

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

Nucená práce v letech 1940-1945 v okresech Trutnov a Náchod

Diplomová práce

Autor: Bc. Iva Hejnová

Studijní program: N7105 Historické vědy

Studijní obor: Historie

Vedoucí práce: prof. PhDr. Dana Musilová, CSc.

Zadání diplomové práce

Autor: Iva Hejnová

Studium: F15NP0052

Studijní program: N7105 Historické vědy

Studijní obor: Historie

Název
diplomové
práce:

Nucená práce v koncentračních a zajateckých táborech v letech 1940-1945 v okresech Trutnov a Náchod

Název
diplomové
práce AJ:

Forced Labor in Concentration and POW Camps in 1940-1945 in Districts Trutnov and Náchod

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cílem práce je objasnit využívání otročké práce vězňů a válečných zajatců a jejich nasazení ve válečné výrobě, respektive v německých firmách a v pobočkách koncentračních a zajateckých táborů na území dnešních okresů Trutnov a Náchod během 2. světové války. Práce se bude zabývat organizací nucené práce v táborech, respektive firmách, soustředí se rovněž na pracovní a životní podmínky vězeňkyň, vězňů a válečných zajatců a na tzv. pochody smrti. V práci budou využity tyto metody: analytická, topografická, statistická, biografická a komparativní.

BUBENÍČKOVÁ, Růžena, KUBÁTOVÁ, Ludmila, MALÁ, Irena: Tábory utrpení a smrti, Praha 1969. JUST, Antonín, HYBNER, Karel: Trutnov známý neznámý: Historický místopis města slovem i obrazem, Rychnov nad Kněžnou 1991. KRYL, Miroslav, CHLÁDKOVÁ, Ludmila: Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace, Trutnov 1981. MALÁ, Irena, KUBÁTOVÁ, Ludmila: Pochody smrti, Praha 1965. ŠTRAIT, Jaroslav: Takový osud připravili lidé lidem: Choustníkovsko Hradištsko 1945-2015, Praha 2015. ŤOPEK, František: Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945, Havlíčkův Brod, 1961. Státní okresní archiv Trutnov (dále SOKA Trutnov), fond (dále f.) Jan Ettrich, komanditní společnost Trutnov. SOKA Trutnov, f. Alois Haase. SOKA Trutnov, f. J. A. Kluge-Horní Staré Město 1867-1946. Fotografické materiály a polohopisné plány.

Garantující Historický ústav,
pracoviště: Filozofická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. Dana Musilová, CSc.

Oponent: PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 18.12.2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením prof. PhDr. Dany Musilové, CSc. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala prof. PhDr. Daně Musilové, CSc. za vstřícný přístup a cenné rady a připomínky, kterými přispěla k vypracování této diplomové práce. Poděkování patří také pracovníkům Státního okresního archivu v Trutnově, Státního oblastního archivu v Zámrsku a Archivu a muzea Gross-Rosen ve Walbrzychu. Další slova díky si zaslouží jmenovitě Ilona Fidlerová, ředitelka Městského muzea v Žacléři a Tomáš Anděl, vedoucí Městského muzea v Hostinném, za jejich ochotné a milé jednání při získávání informací o tématu a poskytnuté fotografie. Za rozsáhlý fotografický materiál děkuji Blance Zázvorkové, vedoucí oddělení péče o návštěvníky a Krkonošského muzea ve Vrchlabí.

Práce je věnována všem známým i neznámým, obětem i přeživším osobám, které za 2. světové války museli pracovat pro Říši. A jak poznamenal americký historik a spisovatel Julius Lester: „*Historie nejsou jen fakta a události. Historie je také bolavé srdce a my budeme historii opakovat, dokud nebudeme schopni si z cizího bolavého srdce udělat své vlastní.*“

Anotace

HEJNOVÁ, Iva. *Nucená práce v letech 1940-1945 v okresech Trutnov a Náchod*.
Hradec Králové: Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2017. 162 s.
Diplomová práce.

Předkládaná diplomová práce s názvem *Nucená práce v letech 1940-1945 v okresech Trutnov a Náchod* se věnuje tématu nucené práce civilních dělníků, židovských vězenkyň v pobočkách koncentračního tábora Gross-Rosen a válečných zajatců v zajateckých táborech. První část práce je zaměřena na nucenou práci, její specifika a typologii ve sledovaných regionech, a to včetně zaměstnávání civilních dělníků. Druhá část se věnuje průmyslové výrobě německých podniků ve válečném hospodářství a zkoumá jejich účast na zaměstnávání nuceně nasazených. Konkrétní podniky jsou rozděleny do čtyř kategorií. Další tři části se zabývají nucenou prací civilních dělníků, židovských vězenkyň a válečných zajatců. Zvláštní pozornost je v případě židovských vězenkyň věnována jejich kulturní činnosti a chování dozorkyň a v případě válečných zajatců protisovětské propagandě a formám odporu. Na závěr práce je zmíněn pochod hladu a smrti formou exkurzu.

Klíčová slova: nucená práce, koncentrační tábor Gross-Rosen, židovské vězenkyně, váleční zajatci, zajatecké tábory, 2. světová válka, pochod hladu a smrti, válečná výroba, průmysl, Trutnov, Náchod

Annotation

HEJNOVÁ, Iva. *Forced in 1940-1945 in Districts Trutnov and Náchod*. Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2017. 162 pp. Master's Degree Thesis.

The submitted diploma thesis entitled *Forced Labor in 1940-1945 in Districts Trutnov and Náchod* deals with the topic of forced labor of civilian workers, Jewish prisoners in the branches of the Gross-Rosen concentration camp and prisoners of war in the POW camps. The first part of the thesis is focused on forced labor, its specifics and typology in the monitored regions, including the employment of civilian workers. The second part is dedicated to the industrial production of German companies in the military production and explores their participation in the employment of forced laborers. The specific companies are divided into four categories. The other three parts deal with the forced labor of civilian workers, Jewish prisoners and prisoners of war. Special attention is paid to the case of Jewish prisoners of their cultural activities and behavior of supervisors of war anti-Soviet propaganda and forms of resistance. At the conclusion of the thesis is mentioned the hunger and death march through an excursion.

Keywords: forced labor, concentration camp Gross-Rosen, Jewish prisoners, prisoners of war, POW camps, World War II, death and hunger march, military production, industry, Trutnov, Náchod

Obsah

Úvod.....	
1. Nucená práce, její specifika a typologie.....	7
1.1. Obecné vymezení terminologie.....	7
1.2. Typologie nucené práce ve sledovaných regionech.....	12
2. Průmyslová výroba německých podniků ve válečném hospodářství ve sledovaných regionech.....	25
2.1. Obecná specifika a stav průmyslu v době mnichovské dohody.....	25
2.2. Průmyslové podniky a jejich podíl na nucené práci.....	28
3. Nucená práce civilních dělníků	52
3.1. Průmyslové podniky zaměstnávající civilní dělníky.....	53
3.2. Pracovní tábory pro civilní dělníky.....	57
4. Nucená práce židovských žen v pobočkách KT Gross-Rosen	69
4.1. Organizace Schmelz a koncept nucené práce v Horním Slezsku	70
4.2. Začlenění Schmelzových táborů pod KT Gross-Rosen	73
4.3. Pobočné tábory KT Gross-Rosen na Trutnovsku a Náchodsku.....	77
4.4. Pracovní a existenční podmínky	104
4.5. Dozorkyně	118
4.6. Židovské ženy a reflexe umění v podmínkách věznění	122
5. Nucená práce válečných zajatců.....	128
5.1. Počátky a vývoj nasazování válečných zajatců.....	129
5.2. Tábory pro válečné zajatce ve sledovaných regionech	132
5.3. Pracovní a existenční podmínky	148
5.4. Protisovětská propaganda a formy odporu.....	163
Exkurz: Pochody smrti 15. – 21. února 1945	166
Závěr	
Seznam pramenů a literatury	175
Seznam zkratk	183
Seznam tabulek a grafů.....	184
Seznam služebních hodností v SS	185
Terminologický slovníček	186
Rejstřík.....	190
Přílohy.....	193

Úvod

„*Zlo triumfuje, když dobří lidé nic nedělají.*“ (Edmund Burke)

Předkládaná diplomová práce se věnuje tématu nucené práce civilních dělníků, židovských vězenkyň v pobočkách koncentračního tábora Gross-Rosen a válečných zajatců v okresech Trutnov a Náchod. Volba nebyla náhodná a zcela závisela na několika faktorech. Již při psaní bakalářské práce jsem narážela na útržkovité informace o koncentračních a pracovních táborech z období 2. světové války, a jakožto trutnovskou rodačku podnítily můj zájem o hlubší bádání a studium.

V uplynulých několika letech pak obecně vzrostl zájem o problematiku nuceného nasazení a otrocké práce za 2. světové války, k čemuž přispěla částečně medializace¹ a vzpomínky přeživších.²

Práce si klade za cíl předně rozvrhnout nucenou práci do tří skupin na základě typologie vzhledem k rozdílům mezi jejími jednotlivými formami, které se od sebe zásadně odlišovaly. Druhým důležitým cílem je zapojení německých firem ve sledovaných regionech ve válečném hospodářství a jejich podíl na zaměstnávání skupin nuceně nasazených. Poslední aspekt představuje rekonstrukce událostí vedoucích ke vzniku poboček koncentračního tábora Gross-Rosen včetně zaměření na jejich vnitřní organizaci a strukturu, výběr dozorkyň a ubytovací a existenční podmínky. Obdobného cíle chce práce dosáhnout při popisu okolností vedoucích k nasazování válečných zajatců a civilních dělníků na nucené práce. Dochované fotografie, plánky a vzpomínky přeživších pamětníků dokreslují celkovou problematiku ve sledovaných regionech.

---

¹ V roce 2014 proběhla v pražském Královském letohrádku putovní výstava s názvem *Nucená práce: Němci, nuceně nasazení a válka*, která představila návštěvníkům typologii nucené práce včetně vzpomínek pamětníků. V roce 2015 proběhla v rámci 70. výročí konce 2. světové války v Žacléři výstava studentů Střední školy propagační tvorby ve Velkém Poříčí ve spolupráci s výborem Českého svazu bojovníků za svobodu Náchod pod názvem *Lidé jako dobytek, Gross-Rosen 1940-1945: Historie, která se nás týká*, která se zaměřila na pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen na Trutnovsku a Náchodsku.

² Podvědomí o nucené práci v regionu značně vzrostlo v roce 2008, kdy proběhla v Žacléři výstava s názvem *Dopisy Sale*. Městské muzeum v Žacléři představilo unikátní soubor zachovaných dopisů bývalé nuceně nasazené polské židovky Saly Garncarz, která prošla sedmi pracovními tábory, mj. i táborem v Žacléři a podařilo se jí zachovat veškerou korespondenci z té doby. Její dcera Ann Kirschner na základě matčiniých dopisů napsala knihu *Salin dar*. Reportáž o příběhu Saly Garncarz odvysílala i Česká televize v pořadu *Reportéři ČT* v roce 2012.

Zvláštní pozornost je věnována dozorkyním v jednotlivých pobočkách a kulturní a tvůrčí činnosti židovských vězenkyň ilustrující podmínky a poměry panující v jednotlivých pracovních táborech. V případě nucené práce válečných zajatců věnujeme zvláštní pozornost zejména protisovětské propagandě a pokusu o nábor do Ruské osvobozené armády.

Všeobecná specifika nucené práce za 2. světové války jsou v literatuře velmi dobře zpracována. K průkopnickým dílům v oblasti totálního nasazení civilních dělníků patří dvě práce českého historika Františka Mainuše ze 70. let 20. století.³ Nucené práci a totálnímu nasazení se začala česká historiografie obšírněji zabývat až v uplynulých patnácti letech, kdy vyšla celá řada jak odborných monografií,⁴ tak vzpomínkové literatury.⁵ V češtině vyšla na toto téma asi nejzásadnější práce německého historika Marka Spoerera, která poskytuje náhled do rozsahu nucené práce ve prospěch německého hospodářství a věnuje se mimo jiné i českému prostředí.⁶ Průkopnickým dílem v oblasti pobočných koncentračních a pracovních táborů je publikace kolektivu tří autorek Růženy Bubeníčkové, Ludmily Kubátové a Ireny Malé z roku 1969, která však obsahuje celou řadu nepřesností.⁷ Nucenou práci v pobočkách koncentračních táborů na našem území nově zpracoval německý historik Alfons Adam ve své monografii *Otrocí třetí říše*, ve které se věnuje převážně židovským vězenkyním.⁸ Podrobnějšímu zkoumání jednotlivých poboček koncentračních táborů na našem území se věnuje také řada regionálních publikací.⁹

---

³ František MAINUŠ, *Totální nasazení: Češi na pracích v Německu 1939-1945*, Brno 1970; František MAINUŠ, *Totálně nasazení (1939-1945)*, Praha 1974.

⁴ Tomáš JELÍNEK a kol., *Nepřichází-li práce k Tobě: Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech*, Praha 2003; Jana HAVLÍKOVÁ, *Museli pracovat pro Říši: Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*, Praha 2004; Jana HAVLÍKOVÁ, *Totálně nasazení: Nucená práce českého obyvatelstva pro Třetí říši*, Praha 2008; Jens BINNER a kol., *Nucená práce: Němci, nuceně nasazení a válka*, Praha 2014.

⁵ Například Stanislava ZVĚŘINOVÁ, *Devatenáct nám bylo pryč*, Praha 2001; Jana HAVLÍKOVÁ – Lucie VONDRYSKOVÁ, *Místo určení: Sársko: Čeští nuceně nasazení vzpomínají*, Praha 2004; Vladimír HOREK, *Totálně nasazení: Historie, která by neměla být zapomenuta*, Brno 2006; Jan MICHL, *Tři úteky domů: Osud totálně nasazeného trampa*, Praha 2014.

⁶ Mark SPOERER, *Nucené práce pod hákovým křížem*, Praha 2005.

⁷ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969.

⁸ Nucené práci civilních dělníků a válečných zajatců se však věnuje pouze okrajově. Viz Alfons ADAM, *Otrocí třetí říše: Pobočné koncentrační tábory na území České republiky*, Praha 2016.

⁹ Například Václav NĚMEC, *Ženský koncentrační tábor ve Svatavě*, Sokolov 1985; Petr JOZA, *Rabštejnské údolí: Historie průmyslové výroby v koncentračním táboře v Rabštejně u České Kamenice*, Děčín 2002; Miroslav VANĚK, *Diana: Továrna na smrt*, Praha 2003; Vladimír BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných hor: Z historie poboček koncentračního tábora Flossenbürg na Karlovarsku a Sokolovsku*, Cheb 2015.

Nucené práci válečných zajatců nebyl doposud v české historiografii věnován prostor, jaký by si zasloužila. Převážně sovětskými válečnými zajatci se zabývala pouze starší historiografie minulého režimu, přičemž jedinou ucelenou práci představuje publikace Zdeňka Konečného o pracovním nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v Československu.¹⁰ Nutno podotknout, že přípravné studie vznikaly ve spolupráci s již zmiňovaným Františkem Mainušem.¹¹ Řada novějších studií na toto téma se pohybuje na regionální bázi, často v souvislosti s nucenou prací i ostatních skupin nasazených,¹² značnou pozornost věnovala válečným zajatcům také česká historička a archivářka Květoslava Kocourková.¹³ V souvislosti s historií města Hostinného se válečným zajatcům věnoval v několika svých článcích také kronikář Tomáš Anděl z Městského muzea v Hostinném.¹⁴

Pro sledované regiony lze vycházet primárně ze starší literatury a studií.

Nejdůležitější je práce Miroslava Kryla a Ludmily Chládkové o konkrétních pobočkách koncentračního tábora Gross-Rosen z roku 1981, která se zaměřuje zejména na trutnovský region.¹⁵ Studie publikované ve Lnářském sborníku a sborníku Památníku Terezín na toto téma nepřinášejí žádné nové poznatky.¹⁶

---

¹⁰ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR (1939-1945)*, Brno 1967.

¹¹ Zdeněk KONEČNÝ – František MAINUŠ, *O nové zhodnocení válečných zajatců a cizích civilních dělníků v týlu fašistického Německa 1939-1945*, in: Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity, Brno 1963, s. 85-106; Zdeněk KONEČNÝ – František MAINUŠ, *Sovětské váleční zajatci na československém území za druhé světové války*, in: Historie a vojenství: sborník Vojenského historického ústavu č. 3, Praha 1965, s. 333-358; František MAINUŠ, *Přátelské vztahy československých a sovětských občanů v letech druhé světové války*, in: Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity, Brno 1977, s. 7-20.

¹² Například Joanna LUSEK, *Zajatecké tábory Teschen v letech 2. světové války*, Český Těšín 2015; Stefan EMINGER, *Nucené práce na „národnostní hranici“: Civilní zahraniční pracovní síly, váleční zajatci a „maďarští Židé“ na jižní Moravě*, in: Historie okupovaného pohraničí, ed. Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2006, s. 53-79.

¹³ Květoslava KOCOURKOVÁ, *Váleční zajatci v obvodu vládního prezidenta Ústí nad Labem*, in: Historie okupovaného pohraničí, ed. Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 1999, s. 93-142; Květoslava KOCOURKOVÁ, *Nucené pracovní nasazení Poláků, Ostarbeiterů a válečných zajatců v říšské župě Sudety*, in: Museli pracovat pro Říši: Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války, ed. J. Havlíková, Praha 2004, s. 113-123.

¹⁴ Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Vzpomínky válečného zajatce*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 5, Hostinné 2015, s. 11; Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Stalag VIII A a konec války v Hostinném I.*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 6, Hostinné 2015, s. 13; Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Hroby jsou místa úcty a vzpomínání*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 1, Hostinné 2016, s. 14-15.

¹⁵ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Trutnov 1981.

¹⁶ Viz Miroslav KRYL, *Pracovní nasazení židovských vězenkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: Příspěvky k dějinám – lnářský průmysl 5, Trutnov 1984, s. 171-182; Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku*

Poslední zkoumanou kategorií představují tzv. pochody hladu a smrti z koncentračního tábora Gross-Rosen. V 60. letech 20. století vyšly na toto téma celkem dvě publikace, z nichž jedna se věnuje pochodům smrti v obecnější rovině,¹⁷ zatímco druhá konkrétněji rozvádí průběh pochodu smrti ve východních Čechách.¹⁸ Obě však obsahují celou řadu nepřesností, na což poukázal Jaroslav Štrait ve své publikaci vydané u příležitosti 70. výročí konce 2. světové války.¹⁹ Projekt Židovského muzea v Praze ve spolupráci s Institutem Tereziánské iniciativy pod názvem *Naši nebo cizí? Židé v českém 20. století* vytvořil několik metodických materiálů a publikací, kterými si klade za cíl zvýšit kvalitu vzdělávání o moderních židovských dějinách a usiluje o integraci židovských dějin a dějin antisemitismu do výuky jako nedílné součásti českých dějin. Zároveň je koncipován jako prevence proti projevům rasismu a xenofobie. Většina materiálů je dostupná přímo na webových stránkách projektu, přičemž v podsekcí Holocaust a lidské chování je zmíněn v krátkém článku věnujícímu se tématu pobočných táborů na území České republiky trutnovský region.²⁰

V práci budou reflektovány rovněž poznatky z písemných pramenů, pramenů oral history i fotodokumentací. Písemné prameny pochází ze Státního okresního archivu v Trutnově, Státního oblastního archivu v Zámrsku a z polského Archivu a muzea Gross-Rosen ve Walbrzychu. Fotografický materiál uveřejněný v příloze poskytlo zejména Krkonošské muzeum ve Vrchlabí a Městské muzeum v Hostinném a Žacléři.

Z písemných pramenů je k dispozici převážně zaměstnanecká agenda podnikových fondů, z nichž je nejlépe dochovaný fond textilního podniku Alois Haase, deponovaný ve Státním okresním archivu Trutnov, který se týká se zejména pracovního nasazení židovských vězenkyň²¹ a fond Západočeského báňského akciového spolku Žaclěř, deponovaný ve Státním oblastním archivu Zámrsk, který se

---

v letech 2. světové války, in: Tereziánské listy č. 16, Ústí nad Labem 1988, s. 26-38; Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Tereziánské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 288-313.

¹⁷ Irena MALÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, Praha 1965.

¹⁸ František ŤOPEK, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíčkův Brod 1961.

¹⁹ Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem: Choustníkovo Hradiště 1945-2015*, Praha 2015.

²⁰ Materiály o židovských dějinách jsou přístupné na portále projektu www.nasinebocizi.cz.

²¹ Státní okresní archiv Trutnov (dále jen SOKA Trutnov), fond (dále jen f.) Alois Haase, inventární číslo (dále jen inv. č.) 106-116, karton č. 5 (dále jen kart.).

týká pracovního nasazení válečných zajatců.²² V ostatních případech se jedná o torza obsahující korespondenci s různými institucemi německé státní správy. Neméně důležité písemné materiály se týkají poválečných vzpomínek bývalých židovských vězenkyň a trestní spisy s bývalými dozorkyněmi. Jediným editovaným pramenem jsou vzpomínky polské židovky Saly Garncarz na pobyt v pracovních táborech, které vyšly i v českém překladu.²³

Diplomová práce využívá metod analýzy, kvantitativních a statistických metod aplikovaných na podmínky v pracovních táborech včetně tabulek a grafů týkajících se stravování, pracovního zařazení, věkové struktury vězenkyň či národnostního zastoupení válečných zajatců, dále práce využívá metody komparativní pro srovnání podmínek židovských vězenkyň a válečných zajatců, metody biografické s ohledem na prameny oral history a metody sondy s ohledem na zpracování kvantitativních a statistických dat.

Téma práce je rozvrženo do pěti větších kapitol a v jejich rámci do několika dílčích podkapitol. První kapitola se věnuje nejprve obecnému vývoji nucené práce a vysvětluje užívanou terminologii, která rozlišuje práci nucenou a otrockou včetně úskalí, na něž historici narážejí. Dále se zabývá typologií nucené práce ve sledovaných regionech a rozlišuje v zásadě tři skupiny nasazených, a sice civilní dělníky, židovské vězenkyně a válečné zajatce. Neopomínají rovněž nacistickou národnostní politiku, podle které se podmínky jednotlivých skupin cizinců od sebe odlišovaly.

Druhá kapitola se zabývá průmyslovou výrobou německých podniků ve sledovaných regionech, které zaměstnávaly nuceně nasazené a člení tyto podniky do čtyř kategorií s ohledem na druh výroby, a sice textilní průmysl, dále zbrojní průmysl, hornictví a papírenský průmysl. Úvodní podkapitola je věnována obecným specifikům a stavu průmyslu v době mnichovské dohody, zejména textilu, který patřil v první fázi válečné výroby k dominantnímu odvětví, což se změnilo ve druhé fázi, přibližně od roku 1943, v souvislosti s přesunem větších zbrojních podniků z Německa do Sudet. Třetí kapitola je věnována nucené práci civilních dělníků v konkrétních průmyslových podnicích, jejichž zastoupení ilustruje přehledná tabulka uvádějící

---

²² Státní oblastní archiv Zámorsk (dále jen SOA Zámorsk), f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, kart. č. 27.

²³ Ann KIRSCHNER, *Salin dar: Matčin příběh*, Praha 2012.

druh výroby, počet pracovních táborů a kategorie civilních dělníků. V kapitole jsou dále zhodnocena kritéria pro zaměstnávání civilních pracovních sil s ohledem na jejich národnost. Následující podkapitola se zabývá konkrétními pracovními tábory pro dělníky a podmínkami v nich, přičemž upozorňuje na problémy, které s sebou nese prokázání konkrétních kvantitativních tvrzení bez dobových pramenů.

Čtvrtá kapitola objasňuje nucenou práci židovských žen v pobočkách koncentračního tábora Gross-Rosen a její následné koncipování do několika podkapitol se odvíjí nejprve od organizace Schmelt, zaměstnávající v počátcích války židovské vězenkyně a následně od jednotlivých poboček a pracovních a existenčních podmínek. Dále se zabývá dozorkyněmi v táborech, shrnuje obecná kritéria při jejich výběru a klade si otázku, zda jejich chování vykazovalo známky sadismu či zda se jejich charakterové vlastnosti mohly plně projevit až v závislosti na prostředí, v němž se ocitly. Poslední podkapitola líčí kulturní činnost židovských žen a zabývá se reflexí umění v podmínkách věznění.

Pátá kapitola, zaměřená na nucenou práci válečných zajatců, se drží víceméně stejného schématu jako kapitola předešlá, přičemž jej doplňuje o organizaci zajateckých táborů, která se lehce odlišovala od táborů židovských vězenkyň, dále o vyplácenou mzdu, tzv. Lagergeld, jenž zajatci za vykonanou práci dostávali a o protisovětskou propagandu a formy odporu, k jakým patřily útoky a připojování uprchlých zajatců k partyzánským jednotkám.

Závěrečný exkurz věnovaný rekonstrukci týdenního pochodu hladu a smrti vězňů z koncentračního tábora Gross-Rosen symbolicky uzavírá nejen celou předkládanou práci, ale i jednu z kapitol druhé světové války vůbec.

1. Nucená práce, její specifika a typologie

„Ó Německo!

Člověk se směje, když naslouchá řečem,

které zaznívají z tvého domu.

Kdokoli však tě vidí, sahá po noži.“

(Bertold Brecht)²⁴

1.1. Obecné vymezení terminologie

Období nacionálního socialismu v Německu a rozpoutání 2. světové války s sebou přineslo velké zatížení v průmyslu a vedlo mimo jiné k fenoménu nucené práce ve válečném hospodářství.²⁵ Jak válka postupovala, stála Třetí říše²⁶ před otázkou, kde získat další pracovní síly nezbytné pro udržení konjunktury, zejména ve zbrojním odvětví. Mladí muži byli povoláváni ze svých zaměstnání do Wehrmachtu a nové síly se získávaly převážně náborem zahraničních pracovníků. Ti se nechávali nalákat slibnými výdělky a řadou dalších výhod.²⁷ Dobrovolníků ochotných pracovat v Německu však postupně ubývalo, jakmile se rozšířily zvěsti o ne příliš dobrých pracovních podmínkách, zejména nízkých mzdách, špatném stravování i nevhodném

---

²⁴ Hannah ARENDT, *Zpráva o banalitě zla: Eichmann v Jeruzalémě*, Praha 1995, s. 8.

²⁵ Nikoli však ojedinělému, nucená práce se objevuje již v období před 2. světovou válkou a její kořeny lze vysledovat již v roce 1936, tři roky po uchopení moci v Německu Adolfem Hitlerem. Vyhlášení čtyřletý hospodářský plán měl zajistit surovinovou a průmyslovou základnu pro vedení války. Nezaměstnanost se podařilo snížit natolik, že v porovnání s prosincem 1938, kdy se Německo potýkalo s půl milionem lidí bez práce, se na jaře 1939 nezaměstnanost pohybovala okolo 140 000 lidí. Hrozícímu nedostatku pracovníků se snažilo Německo čelit přísnější evidencí a omezováním svobodné volby zaměstnání. *Od dobrovolné práce k práci nucené*, in: *Totálně nasazení: Nucená práce českého obyvatelstva pro Třetí říši* (katalog výstavy) ed. J. Havlíková, Praha 2008, s. 59.

²⁶ Pro nacistické Německo se v literatuře používá více výrazů, nejčastěji však obecný termín Třetí říše, neboť jako Německá říše (něm. Deutsches Reich) se stát označoval do roku 1943, jako Velkoněmecká říše (něm. Grossdeutsches Reich) mezi lety 1943-1945. Obecný a veskrze propagandistický termín Třetí říše pojímá celé období nacionálního socialismu v letech 1933-1945.

²⁷ Nábory na práci byly sice v letech 1939-1941 formálně dobrovolné, přesto se používaly různé formy nátlaku od odebrání podpory v případě, když se nezaměstnaný nezúčastnil náborového pohovoru, až po zařazení do pracovních útvarů. Stanislav KOKOŠKA, *Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech druhé světové války (historický úvod)*, in: *Pracovali pro Třetí říši: Nucené nasazení českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava pro válečné hospodářství Třetí říše (1939-1945)*, ed. Z. Kokošková, Praha 2011, s. 18.

ubytování.²⁸ S problémem získávání nových pracovníků si dokázala Říše poradit velmi záhy a vytvořila si účinné nástroje,²⁹ kterými mohla obyvatelstvo okupovaných států k práci povinně přikázat.³⁰ Dělo se tak v podstatě pomocí dvou náborových strategií. První spočívala v dodání konkrétního počtu pracovníků, k čemuž sloužil tzv. Soupis pracovních sil prostřednictvím domácí správy, což znamenalo buď nasazení celých ročníků, nebo se na práce muselo povinně přihlásit práceschopné obyvatelstvo.³¹ Druhou metodu představovala násilná deportace, což bylo typické zejména pro Polsko a Sovětský svaz. Během razíí v místních veřejných podnicích bylo odděleno práceschopné obyvatelstvo a odesláno k nasazení do Říše.³² Historiografie věnující se tématu nucené práce používá v zásadě dva termíny,³³ jež se od sebe podstatně liší, tj. práci nucenou³⁴ a práci otrockou.³⁵ V rámci těchto dvou

---

²⁸ Generální zplnomocněnec pro pracovní nasazení Fritz Sauckel odpovídal za pracovněprávní směrnice pro zahraniční pracovní síly. Péči o cizince byla pověřena Deutsche Arbeitsfront (DAF), založená již v květnu 1933.

²⁹ Mimo jiné vznikem pracovních úřadů pro evidenci práceschopného obyvatelstva a zavedením pracovní knížky, tzv. Arbeitsbuch, která se stala povinným a důležitým dokladem. Úřady práce tak při nakládání s pracovními silami už nemusely používat odhady, protože měly k dispozici přesné údaje. Souběžně s tím vznikl i centrální registr pracovních sil podle jednotlivých skupin povolání. Stanislav KOKOŠKA, *Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech druhé světové války (historický úvod)*, in: Pracovali pro Třetí říši, ed. Z. Kokošková, Praha 2011, s. 18.

³⁰ Fritz Sauckel definoval otázku náboru pracovních sil takto: „*Nepodaří-li se získat potřebné pracovní síly dobrovolně, je nutno bezodkladně přistoupit k mobilizaci nebo k nucenému podpisování individuálních smluv.*“ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 70.

³¹ Tzv. ročníkové akce byly typické pro Protektorát Čechy a Morava. V září 1942 rozhodl ministr hospodářství a práce Walter Bertsch o povolání celých ročníků protektorátní mládeže, přičemž k nasazení byly původně určeny pouze ročníky 1921 a 1922 s výjimkou zemědělců, horníků, dělníků válečně důležitých podniků a příslušníků protektorátních uniformovaných sborů. Ještě na podzim téhož roku však museli být přikázáni i příslušníci ročníků 1918 až 1920. Viz Stanislav KOKOŠKA, *Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v souvislostech nacistické okupační politiky v protektorátu Čechy a Morava*, in: *Totálně nasazení: Nucená práce českého obyvatelstva pro Třetí říši (katalog výstavy)* ed. J. Havlíková, Praha 2008, s. 31-32.

³² Stefan EMINGER, *Nucené práce na „národnostní hranici“: Civilní zahraniční pracovní síly, váleční zajatci a „maďarští Židé“ na jižní Moravě*, in: *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945 č. 11*, ed. Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2006, s. 57.

³³ Je nutné si však uvědomit, že v definici obou termínů se současná historiografie rozchází. Oba jsou ve své podstatě uměle vytvořené v souvislosti s výzkumem nucené práce a byly zavedeny tudíž až později. Obzvláště u německých historiků panují názorové diference, jak otrockou a nucenou práci vykládat. Na problémy naráží zejména označení otrocká práce, v anglosaském prostoru označovaná jako slave worker v porovnání s otroctvím černochů v USA. „*Základní rozdíl mezi novodobými otroky a vězni koncentračních táborů se týkal zájmu amerických otrokářů zachovat pracovní sílu svých otroků. O chování dozorců SS se však něco podobného dalo prohlásit jen stěží. Používání pojmu ,otrocká práce‘ by tak podstatu pracovního využití vězňů koncentračních táborů a ghetta zcela míjelo.*“ Tomáš JELÍNEK, *Nucená práce v nacionálním socialismu*, in: *Nepřichází-li práce k Tobě: Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech*, Praha 2003, s. 19.

³⁴ Často se lze setkat s německým termínem Totaleinsatz pro nucenou práci Čechů.

³⁵ Německy Sklavenarbeit. V poněkud jiné souvislosti použit během norimberského procesu, kde označoval nucenou práci cizinců.

základních kategorií odlišujeme rovněž skupiny nuceně nasazených a otrocky pracujících. Definice pojmu nucená práce se rozcházejí, obecně však lze citovat vyjádření rakouské historické komise: „*O nucené práci v nacionálním socialismu se dá hovořit tehdy, když se mimoekonomický nátlak stal rozhodujícím proto, že dotyčný pracoval, a to nejen nezávisle na své profesi a schopnostech, nýbrž pouze v závislosti na svém původu (národním, etnickém, náboženském); o nucené práci se dá hovořit i tehdy, když byly vytvořeny speciální diskriminující pracovníprávní podmínky, které určitou definovanou skupinu osob pod hrozbou trestu nutily k práci. Jde přitom o ty osoby, které byly poškozeny na základě specificky nacionálně socialistické politiky, tj. kvůli typicky nacionálně socialistickým motivům byly bezprostředně pronásledovány z rasistických a/nebo politických důvodů a/nebo byly podrobeny jiným donucovacím prostředkům jakékoli povahy.*“³⁶

Jakkoli může být vymezení nucené práce poměrně zřetelné, termín otrocká práce naráží na problémy historiků. Nejčastěji se používá v souvislosti s využitím vězňů koncentračních táborů, případně válečných zajatců.³⁷ K nasazování vězňů docházelo již od roku 1937, ale až od roku 1942 se tak dělo systematicky s vyhlášením totální války.³⁸ Rozhodnutí bylo podmíněno jednak zajišťováním vzrůstajícího počtu vězňů pro válečný průmysl, jednak úsilím o mobilizaci nových pracovních sil z řad cizích dělníků, aby se nahradil úbytek za ročníky povolané na frontu.³⁹ V březnu téhož roku podléhaly všechny koncentrační tábory a organizace pracovního nasazení vězňů Hlavnímu hospodářskému a správnímu úřadu,⁴⁰ v jehož čele stál Obergruppenführer SS a generál zbraní SS Oswald Pohl.⁴¹

---

³⁶ Tomáš JELÍNEK, *Nucená práce v nacionálním socialismu*, in: *Nepřichází-li práce k Tobě*, Praha 2003, s. 17.

³⁷ Zejména sovětských, na něž se nevztahovaly podmínky Ženevské konvence. Míra úmrtnosti u nich byla proto velmi vysoká a dají se tak postavit na roveň vězňům koncentračních táborů, neboť jejich život prakticky neměl žádnou cenu, pokud už nebyli schopni práce. Daleko lepší podmínky panovaly u Francouzů a Angličanů, na něž se podmínky Ženevské konvence vztahovaly, a kteří byli zásobeni balíčky Červeného kříže.

³⁸ V souvislosti s katastrofální porážkou německé armády v bitvě u Stalingradu. Na jaře 1942 Adolf Hitler rozhodl, že vězni koncentračních táborů budou masově nasazeni ve zbrojním průmyslu. Podle poválečné výpovědi Obergruppenführera Oswalda Pohla pracovalo na podzim 1944 v různých výrobních závodech na čtvrt milionu vězňů. Viz Jana HAVLÍKOVÁ, *Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*, Praha 2004, s. 70.

³⁹ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 24.

⁴⁰ Německy SS-Wirtschafts und Verwaltungshauptamt (WVHA). Tento úřad byl krátce předtím vytvořen ze dvou hlavních úřadů Haushalt und Bauten a Verwaltungs und Wirtschaftsamt. Viz tamtéž, s. 25. WVHA vznikl v únoru 1942 na Himmlerovu žádost, aby bylo možné koordinovat hospodářské

Tak zvaná otrocká práce souvisí s konceptem nazvaným jako likvidace prací, resp. vyhlazení nebo též zničení prací, německy Vernichtung durch Arbeit.⁴²

V nacistických kruzích se názory na židovskou otázku rozcházely, avšak začalo převládat stanovisko, že okamžité vyhlazení židovského obyvatelstva by bylo neefektivní, obzvlášť pokud se dají využít jako levná pracovní síla.⁴³

V rámci kmenových koncentračních táborů byly zřizovány jejich venkovní pobočky, tzv. Aussenkommanda, napojené na průmyslovou výrobu a vyskytující se v blízkosti podniků. Podle velikosti a pracovního nasazení se pobočné koncentrační tábory dělily také na malé, výrobní a stavební, které vykazují rozdíly co do počtu zemřelých.⁴⁴ Pracovní síla vězňů byla levná, náklady nízké a míra zisku činila až 80%.⁴⁵ Pro zlepšení pracovního výkonu se užíval systém tzv. prémiových poukázek⁴⁶ a alespoň formální zvýšení přidělů potravin, k němuž docházelo na konci války, ovšem prakticky se to do jejich skladby a kvality nepromítlo.

---

aktivita SS. O měsíc později zřídil Pohl novou úřední skupinu D v Oranienburgu poblíž koncentračního tábora Sachsenhausen a jejím šéfem se stal Brigadeführer SS Richard Glücks, do té doby inspektor koncentračních táborů. Odpovědnost za zapůjčování vězňů koncentračních táborů připadla úřadu D II pod vedení Obersturmbannführera SS Gerharda Maurera, jednoho z mála profesních obchodníků ve WVHA, který zaměstnával až 1500 osob. Mark SPOERER, *Nucené práce pod hákovým křížem*, Praha 2005, s. 113.

⁴¹ Oswald Pohl (1892-1951) byl jmenován do funkce náčelníka oddělení správy ve štábu říšského vůdce SS a ovlivňoval správu koncentračních táborů.

⁴² Termín se poprvé objevuje v září 1942, je připisován buď Goebbelsovi, nebo Himmlerovi a dá se interpretovat různým způsobem. Jednak u určitých skupin nucených pracovníků bylo možné dosáhnout nejvyšší míry pracovního výkonu jejich zničením a likvidace byla chápána jako prostředek za účelem zintenzivnění práce. Druhým způsobem chápání pojmu je rasově-ideologicky motivovaná likvidace prací, tzn., že vězni určené k likvidaci byli nasazováni především tam, kde se nepotřebovali nic učit, a proto je bylo možné v pracovním procesu zničit. Mark SPOERER, *Nucená práce pod hákovým křížem*, Praha 2005, s. 177. Německý historik Alfons Adam zpochybňuje obecné hledisko pojmu zničení prací a přichází s tvrzením, že ho nelze vztahovat kupříkladu na všechny pobočky koncentračních táborů. Dokládá to na míře úmrtnosti v jednotlivých typech táborů, přičemž nejvyšší míra úmrtnosti, kde by se dal užít pojem zničení prací, panovala obvykle ve stavebních komandech. Úmrtnost v ženských pracovních táborech byla i podstatně nižší než v mužských. Alfons ADAM, *Otrocí třetí říše. Pobočné koncentrační tábory na území České republiky*, Praha 2016, s. 316.

⁴³ Systém koncentračních táborů prošel procesem změn po roce 1942 a jejich výsledkem byla ekonomizace práce vězňů. Manfred GRIEGER, *Likvidace a práce v nacistickém systému nucených prací*, in: *Nucená práce: Němci, nuceně nasazení a válka*, ed. J. Binner, Praha 2014, s. 204.

⁴⁴ Tento systém byl vypracován Florianem Freudem a Bertrandem Perzem a převzat Markem Bugelnem. Alfons ADAM, *Otrocí třetí říše*, Praha 2016, s. 11.

⁴⁵ Za jeden den práce u kvalifikovaného vězně platily podniky až 6 marek.

⁴⁶ Tzv. Prämien Scheinen, neboli bonus v podobě peněžních poukázek. Některé firmy vydávaly pro vězně za dobrou práci tyto prémiové poukázky, za které si vězeň mohl něco zakoupit v táborové kantýně. Nedostal tam ale většinou nic jiného než červenou řepu a zelí. Poukázky byly udělovány na základě odstupňovaného pracovního výkonu. Marie TRHLÍNOVÁ, *Tábor smrti pod Radobýlem*, Praha 1975. Systém se velmi dobře osvědčil ve firmě Alois Haase, jak je doloženo z úřední korespondence.

Do nynějších politických okresů Trutnov a Náchod zasahovala z Horního Slezska činnost organizace Schmelz, které tábory podléhaly do roku 1944, než byla zrušena a pracovní tábory byly začleněny do systému kmenového koncentračního tábora Gross-Rosen.⁴⁷ Další pracovní tábory, tzv. venkovní pobočky, spadaly do kompetence kmenového koncentračního tábora Flossenbürg.

Výše uvedený stručný souhrn poskytuje základní náhled do zkoumané problematiky v obecných souvislostech. Odhlédneme-li však stranou od zavedené terminologie, vyvstává otázka, jak vnímat koncept nucené práce ve sledovaných regionech. Zda lze striktně vymezit práci nucenou a otrockou a co je důležité, zda se dodržovaly pokyny a směrnice o nasazování pracovních sil v Říšské župě Sudety. Původním cílem zde totiž bylo minimalizovat a více neposilovat český živel a vytvořit ryze německou enklávu. Enormní nedostatek pracovních sil v průběhu války, zejména v její druhé polovině, však donutil okupační úřady k nasazování protektorátních příslušníků i v Sudetech.⁴⁸ V řadě profesí však byli sudetští a protektorátní Češi nepostradatelní jako například železniční zaměstnanci nebo horníci, a proto nastala pro okupační orgány takřka patová situace, kterou se prakticky do konce války nepodařilo vyřešit, respektive nahradit je německými státními příslušníky.⁴⁹

Chápání pojmu nucená práce tak, jak je definován rakouskou historickou komisí, naráží ve sledovaných oblastech na problém ve vztahu k českým civilním zaměstnancům. Většina z nich totiž z důvodu nepostradatelnosti zůstala na svých pracovních pozicích jako před válkou, pro protektorátní příslušníky dojíždějící nebo docházející na práci byla pouze novinkou kontrola dokladů, když přecházeli hranici z protektorátního do sudetského území, jinak se pro ně mnoho nezměnilo. Oproti cizincům nebyli ubytováni v táborech, měli volnost pohybu a kvalitu stravy mohli ovlivňovat do jisté míry sami. Jejich postavení bylo velmi specifické a zcela se vymykalo původním záměrům okupačních orgánů.

---

⁴⁷ Jako tábory nucených prací, tzv. Zwangsarbeitslager, v nichž byli soustředěni nejčastěji pracovníci z východu, tzv. Ostarbeiteri a židé.

⁴⁸ V dubnu 1944 bylo v sudetské župě zaměstnáno takřka 85 000 protektorátních příslušníků a dalších 18 000 jich z Protektorátu dojíždělo. Květoslava KOCOURKOVÁ, *Nuceně nasazení, vězni a zajatci v Sudetech*, in: *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí: Studijní materiál pro učitele dějepisu*, ed. M. Hořák a T. Jelínek, Praha 2006, s. 29.

⁴⁹ Snaha zapojit do pracovního procesu muže a ženy z transportů evakuovaných Němců z Říše a uprchlíků z východních oblastí se dařila jen sporadicky, pouze 30% jich bylo schopných práce. Jaroslav HOFFMAN, *Sociální důsledky*, in: „Sudety“ pod hákovým křížem, ed. V. Kural a Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2002, s. 247.

Ubytování, stravování, omezená volnost pohybu a jazyková bariéra, tím se vyznačovala práce civilních zahraničních dělníků z okupovaných zemí. Ve sledovaných regionech nasazené cizince plně vystihuje pojem nucená práce tak, jak je definován rakouskou historickou komisí. Zcela zřetelné disproporce panovaly mezi jednotlivými skupinami cizinců co do zacházení s nimi a jejich existenčními podmínkami. Ačkoli spadali všichni do stejné kategorie, jejich postavení se zásadně odlišovalo, a to i na zkoumaném území. Je tedy patrné, že disproporce panovaly nejen uvnitř kategorie „civilní dělník“, ale zároveň i u celého konceptu, jak chápat termín „nucená práce“, neboť se rozcházely s původní myšlenkou nacistických orgánů. Realita se tak výrazně lišila od nejrůznějších směrnic i nařízení. V případě otrocké práce se ve sledované oblasti objevují dvě skupiny: ženské židovské vězenkyně a sovětsí váleční zajatci. Zatímco v případě sovětských válečných zajatců můžeme potvrdit, že pro ně platilo bezpochybné zničení, neboli likvidace prací a jejich úmrtnost byla obrovská, u židovských vězenkyň byly šance na přežití daleko větší a odvíjely se i od přidělených dozorkyň. Patrnější disproporce tedy v konceptu „otrocká práce“ nejsou, až na existenční podmínky a možnost přežití.

1.2. Typologie nucené práce ve sledovaných regionech

Skupiny nuceně a otrocky pracujících byly výše naznačeny, v této podkapitole budeme sledovat konkrétní národnostní skladbu a podmínky nuceně nasazených a pokusíme se objasnit kategorii civilních dělníků a specifické postavení protektorátních příslušníků. V případě válečných zajatců je nutné na úvod zmínit vznik a organizaci zajateckých táborů a jejich začlenění do pracovního procesu. Jednotlivé kategorie nuceně nasazených pro sledovanou oblast lze vyčlenit následujícím způsobem:

a) Civilní dělníci

Civilní dělníci představují nejširší a nejpestřejší národnostní skladbu nuceně nasazených. Na sledovaném území tak pracovali nejen protektorátní příslušníci, ale i dělníci z východní Evropy, Poláci a dělníci ze západní Evropy, zpravidla Francouzi, Belgičané a Holanďané. Německý historik Mark Spoerer rozděluje zahraniční civilní pracovníky, válečné zajatce a vězně do čtyř skupin. V takovém případě připadají v úvahu skupiny 2 a 3, a sice nuceně nasazení pracovníci s částečným vlivem na podmínky vlastní existence a s obvyklou nebo jen nepatrně zvýšenou úmrtností⁵⁰ a nuceně nasazení pracovníci bez patrného vlivu na vlastní existenční podmínky a s výrazně nadprůměrnou úmrtností.⁵¹

Než se na tyto skupiny zaměříme podrobněji, pokusíme se definovat, kdo to byl civilní dělník a jaké bylo jeho postavení v ideologii nacismu. Některé rozdíly mezi jednotlivými národnostmi civilních dělníků již byly částečně objasněny a byly podmíněny rozhodujícím způsobem rasovými předsudky. Klíčem k porozumění a pochopení, kdo přesně byl civilní nuceně nasazený dělník, jsou formálněprávní kategorie zahraničních pracovních sil, které byly zaměstnávány převážně z donucení, částečně však také dobrovolně,⁵² nebo mohly zůstat na svých stávajících místech. Důležitou roli tak sehrávají náborové strategie přijímání nových pracovníků, jak již bylo uvedeno výše. V následujících odstavcích jsou popsány skupiny civilních dělníků, které se vyskytovaly ve sledovaných regionech.

---

⁵⁰ Sem patřili podle Spoerera civilní pracovníci z obsazených oblastí mimo Polsko a Sovětský svaz, pokud nepatřili ke skupině dobrovolníků, kromě toho různí váleční zajatci, především z Belgie, Francie, Velké Británie a Jugoslávie. Mark SPOERER, *Nucená práce pod hákovým křížem*, Praha 2005, s. 17.

⁵¹ Sem patřili podle Spoerera civilní pracovníci z Polska a Sovětského svazu, ale také polští nežidovští a italská váleční zajatci. Viz tamtéž, s. 17.

⁵² Stefan EMINGER, *Nucené práce na „národnostní hranici“*, in: *Historie okupovaného pohraničí č. 11*, ed. Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2006, s. 58.

- **Protektorátní příslušníci jako „tuzemci zvláštního druhu“ a Češi ze Sudet**

U pracovního nasazení protektorátních příslušníků se v literatuře užívá výrazu totální ve smyslu totální mobilizace pracovní síly.⁵³ S tímto jevem se můžeme setkat již v roce 1938 v době, kdy otázka Mnichova již byla vyřešena, a čeští uprchlíci ze Sudet se usazovali ve vnitrozemí. Kromě problému s uprchlíky se pomnichovské Československo potýkalo s vysokou mírou nezaměstnanosti, což zaregistrovaly říšské úřady.⁵⁴

Se vznikem Protektorátu Čechy a Morava se iniciativy chopily náborové komise Říšského ministerstva práce, v září 1939 vznikly pracovní úřady pro evidenci práceschopného obyvatelstva a v červenci 1941 byly zavedeny pracovní knížky.⁵⁵ Náboráři slavili zpočátku úspěch, Češi se nechávali nalákat na vidinu slibnějších výdělků i výhodným kurzem marky a odcházeli za prací dobrovolně.

Zajímavé je počáteční označení protektorátních dělníků, kteří v soupisech figurovali jako „tuzemci zvláštního druhu“⁵⁶ a nikoli jako zahraniční dělníci. Zpravidla však byli považováni za méněcennou rasu, ovšem na rozdíl od Poláků je nečekaly tak tvrdé postihy v případě porušení předpisů.

S nástupem roku 1942 již můžeme hovořit u protektorátních příslušníků o totálním nasazení, neboť nařízení z května téhož roku zakotvovalo příkazat na práci veškeré práceschopné obyvatelstvo a již v červnu téhož roku žádal Fritz Sauckel o dodání několika tisíc dělníků pro potřeby říšského válečného hospodářství. Protektorátní ministerstvo hospodářství a práce tak rozhodlo o nasazení ročníků 1921 a 1922, později bylo nutné přikročit i k nasazení ročníků 1918, 1919 a 1920.⁵⁷

Nasazování protektorátních Čechů na práci do Říše je dnes již dobře známo a podrobně zdokumentováno i na základě vzpomínek pamětníků a celkově mu byla

---

⁵³ Německy Totaleinsatz. Totálnímu nasazení Čechů do Říše se dlouhodobě věnoval historik František Mainuš a vydal k tématu v 70. letech dvě dnes již průkopnické práce: *Totální nasazení: Češi na pracích v Německu*, Brno 1970 a *Totálně nasazení (1939-1945)*, Praha 1974.

⁵⁴ Tomáš JELÍNEK, *Nucená práce v nacionálním socialismu*, in: *Nepřichází-li práce k Tobě*, Praha 2003, s. 23.

⁵⁵ Jana HAVLÍKOVÁ, *Místo určení: Sársko: Čeští nuceně nasazení vzpomínají*, Praha 2004, s. 11.

⁵⁶ Německy Inländer besonderer Art. Viz Tomáš JELÍNEK, *Nucená práce v nacionálním socialismu*, in: *Nepřichází-li práce k Tobě*, Praha 2003, s. 24.

⁵⁷ Jana HAVLÍKOVÁ, *Místo určení: Sársko*, Praha 2004, s. 11.

věnována i značná pozornost.⁵⁸ Co však stojí trochu stranou badatelského zájmu, jsou Češi, kteří museli v Sudetech zůstat, protože byli jako pracovní síly zcela nepostradatelní. Obvykle se jednalo o rodiny starousedlíků, nebo o protektorátní Čechy, kteří na práci do nynější Říše zpravidla docházeli, či dojížděli pouze několik málo kilometrů. Tito civilní dělníci měli oproti ostatním nespornou výhodu, neboť nemuseli být ubytováni v táborech a nebyli vystaveni tak tvrdým diskriminačním podmínkám.

V případě sledovaných regionů hovoříme zejména o hornících a jejich rodinách, kteří bydleli buď na území obsazeném Němci, nebo v jeho bezprostřední blízkosti. V našem bádání nás budou zajímat celkem tři oblasti, kde pracovali kromě protektorátních příslušníků i váleční zajatci. Jednalo se o Žacléř, Malé Svatoňovice⁵⁹ a Radvanice. Podle bydliště bylo v roce 1939 celkem 885 horníků z území na české straně a 223 z území Sudet.⁶⁰ Podrobněji se problematikou budeme zabývat zejména ve třetí kapitole, válečnými zajatci na dolech v páté kapitole.

- **Dělníci ze západní Evropy (tzv. Westarbeiteři)**

Do skupiny dělníků ze západní Evropy jsou řazeni Francouzi, Belgičané a Holanďané. Jejich pracovní podmínky byly vesměs srovnatelné s Němci, nemuseli nosit žádné označení na oděvu a měli volnost pohybu. V případě porušení předpisů byli trestáni mírně, často se tak dělo i pouhým varováním, kdyby se přestupek opakoval.

---

⁵⁸ Viz např. projekt Živá paměť pečující o vzpomínkové dědictví osob pronásledovaných během 2. světové války, zpravidla se jedná o vzpomínky nuceně nasazených Čechů v Říši.

⁵⁹ Svatoňovický revír byl po Mnichovu rozdělen na dvě části. Základní závod u štoly Ida zůstal na území ČSR, ale dobývací prostory s Tmavým, Chlíveckým a Slepým dolem připadly k Říši. K opětovnému spojení svatoňovického komplexu dochází až za Protektorátu v roce 1939. Vladislav KONVIČKA, *Dějiny dolování uhlí a rud v oblasti východočeské uhelné pánve*, dostupné online: <http://www.hornictvi.info/histhor/lokality/vud/VUD.htm>.

⁶⁰ Václav JIRÁSEK, *O dolování černého uhlí v oblasti Malých Svatoňovic na Jestřebích horách*, Trutnov 2008, s. 114.

- **Dělníci z východní Evropy** (tzv. Ostarbeiteři)

Dělníci z východní Evropy, souhrnně označovaní jako Ostarbeiteři,⁶¹ představovali nejvíce diskriminovanou skupinu uvnitř nuceně nasazených civilistů. Jednalo se o násilně zavlčené osoby z obsazených oblastí Sovětského svazu, Ukrajiny a Běloruska. Byli povinni nosit na oděvu označení „Ost“ a pracovali převážně v průmyslu. Jejich „plat“ byl po stržení speciálních daní natolik nízký, že si za něj sotva co dokázali koupit v táborových kantýnách. Trpěli neustálým hladem a zimou a byli přísně střeženi v lágrech opatřených ostnatým drátem.⁶² Za porušení předpisů jim hrozil v nejlepším případě koncentrační tábor, v nejhorším smrt zastřelením.

- **Poláci**

Podmínky polských civilních dělníků byly rovněž velmi tristní. Nejčastěji pracovali v zemědělství a jako nekvalifikované pracovní síly se objevovali i v průmyslu, dolech či hutích. Jejich pracovní doba se pohybovala v rozmezí 12-14 hodin denně a jejich mzda byla minimální, přiděl potravin velmi nízký.⁶³ V případě Poláků byla úmrtnost velmi vysoká stejně jako u dělníků z východu. Mezi polské dělníky se řadí i váleční zajatci převedení do civilního stavu. Poláci byli donuceni nosit na pravé straně svého oděvu označení v podobě čtverce s velkým žlutým písmenem P uprostřed. V případě nesplnění této povinnosti jim hrozila pokuta.⁶⁴

b) Židovské vězenkyně

Do oblasti Trutnovska a Náchodska zasahovala již zmíněná Schmeltova organizace židovských táborů nucených prací, která vznikla v roce 1940 z pověření Říšského

---

⁶¹ K „náboru“ těchto pracovních sil docházelo při policejních razíích na obsazených územích Sovětského svazu. Často byly pochytny celé rodiny, které byly násilím naloženy do dobytých vagonů, a s vojenským doprovodem deportovány do Sudet. Na podzim 1941 přijely první transporty dělníků z východní Evropy. Květoslava KOCOURKOVÁ, *Nuceně nasazení, vězni a zajatci v Sudetech*, in: *Nacistická perzekuce*, ed. M. Hořák a T. Jelínek, Praha 2006, s. 28.

⁶² Byli drženi v naprosté izolaci nejen od civilního obyvatelstva, ale i od ostatních nuceně nasazených dělníků. Tamtéž, s. 29.

⁶³ Tamtéž, s. 28.

⁶⁴ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 64.

vůdce SS Heinricha Himmlera. Význam organizace, založené policejním prezidentem ve Vratislavi SS-Oberführerem Albrechtem Schmeltem,⁶⁵ po němž nesla svůj název, stoupal od března 1941, kdy začala dodávat levnou pracovní sílu pro válečně důležité stavby. Na základě dohody s vrchním stavebním inspektorem Albertem Speerem, pozdějším ministrem zbrojního a válečného průmyslu, bylo takřikajíc nuceně nasazeno přes 50 000 mužů a žen, jejichž postavení se výrazněji nelišilo od vězňů koncentračních táborů.

V roce 1943 Himmler tyto pracovní tábory rozpustil a zbývající byly v březnu 1944 přeměněny na pobočky KT Gross-Rosen. V Říšské župě Sudety existovalo celkem 16 poboček,⁶⁶ přičemž 6 se nacházelo na území dnešního politického okresu Trutnov a 1 na Náchodsku, konkrétně v Meziměstí. Specifikem všech poboček byly výlučně ženské vězenkyně,⁶⁷ pocházející převážně z Polska a Maďarska, které pracovaly u lnářských firem. Jejich podmínky se lišily tábor od tábora, obecně však byly špatné, co do stravy i přístupu jejich dozorkyň.⁶⁸

Dozorkyně spadaly do působnosti KT Gross-Rosen a většina z nich také příslušela k NSDAP. Jednalo se zpravidla o velmi mladé, svobodné a bezdětné ženy, které se zpočátku školily v KT Ravensbrück. Praktický výcvik pro KT Gross-Rosen ženy absolvovaly v pobočných táborech Bielawa (Langenbilleau) a Poříčí.⁶⁹

Tábory byly zřizovány v blízkosti průmyslových podniků, mezi které patřily firma Alois Haase (Trutnov), firma G. A. Buhl-Sohn (Žacléř), firma Vereinigte Textilwerke K. H. Bartel u. Co. (Libeč), firma Johann Etrich KG⁷⁰ (Trutnov), firma J. A. Kluge (Horní Staré Město), firma Ignaz Etrich KG (Horní Staré Město) a firma Gebrüder Walzel CG⁷¹ (Poříčí).⁷²

---

⁶⁵ Albrecht Schmelt (1889-1945) byl od srpna 1930 členem NSDAP, později také členem SA a SS. V roce 1932 se stal členem pruského parlamentu a o rok později členem Říšského sněmu. V letech 1934-1942 zastával úřad policejního prezidenta ve Vratislavi a v personální unii od května 1941 úřad vládního prezidenta v Opoli. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 139.

⁶⁶ K dalším pobočkám Gross-Rosenu patří Jitětín pod Jedlovou, Chrastava, Jablonec nad Nisou, Rychnov u Jablonce nad Nisou, Smržovka, Brněnec, Králíky a Bílá Voda.

⁶⁷ Proto jsou v dokumentech označovány jako Frau Arbeitslager (FAL).

⁶⁸ Časté byly případy týrání, bití i krádeží osobních věcí židovských žen ze strany dozorkyň.

⁶⁹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 101.

⁷⁰ Komanditní společnost.

⁷¹ Totéž.

⁷² Zde firmy uvedeny v původním německém znění, v dalších kapitolách figurují pod českými názvy, které se rovněž používají.

c) Váleční zajatci

Do válečného zajetí padlo kolem deseti milionů vojáků poražených armád, z nichž prošlo zajateckými tábory zhruba osm milionů vojáků. Za spolupráce německých úřadů vzniklo několik kategorií internace,⁷³ přičemž postup byl následující. Zajatci nejprve prošli sběrnými a transportními stanicemi (tzv. Sammelpunkte),⁷⁴ které pro ně zřizovali velitelé wehrmachtu.⁷⁵ Odsud byli posíláni do průchozích táborů, tzv. Dulagů, tzv. Durchgangslager (DULAG),⁷⁶ které byly odděleny od ostatních táborů ostatním drátem a poté na základě své hodnosti, putovali zajatci buď do:

- důstojnických táborů neboli Offizierlager (OFLAG)⁷⁷
- kmenových táborů pro mužstvo neboli Stammlager (STALAG)⁷⁸
- táborů pro osoby, které byly s Německem ve válečném stavu neboli Interniertelager (ILAG)
- táborů pro nemocné válečné zajatce neboli Heilunglager (HEILAG).⁷⁹

Zajatecké tábory měly vytyčeny tři cíle: válečný pomocí izolace a kontroly zajatců, politický pomocí psychické a fyzické exterminace a ekonomický, zaměřený na zajatce v kmenových táborech příkazem nucených prací.⁸⁰ Z hlediska organizační struktury podléhaly zajatecké tábory Vrchnímu velení ozbrojených sil⁸¹ a záležitostmi zajatců se zabývalo Oddělení pro válečné zajatce. Po zřízení zvláštního úřadu pro válečné zajatce byla správa všech těchto táborů organizována podle jednotlivých vojenských okruhů, u nichž byl jmenován pověřenec pro záležitosti

⁷³ Joanna LUSEK, *Zajatecké tábory Teschen v letech 2. světové války*, Český Těšín 2015, s. 2.

⁷⁴ Viz tamtéž.

⁷⁵ Byly vytvořeny ve Francii a Belgii na příkaz velitele okupačního vojska Stülphagela. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 27

⁷⁶ Tyto průchozí tábory byly zřizovány převážně v prostoru za frontou, v nichž byli váleční zajatci soustředováni, tříděni a posíláni do dalších táborů v zázemí. Viz tamtéž.

⁷⁷ Určený pro důstojníky a jejich pobočníky. Zajatci pobývali výlučně na území tábora a neměli povinnost nuceně pracovat. Výjimku tvořili sovětsí důstojníci, kteří byli transportováni do Stalagů nebo přímo do koncentračních táborů. Joanna LUSEK, *Zajatecké tábory Teschen v letech 2. světové války*, Český Těšín 2015, s. 3.

⁷⁸ Ten byl pro sledované regiony nejčastější; určen pro řadové vojáky a poddůstojníky. Stalagy byly stálými tábory, které vysílaly komanda na práce do okolí. Přidělovaly také větší skupiny zajatců jednotlivým podnikům, u nichž pak byly budovány pobočky nebo komanda kmenových táborů. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 28.

⁷⁹ K rozdělení táborů taktéž Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem: Choustníkovo Hradiště 1945-2015*, Praha 2015, s. 18.

⁸⁰ Joanna LUSEK, *Zajatecké tábory Teschen v letech 2. světové války*, Český Těšín 2015, s. 2.

⁸¹ Oberkommando der Wehrmacht, známé pod zkratkou OKW.

válečných zajatců.⁸² Po roce 1944, kdy byl spáchán atentát na Hitlera, přešly pod SS.⁸³ Území Německa bylo od 1. září 1941 rozděleno do 21 vojenských okruhů,⁸⁴ přičemž vojenské správy řídily zajatecké tábory na svém území.

Zajatecké tábory byly označovány číslem vojenského okruhu, na jehož území se nacházely. Horní Slezsko spadalo pod VIII. vojenský okruh se sídlem ve Vratislavi (Breslau). Oblasti Trutnovska a Náchodska rovněž spadaly pod VIII. vojenský okruh se Stalagy VIII A Zhořelec (Görlitz) a VIII B Lambinowice (Lamsdorf). Dále bylo v názvu použito písmeno informující o pořadí vzniku daného tábora a název místa, kde se nacházel. Kmenovým táborům neboli Stalagům podléhala pracovní komanda (Arbeitskommandos), která se označovala podle příslušníků jednotlivých armád: E (Engländer) pro britské vojáky, R (Russen) pro sovětské, F (Franzosen) pro francouzské a často i belgické nebo P (Polen) pro polské vojáky. Každý pracovní oddíl měl pořadové číslo a název podniku či místa, kde působil. Zajatci měli často na pracovních oděvech umístěnou zkratku K nebo Kgf (Kriegsfangener).⁸⁵ Pracovní komanda kmenových táborů přidělovala větší skupiny zajatců jednotlivým podnikům, u nichž byly vybudovány pobočky nebo komanda kmenových táborů.⁸⁶ Ostrahu zajišťovaly strážní jednotky, prapory nebo roty, podle počtu a bezpečnosti zajatců a doprovázely je do práce.⁸⁷

Organizační struktura zajateckých táborů se skládala z několika oddělení (referátů). První mělo na starosti všeobecný dohled nad zajatci, evidenci a propouštění ze zajetí,

---

⁸² Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 28.

⁸³ Schutzstaffel der Nationalsozialistische Deutsche Arbeitpartei, neboli Ochranné oddíly Národně socialistické německé dělnické strany.

⁸⁴ Ačkoli autorka Joanna Lusek uvádí 19 vojenských okruhů, jak starší práce kolektivu autorek Bubeníčková, Kubátová a Malá, tak novější práce Jaroslava Štraita uvádí 21 vojenských okruhů, a proto se přikláním k tomuto číslu. Joanna LUSEK, *Zajatecké tábory Teschen v letech 2. světové války*, Český Těšín 2015, s. 4; Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 28; Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 18.

⁸⁵ Joanna LUSEK, *Zajatecké tábory Teschen v letech 2. světové války*, Český Těšín 2015, s. 4.

⁸⁶ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 28. Rozmístění pracovních komand a tudíž i pobočných táborů se příležitostně měnilo, jednak podle potřeb jednotlivých závodů, ale zejména podle toho, jak dovedla vedení jednotlivých podniků působit na nacistické civilní orgány, pracovní úřady, landráty nebo i vojenské orgány, jež byly směřovatelnými pro poskytnutí tohoto druhu pracovní síly. U velkých průmyslových závodů a u většiny dolů byla zpravidla nepřetržitě po celou dobu války pracovní komanda, z nichž některá čítala stovky mužů. Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 34-35.

⁸⁷ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 28.

zpravodajství a kontrolu pošty a pracovní nasazení zajatců. Druhé oddělení spravovalo záležitosti duchovní a kulturní péče o zajatce a zahrnovalo rovněž kompetence adjutantů velitele Stalagu. Třetí oddělení realizovalo úkoly spojené s vedením evidence úmrtí a trestními záležitostmi. Čtvrté oddělení se zabývalo administrativou, tzn. zásobováním, stravováním a distribucí táborových peněz, do jeho kompetence spadal i dohled nad lékařskou a hygienickou péčí.⁸⁸

Převažovali zejména sovětsí váleční zajatci, nasazovaní na nejtěžší práce, zejména do dolů a lesů na těžbu dřeva, nebo pracovali i na výstavbě a opravě silnic.⁸⁹ Běžnou praxí bylo převedení zajatců do civilního stavu, aby mohli být využiti na nucené práce pro potřeby německého válečného hospodářství.⁹⁰ Zatímco Francouzi a Angličané mohli práci podobného typu odmítnout, v případě sovětských zajatců, na něž se nevztahovaly Ženevské úmluvy z 27. července 1929 o zacházení s válečnými zajatci, šlo použít podobného opatření snadno a nechávat je nasazovat i do zbrojní výroby a průmyslových závodů. Všeobecně se však doporučovalo zajatce nasazovat zejména na zemědělské práce, v lesním hospodářství a dřevařském průmyslu při těžbě dřeva, na práci v dolech a na železnici.

Zajatci pracovali často v hlídaných kolonách, komanda měla mít nejméně 20 lidí a musela být striktně izolovaná od ostatních nuceně nasazených dělníků nebo i židovských vězenkyň. Byli využíváni jako levná pracovní síla, v průměru dostávali zhruba 60% toho, co za stejnou práci obdržel německý dělník. Z částky se jim strhávaly náklady za ubytování a stravu, zbytek peněz jim nebyl vyplácen přímo na ruku, ale odevzdán příslušnému kmenovému táboru, od kterého zajatci dostali pouze táborové peníze, z nichž mohli nakupovat pouze v táborové kantýně.⁹¹ Tábory zřizované zejména pro sovětské zajatce byly velmi primitivní, pracovní podmínky tvrdé a stravování nedostatečné.⁹²

---

⁸⁸ Joanna LUSEK, *Zajatecké tábory Teschen v letech 2. světové války*, Český Těšín 2015, s. 9.

⁸⁹ Podle zprávy úřadu pro válečné zajatce z května 1944 se dostalo do německého zajetí přes 5 milionů sovětských vojáků, z nichž zahynula více než polovina, uvádí se více jak 3 miliony zajatců. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 34.

⁹⁰ Tamtéž, s. 3.

⁹¹ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 37.

⁹² Ve výnosu OKH (Oberkommando des Heeres) z 6. 8. 1941 se doslovně uvádělo, že Sovětský svaz nepřistoupil k úmluvě o zacházení s válečnými zajatci (viz Ženevská konvence), a proto nemají povinnost zachovávat ustanovení, ani pokud se týče množství jídla a kvality zásobování sovětských

Úmrtnost byla neúměrně vysoká v důsledku výše uvedených faktorů⁹³, časté byly i epidemie krvnatého tyfu, zastřelení při pokusu o útěk a bití. Riziková a fyzicky namáhavá byla práce na dolech. Docházelo k vysokému procentu úrazů, které v mnoha případech a při nedostatečné lékařské péči končily smrtí.⁹⁴ Podvýživa, nedostatek potravin a fyzická náročnost vedly k nízkému pracovnímu výkonu.⁹⁵ Přiděly se v souvislosti s nařízeními ministerstva výživy a zemědělství postupně alespoň papírově zvyšovaly. Uprchlí sovětsí zajatci se koncem války připojovali k partyzánským jednotkám a bojovali proti Němcům.⁹⁶

Další specifickou skupinu představovali zajatci francouzští, belgičtí a angličtí, jejichž postavení bylo nesrovnatelně lepší. Měli daleko větší volnost pohybu, dostávali potravinové balíčky z Červeného kříže a mohli si pěstovat na táborových pozemcích i vlastní zeleninu.⁹⁷ V menší míře se vyskytovali mezi zajatci i Poláci a Italové. Na základě soupisu oblastního četnického velitelství z roku 1946 bylo v dnešním Královéhradeckém kraji zjištěno 3 790 válečných zajatců z 53 lokalit.⁹⁸

Všechny výše uvedené kategorie nuceně a otrocky pracujících mají jedno společné hledisko: všichni pracovali pro stejné podniky, byli ubytováni ve stejných obcích, a ač byly jejich tábory od sebe přísně separovány a styk mezi jednotlivými skupinami pracovníků zakázán, velmi často docházelo ke kontaktům s cílem navzájem si pomoci. Horší podmínky panovaly logicky v zajateckých táborech a v židovských táborech nucených prací, o něco lepšímu postavení se těšili civilní dělníci, ale i zde se uplatňovala rasová kritéria ve vztahu k jednotlivým národnostem. Nejvyšší

---

válečných zajatců. Zdeněk KONEČNÝ – František MAINUŠ, *Sovětsí váleční zajatci na československém území za druhé světové války*, in: *Historie a vojenství* 3, Praha 1965, s. 341.

⁹³ Hans-Christoph Seidel vyjmenovává šest kumulativních faktorů, které u sovětských zajatců dramaticky zvyšovaly riziko úmrtí: nedostatečná strava, zvýšená hrozba infekce v důsledku zanedbané hygieny, špatná lékařská péče, obzvláštní riziko nehod, represe a malá ochrana před bombardováním. Manfred GRIEGER, *Likvidace a práce v nacistickém systému nucených prací*, in: *Nucená práce*, ed. J. Binner, Praha 2014, s. 209.

⁹⁴ Je známo několik případů úrazů z tábora v Žacléři, kde zajatci pracovali na dolech.

⁹⁵ Na otázku, proč je pracovní výkon zajatců nižší než u německého dělníka, odpověděli důvěrníci francouzských zajatců Bernarda Maurice a Dupiere Alfreda, že němečtí dělníci dostávají lehčeji zpracovatelné sloje, zatímco váleční zajatci dostávají nebezpečnější, které jsou prostoupeny kamením. Lámání kamene je těžší a trvá déle než dobývání uhlí. Dříve se Němci a Francouzi na sloji střídali, proto byl též výkon vyšší. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 38-39. Bohužel lze citovat pouze tuto konkrétní poznámku, neboť prameny týkající se Idy v Malých Svatoňovicích z období války již nejsou k dispozici.

⁹⁶ Dokladů o činnosti partyzánů je v tomto směru celá řada v kronikách obcí, o útěku zajatců pro sledovaný region se zmiňuje i dobově tendenční publikace Jaroslava Metelky *Roztržený revír*.

⁹⁷ Na lepší pracovní podmínky a pěstování zeleniny na táborovém pozemku vzpomínal Belgičan Raymond Gofinet, který strávil roky 1943-1945 v zajateckém pracovním táboře v Hostinném.

⁹⁸ Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 24.

úmrtnost vykazovaly zajatecké tábory, zejména v případě internace sovětských válečných zajatců, což je paradoxní ve vztahu k nízké úmrtnosti v židovských pracovních táborech.

Pro nucené nasazení cizinců nacisté používali tzv. nationalsozialistische Fremdwolkpolitik, která se vztahovala na všechny národy žijící na okupovaném území. Odpovídala rasové a národnostní politice, která se používala pro případ nepříznivé hospodářské situace, přičemž její tvůrci počítali s tím, že jim příslušníci zejména slovanských národů budou otrocky sloužit.⁹⁹

V případě neslovanských národů chovali nacisté daleko smířlivější politiku, což záviselo rovněž na konkrétních podmínkách, politickém přesvědčení jednotlivců i jejich celkovému chování v práci. Dalším kritériem bylo rozlišování na příslušníky porobených národů (například Francouze a Belgičany), příslušníky, s nimiž se ocitli ve válečném konfliktu (například Angličané) a příslušníky, kteří po jistou dobu patřili k jejich spojencům (například Italové).

Shrnutí

Nucená práce má své kořeny již ve 30. letech v Německu s nástupem Adolfa Hitlera do funkce říšského kancléře v souvislosti s vysokou nezaměstnaností a přípravou na pozdější válečné konflikty. Nedostatek pracovníků v určitých odvětvích byl vykompenzován přísnější evidencí a později zavedenou pracovní povinností. Na přilepšenou přijížděli za prací do Německa i cizinci, kteří se nechali zlákat verbíři s vidinou lepších výdělků, nejčastěji se jednalo o živitele rodin. Poměrně záhy však začalo dobrovolných cizích pracovníků ubývat, jakmile se vracela první vlna zpět domů, kde referovala o ne příliš dobrých pracovních podmínkách, nízkých mzdách a špatném stravování, které často nezohledňovalo specifika stravování různých evropských kuchyní, na něž byli cizinci zvyklí.

---

⁹⁹ Například Polákům hrozilo po válce vystěhování a poté jejich likvidace. Češi stáli v hierarchii rasového žebříčku o něco výše, neboť se mezi nimi vyskytovalo mnoho těch, kteří se hodili k poněmčení. Nacistická národnostní politika byla sice zásadová pouze v dalekosáhlých plánech na likvidaci, přesídlení a asimilaci, ale nesmírně kolísavá při uskutečňování dočasných, válečnou situací vynucených nařízení. Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců*, Brno 1967, s. 13.

Charakter nucené práce prošel výraznější proměnou s vypuknutím druhé světové války 1. září 1939. Okupace podrobených států včetně Protektorátu Čechy a Morava přinesla Říši nové pracovní síly, které již mohla k práci povinně přikázat. Užívalo se i náborové strategie v podobě Soupisu pracovních sil prostřednictvím domácí správy, který umožňoval nasadit i celé ročníky obyvatel. Byly zavedeny úřady práce s evidencí veškerého práceschopného obyvatelstva a pracovní knížky, tzv. Arbeitsbücher.

Termín nucená práce je uměle vytvořeným pojmem, s nímž začali historikové pracovat v souvislosti s výzkumem a charakterem daného jevu typického zejména pro válečné období. Definice tohoto termínu se liší, dosud nepanuje přesná shoda pro jeho vymezení, avšak citujeme rozhodnutí rakouské historické komise, které se vztahovalo na odškodnění nuceně nasazených.

V soudobé historiografii se lze setkat i s rozčleněním na práci otrockou, charakteristickou zejména pro válečné zajatce a vězně koncentračních táborů a na práci nucenou, typickou obzvláště pro civilní dělníky, byť ani toto rozdělení není úplně přesné.

V oblasti našeho bádání naráží pojem nucená práce na řadu problémů. Prvním se jeví specifické postavení protektorátních příslušníků a Čechů ze Sudet, kteří většinou pocházeli z řad starousedlíků, zůstali na svých pracovištích i po vyhlášení války a do práce buď docházeli pěšky, nebo dojížděli několik kilometrů. Nebyli tudíž ubytováni v žádných táborech a nepodléhali zostřenému dozoru. Druhým problémem se jeví nucená práce civilních dělníků, kteří měli sice jedno společné: byli ubytováni ve střežených táborech, ale co do zacházení s nimi se odlišují dělníci ze západní Evropy (jako Francouzi, Belgičané a Holanďané) a dělníci z východní Evropy (tzv. Ostarbeiteri), jejichž životní podmínky i charakter práce už by se dal zařadit i pod práci otrockou.

Naopak práce otrocká tak, u které historikové naráží na mnohá úskalí při její definici, zde nevykazuje tak markantní difference. Na jedné straně máme otrockou práci židovských vězenkyň, na straně druhé práci válečných zajatců, zejména sovětských. Jediným rozdílem je šance na přežití, u židovských vězenkyň podstatně vyšší než u sovětských válečných zajatců.

S vyhlášením totální války v roce 1942 docházelo tak i k masivnímu nasazení vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců. Do sledovaných regionů zasahovala původně Schmeltova organizace židovských táborů nucených prací, které v roce 1944 přešly pod KT Gross-Rosen a jejich specifikem se stalo nasazování židovských žen, zejména Polek a Maďarek do arizovaných textilních podniků na Trutnovsku.

Váleční zajatci pracovali zejména na dolech, kde panovaly ty nejtvrděší možné podmínky, dále v zemědělství nebo v lesnictví. Nejvíce zajatců bylo sovětské národnosti, jejich poměry byly špatné a stravování nedostatečné. Jejich život měl cenu jen potud, pokud byli schopni práce. V jejich případě se dá použít pojem likvidace prací neboli Vernichtung durch Arbeit. Jelikož Sovětský svaz nepřistoupil na podmínky Ženevské konvence, nebyli nacisté povinni jim jejich poměry jakkoli zlepšit. Váleční zajatci ostatních národností jako Angličané, Belgičané či Francouzi měli i volnější pohyb, povolené vycházky a lepší stravu díky potravinovým balíčkům z Červeného kříže.

Civilní dělníci představují pestrou skupinu, u níž byly podmínky různorodé a ovlivněné rasovými předsudky. Klíč k pochopení nuceně nasazených civilních dělníků tkví ve formálněprávní kategorii zahraničních pracovních sil, které byly zaměstnávány částečně z donucení, ale částečně také dobrovolně. Typologie civilních dělníků rozlišuje pro zkoumané oblasti celkem čtyři kategorie, které jsou řazeny podle přístupu zacházení. Na prvním místě figurují protektorátní příslušníci, někdy označovaní jako tuzemci zvláštního druhu. Důvod, proč jsou na vrcholu této pyramidy, vyplývá z jejich specifického postavení. Mnoho z nich totiž pocházelo z řad starousedlíků, kteří neopustili svá pracoviště v Sudetech ani po jejich záboru, jelikož byli nepostradatelní a mohli do práce docházet. Na druhé místo jsme zařadili dělníky ze západu, kteří sice byli ubytováni v táborech, ale jejich střežení nebylo tak přísné a kvalita stravy o něco lepší. Poslední dvě skupiny představují dělníci z východní Evropy a Poláci, kteří museli na oděvu nosit označení „Ost“ a „P“.

Společným hlediskem všech výše uvedených skupin je práce pro stejné podniky a ubytování ve stejných obcích. Byť byl kontakt mezi nimi přísně zakázán a často navíc narážel na jazykovou bariéru, přesto k němu, jak si později vysvětlíme, na mnoha místech docházelo. Zacházení s jednotlivými skupinami pak vyplývalo z rasové národnostní politiky nacistů.

2. Průmyslová výroba německých podniků ve válečném hospodářství ve sledovaných regionech

„Politika je válka vedená jinými prostředky a válka je politika vedená jinými prostředky.“

(Bertold Brecht: Kriegsfieber)¹⁰⁰

2.1. Obecná specifika a stav průmyslu v době mnichovské dohody

Vojenské obsazení pohraničí v důsledku mnichovské dohody z 29. září 1938 přineslo Hitlerovi kromě tzv. „lebensraumu“ i oblast s poměrně rozvinutou průmyslovou základnou. V pohraničí severovýchodních Čech tak bylo zabráno deset soudních okresů Vrchlabí, Hostinné, Trutnov, Maršov, Žacléř, Broumov, Teplice nad Metují, Rokytnice nad Jizerou, Rokytnice v Orlických horách a Králíky,¹⁰¹ přičemž demarkační čára zabrala i výlučně české obce jako Bohdašín v okrese Náchod, Odolov a Suchovršice v okrese Úpice a Chvalkovice v okrese Jaroměř.¹⁰² Jakmile se ocitly přípravy na válečné konflikty v plném proudu, bylo potřeba potenciál podniků upravit pro potřeby válečného hospodářství, k čemuž sloužilo několik studií předložených Říšským úřadem pro vojenskohospodářské plánování. Jejich základem se stal zejména článek z října 1937 o vojenskohospodářském významu Československa se zvláštním ohledem na Čechy.¹⁰³

V Říši již v té době navíc vážlo zásobování a projevoval se nedostatek pracovních sil. Přesto začleňování ekonomiky sudetské župy do říšské přinášelo nemalé problémy, se kterými se zdejší průmysl potýkal již od dob hospodářské krize.¹⁰⁴ Byla to zejména jeho orientace na export a spotřební průmysl, jakým byla výroba

---

¹⁰⁰ Encyklopedie válečného zajetí a internace, dostupné z: <http://www.evzi.estranky.cz/>.

¹⁰¹ Jaroslav METELKA, *Havíři svatoňovické báňské společnosti 1896-1938: období 1935-1938*, in: Sborník k dějinám Východočeských uhelných dolů, ed. J. Holanec, Malé Svatoňovice 1970, s. 253.

¹⁰² Tamtéž, s. 254.

¹⁰³ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 22.

¹⁰⁴ Nutno však podotknout, že přes všechny obtíže si podržel československý textilní průmysl, který je dominantní i pro oblast našeho bádání, po překonání krize jistou solidní pozici na zahraničních trzích a postupně si i v USA, Kanadě a jiných zámořských zemích vytvořil podmínky pro vývoz, a to i za cenu snižování cen a vyvážení polotovarů, zvláště příze vedle tkanin, čímž významnou měrou přispíval k aktivní obchodní bilanci československého zahraničního obchodu. Jaroslav HOFFMAN, *„Mnichov“ a sudetoněmecký textilní průmysl*, Ústí nad Labem 1996, s. 27.

porcelánu, keramiky, skla a textilu, takže bylo třeba výrobu patřičně reorganizovat. Paradoxně však mnichovská dohoda sudetoněmeckému průmyslu spíše ještě více uškodila, než pomohla, neboť zaměření na export do Německa přineslo další ztráty v podobě zrušení dodávek do českého vnitrozemí a pro československou armádu. Vládní nařízení o válečném hospodářství ze září 1939 reagovalo na aktuální válečný stav a všem složkám i odvětvím direktivně stanovovalo úkoly, bezprostředně vyplývající z potřeb zahájených válečných operací.¹⁰⁵

Zastarání textilního průmyslu mělo být odstraněno a původní koncepce, kterou Göring shrnul 12. prosince 1938, počítala s rušením židovských textilních podniků, pokud pro ně neexistují mimořádné národohospodářské důvody.¹⁰⁶ Toto rozhodnutí se však podařilo zvrátit pouze jejich odstavením a pozdějším uvedením do provozu, zejména ve druhém období války v rámci přesunu zbrojního průmyslu z Říše, což je i případ sledovaných regionů. Částečné zotavení textilnímu průmyslu přinesly objednávky wehrmachtu již v roce 1939.

Oblasti severovýchodních Čech a Podkrkonoší dominoval výrazně právě textil a těžba černého uhlí v tzv. žacléřsko-svatoňovické uhelné pánvi.¹⁰⁷ Kromě těchto odvětví využívaly nucené práce v regionech dvě papírny v Hostinném, a sice firma Eichmann a spol. a firma Bernard Germann, dále pila Karel Staffa v Broumově,¹⁰⁸ pobočka berlínské firmy C. Lorenz, a. s. zabývající se elektrovýrobou v Hořejším Vrchlabí¹⁰⁹ a tři podniky orientované na zbrojní výrobu jako AEG v Trutnově,¹¹⁰ pobočka koncernu Siemens v Mladých Bukách a MESSAP v Meziměstí.

Význam převažující textilní produkce dokládají procentuální údaje, které uvádí, že ve 30. letech žilo přímo z textilní výroby v broumovském soudním okrese 25% a

---

¹⁰⁵ Jaroslav HOFFMAN, *Začlenění do ekonomiky Velkoněmecké říše*, in: „Sudety“ pod hákovým křížem, ed. V. Kural a Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2002, s. 124.

¹⁰⁶ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 26.

¹⁰⁷ Určující byly v tomto směru tudíž přírodní podmínky a geografické poměry jako hornatost spojená se špatnou bonitou půdy a další faktory, které v pohraničních oblastech rozhodly pro rozvoj hornictví, těžkého průmyslu, ale zejména pro průmysl lehký. Jaroslav HOFFMAN, *„Mnichov“ a sudetoněmecký textilní průmysl*, Ústí nad Labem 1996, s. 11. Není bez zajímavosti, že po záboru pohraničí ztratila tzv. druhá republika 57% těžby černého uhlí a 93,2% těžby hnědého uhlí. Jiří MAJER a kol., *Uhelné hornictví v ČSSR*, Ostrava 1985, s. 218.

¹⁰⁸ Veškeré podrobné údaje o pile však chybí. Jediný materiál, který dokládá, že zaměstnávala válečné zajatce, představují platební listiny za období 1939-1945, tedy za celou dobu války. SOA Zámorsk, f. Karel Staffa, Broumov 1931-1945, fascikl č. 1. Na základě nepřímých dokladů lze předpokládat, že nucené práce válečných zajatců využívalo více pil.

¹⁰⁹ Byla umístěna v prostorách bývalé textilní továrny F. A. Rotter & Söhne. Alžběta LANGOVÁ, inventář k fondu *C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1946 (1952)*, Chrudim 2012, s. 4.

¹¹⁰ Německý koncern Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft.

v trutnovském 23% obyvatelstva.¹¹¹ Z daného odvětví převládalo v Podkrkonoší bavlnářství, průmysl juty i tradiční lnářství a plátenictví, jehož střediskem bylo Trutnovsko a Vrchlabsko, které proslulo i výrobou kapesníků. S rozmachem textilního průmyslu ve druhé polovině 19. století vznikaly přádelny s výrobou lněné, plátěné a koudelové příze, tkalcovny, niťárny, bělidla a úpravny příze a textilní závody zhotovující konečné výrobky.¹¹² V průběhu 19. století se následně vyprofilovalo několik významných podnikatelských rodů, které si své dominantní postavení udržely v následujících desetiletích a podařilo se jim až na jednu výjimku v případě Johana Faltise přežít i velkou hospodářskou krizi z 30. let. Patřili k nim němečtí podnikatelé jako Alois Haase, Klement Walzel a Josef Etrich, jejichž jména dala název jejich textilním firmám. Značnou úlohu ve sledovaných regionech plnila rovněž První česká továrna umělého hedvábí a. s. v Theresienthale (dnešním Rudníku) u Hostinného.¹¹³ Po obsazení pohraničí v roce 1938 vytvořily německé firmy Svaz sudetoněmeckých přádelníků se sídlem v Trutnově.¹¹⁴ V systému nucené práce a později vzniknuvších pobočných táborech sehrála svou roli arizace bývalých židovských podniků, které Göring původně plánoval zrušit. Mezi ty největší arizátory a zároveň částečně i konkurenty, patřily vídeňské závody K. H. Barthel a spol., spojené textilní závody a významný textilní podnik v Horním Starém Městě J. A. Kluge.¹¹⁵ Firmě K. H. Barthel se kupříkladu povedla arizace podniku F. M. Oberländer v Libči u Trutnova, firmě J. A. Kluge arizace tkalcovny Anselm Heinzl AG v Hynčicích u Broumova a zakoupila rovněž kupříkladu českou přádelnu lnu Fejfar a Mládek v Kalné Vodě u Horního Starého Města.¹¹⁶ Je nesporné, že arizace probíhala i v dalších oblastech průmyslu. Původně textilní firmu F. A. Rotter & Söhne „zakoupila“ firma berlínská C. Lorenz, a. s. v roce 1940 a zřídila si

---

¹¹¹ Jaroslav HOFFMAN, „Mnichov“ a sudetoněmecký textilní průmysl, Ústí nad Labem 1996, s. 11.

¹¹² Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Trutnov 1981, s. 15.

¹¹³ Pro ni však chybí podrobnější údaje, a proto je zde pouze zmíněna. Viz tamtéž, s. 11.

¹¹⁴ Stanislav WAJSAR, *Firma J. A. Kluge III: Období okupace a 2. světové války*, in: Rudnické noviny č. 4, Rudník 2000, s. 3.

¹¹⁵ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 203.

¹¹⁶ Tamtéž, Praha 2016, s. 203.

zde svoji pobočku.¹¹⁷ Prostory bývalé textilní továrny firmy Schroll byly zase od roku 1941 poskytnuty pobočnému závodu německé firmy MESSAP.¹¹⁸

Z výše nastíněného vyvstává několik skutečností. První je fakt, že situace pro průmysl v Sudetech obecně nebyla nikterak růžová a jeho začlenění do ekonomiky Velkoněmecké říše mu v počátcích spíše uškodilo, nežli usnadnilo situaci. Druhou skutečností je nedostatek pracovních sil prakticky po celou dobu trvání války, které nepomohlo vyřešit ani nucené nasazování civilních dělníků a vězňů. Dále se jedná o výraznou orientaci na export již před válkou a převaha spotřebního průmyslu, zejména textilního, který se však pro potřeby válečného hospodářství ukázal být obtížně modernizovaný, zastaralý a jeho exploataci částečně vyřešily počáteční objednávky pro wehrmacht. Stále se stupňující protižidovské výpady následně vedly k arizaci textilních židovských podniků, které buď pokračovaly v textilnictví i nadále, nebo byly novými majiteli přeorientovány na zbrojní výrobu. Textilní průmysl však v drtivé většině případů převažoval.

2.2. Průmyslové podniky a jejich podíl na nucené práci

Vymezení nucené práce v průmyslových podnicích sledovaných regionů naráží celkem na dva problémy. Tím prvním je velká roztržitost a chaotičnost v literatuře a nedostatek podkladů pramenného charakteru, díky čemuž je rekonstrukce možná pouze torzovitě. Druhý problém spočívá v tom, že těžiště většiny studií doposud leží ve zkoumání systému pobočných táborů KT Gross-Rosen a nuceném nasazení výhradně židovských vězenkyň. Autoři těchto studií se ostatním skupinám nuceně nasazených věnují buď pouze okrajově, nebo vůbec, a tím pádem nemáme komplexní přehled o větším spektru průmyslových podniků, které využívaly práce nuceně nasazených. Zde tkví kámen úrazu, neboť ani vězenkyne nepracovaly výhradně v jedné konkrétní firmě, ale postupně vystřídal několik závodů různých firem.¹¹⁹

---

¹¹⁷ Alžběta LANGOVÁ, inventář k fondu *C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1946 (1952)*, Chrudim 2012, s. 4.

¹¹⁸ Jana ŠIMKOVÁ, inventář k fondu *Messap, Meziměstí 1942-1945 (1946)*, Zámrsk 2014, s. 4.

¹¹⁹ Z novějších prací monografie od Alfonse Adama *Otroci třetí říše, již několikrát citovaná, která v roce 2016 vyšla i v českém překladu. Práce je to samozřejmě komplexní, ale úzce zaměřená na pobočné koncentrační tábory, v tomto případě na pobočky KT Gross-Rosen. V části věnované systému pobočných táborů tak autor pouze konstatuje, že většina firem, na které zaměřil svůj výzkum,*

Obtížně rekonstruovatelnou oblast představují podniky bez pobočných táborů, které rovněž zaměstnávaly židovské vězenkyně, ale nejspíše se jednalo o jakousi jednorázovou „výpomoc“. Nedostatek pramenů neumožňuje ani dostatečně prozkoumat, na co konkrétně se takové podniky při válečné výrobě zaměřovaly ani zjistit nějaké další signifikantní údaje. Obecně se v tomto případě uvádí pouze dvě firmy bez vlastních pobočných táborů, koncern AEG v Trutnově, kde ženy pracovaly na obráběcích strojích, při montážních pracích a ve skladech¹²⁰ a pobočka německého koncernu Siemens v Mladých Bukách, která pravděpodobně vyráběla motory nebo jejich součástky.¹²¹ Na základě dochované transportní listiny můžeme alespoň s jistotou konstatovat, že pracovní tábor v Horním Starém Městě poslal firmě Siemens 7. prosince 1944 na výpomoc celkem 10 maďarských židovek.¹²² Proto se také v následující části zaměříme na průmyslové podniky s pobočnými tábory, které jsou pro větší přehlednost členěny na podniky zaměřující se převážně na textilní výrobu a na podniky zaměřující se převážně na zbrojní výrobu. Dvěma báňským společnostem byla vyčleněna samostatná kategorie těžby uhlí. Do kategorie papírenského průmyslu zařadíme dvě již zmiňované papírny v Hostinném, známější Eichmann a spol. a méně známou Bernard Germann. U textilního odvětví je cílem představit konkrétní orientaci podniků v průběhu jejich činnosti, abychom porovnali, na co se zaměřovaly v počátcích výroby, na co před válkou a během války. Jelikož se jedná v tomto případě o významné podnikatelské rody, je záhodno stručně uvést míru jejich provázanosti. Co se týče názvů jednotlivých firem, je použito jejich počestné alternativy, se kterou se lze rovněž setkat, v závorkách jsou uvedeny názvy sídel jednotlivých podniků a místa případných dalších závodů, v jejichž blízkosti se nacházely i pracovní tábory.

---

využívala nejen civilní nuceně nasazené a válečné zajatce, ale provozovala také Schmeltovy tábory nebo pobočné koncentrační tábory. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 204. I starší studie jsou zaměřené výhradně na úzce vymezenou problematiku pobočných táborů a židovských vězenkyň s výjimkou již několikrát zmiňované práce kolektivu autorek Bubeníčková, Kubátová a Malá Tábory utrpení a smrti.

¹²⁰ Jednalo se zejména o židovky maďarské národnosti, jejichž větší počet byl koncem roku 1944 odtransportován do koncentračního tábora Osvětim II – Březinka. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 32.

¹²¹ Převážná část vězenkyň pracujících pro firmu Siemens byla dopravena z Osvětimi do Horního Starého Města. Viz tamtéž, s. 32. Samostatná studie Ludmily Chládkové, publikovaná v Terezínských listech tyto podniky rovněž uvádí, ale blíže nespecifikuje kromě faktu, že se zabývaly zbrojní výrobou. Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 27.

¹²² Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walzbrych, DP-4346. Transportní listina ze 7. 12. 1944.

2.2.1. Průmyslové podniky s pobočnými tábory

a) Textilní průmysl

- **Gustav Adolf Buhl a syn (Žacléř)**

O počátcích firmy není známo vůbec nic kromě toho, že před válkou vlastnila přádelnu lnu v Žacléři,¹²³ kterou zakoupila v roce 1922 a přádelnu lnu ve Světlé, kterou zakoupila o deset let později.¹²⁴ Znamější jsou až její aktivity z doby po obsazení Sudet a válečných let, kdy se aktivně podílela na arizaci židovského majetku a získala do svého vlastnictví původně židovský severomoravský pivovar a sladovnu v Šumperku.¹²⁵ Od roku 1942 se zapojila do válečného hospodářství a zaměstnávala Schmeltovy Židovky¹²⁶ a dělníky různých národností, přičemž v roce 1944 byly v závodech v Žacléři a Světlé zřízeny pobočky KT Gross-Rosen.¹²⁷

- **Ignác Etrich (Horní Staré Město a Bohuslavice nad Úpou)**

Firma Etrich byla založena v roce 1850 jako Kluge a Etrich, neboť Franz Kluge si vzal za manželku Johanu Etrichovou, sestru Josefa Etricha a společnost sídlila v Horním Starém Městě.¹²⁸ V roce 1865 vznikl rozdělením podnik Etrich a synové, který byl v roce 1900 opětovně rozdělen mezi syny,¹²⁹ Ignáce a Johana Etrichovi, kteří vytvořili samostatné podniky. Hlavní závod firmy Ignáce Etricha¹³⁰ se nacházel

---

¹²³ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Tereziánské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 28.

¹²⁴ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 204.

¹²⁵ Tamtéž, s. 204.

¹²⁶ Schmeltovi židé nebo též Schmeltova organizace a Schmeltovy tábory je označením pro tábory nucených prací zřízených v letech 1940-1942 při textilkách v Hořejším Vrchlabí, Hostinném, Temném Dole, Poříčí, Horním Starém Městě, Žacléři, Libči, Nových Voletinách a Bernarticích. Jejich označení je odvozeno od jména bývalého vřatslavského policejního prezidenta a Brigadeführera SS Albrechta Schmelta, který sídlil v polském městě Sosnowiec a v systému pracovních táborů zaměstnával zejména židovské dívky a ženy pocházející převážně z Horního Slezska, nejvíc pak ze samotného Sosnowce. Podrobněji jsou tábory zkoumány ve 4. kapitole.

¹²⁷ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 204.

¹²⁸ Bohumír SMUTNÝ, *Franz Kluge: podnikatelské rody*, in: Krkonoše-Jizerské hory č. 4, Vrchlabí 1996, s. 20.

¹²⁹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 214.

¹³⁰ Ignác Etrich (1839-1927) nebyl pouze podnikatelem, ale také významným vynálezcem v textilním strojírenství, který na řadu strojů obdržel patenty i v cizině. Rovněž byl znám jako organizátor spiritistických seancí pro své dělnictvo, což mělo odvádět jejich myšlenky od politického radikalismu a vlivu sociální demokracie. Bohumír SMUTNÝ, *Josef Etrich: podnikatelské rody*, in: Krkonoše-Jizerské hory č. 6, Vrchlabí 1996, s. 19.

v Horním Starém Městě a věnoval se lnářské výrobě, čímž se navázalo na původní tradici. Po Ignácově smrti v roce 1927 převzal vedení firmy syn Igo (1879-1967)¹³¹ a podnik se změnil na komanditní společnost. Po záboru Sudet se firma zapojila do výroby zakázek pro Wehrmacht a těžila z nucené práce židovských vězenkyň, které zaměstnávala od roku 1941,¹³² dále také z práce válečných zajatců a nuceně nasazených.¹³³

- **Alois Haase** (Trutnov, Poříčí)

Firma nesla název po svém zakladateli, narozeném v roce 1812 v Markoušovicích, který patřil v průběhu 19. století k nejvýznamnějším textilním podnikatelům trutnovského regionu, jakými byli dále Johan Faltis, Klement Walzel, Franz Kluge a Josef Etrich. Ve výrobě se orientoval na lněnou přízi, ačkoli se v počátcích svého podnikání věnoval také tkalcovství bavlny.¹³⁴ Přádelny lnu se nacházely v Poříčí a v Dolním Starém Městě na severozápadě Trutnova, v jejichž blízkosti vznikly po válce i židovské pracovní tábory.

Vznikem Československa přišla firma o svá tradiční odbytí a musela v roce 1922 zastavit výrobu v Poříčí. O dva roky později se pak přeměnila ve veřejnou obchodní společnost, do jejíhož čela byl postaven Alois Haase, potomek zakladatele. Velká hospodářská krize firmu přivedla do značných finančních potíží a uvažovalo se o její přeměnu na akciovou společnost, přetrvávaly problémy i s nákupem surovin a odbytem.¹³⁵

Éra Mnichova přinesla oživení a opětovnou orientaci na výrobu lněné příze pro potřeby válečného hospodářství. Pro rok 1940 je doloženo nasazení židovských vězenkyň v závodech podniku, tudíž jej můžeme pokládat také za počátek válečné

---

¹³¹ Igo Etrich se do podvědomí široké veřejnosti zapsal jako průkopník letectví a konstruktér letadel. Patřil k prvním lidem v Čechách, kteří létali nejprve s kluzáky a pak s motorovými letadly. Celosvětovou proslulost mu přinesl zejména model jednoplošníku Holubice. Viz tamtéž, s. 19. O Igo Etrichovi byla v tomto směru sepsána řada článků, v roce 1992 vydal Texlen publikaci věnující se jeho osobě. Salz HANUŠ, *Igo Etrich – průkopník letectví: letecké dílo a život Dr. Ing. H. c. Iga Etricha (1879-1967)*, Trutnov 1992, 437 s.

¹³² Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 25.

¹³³ Bohumír SMUTNÝ, *Josef Etrich: podnikatelské rody*, in: Krkonoše-Jizerské hory č. 6, Vrchlabí 1996, s. 19.

¹³⁴ V roce 1846 koupil v Poříčí u Trutnova pozemky v sousedství tzv. Běličského dvora bratří Walzelů, aby zde postavil mechanické přádelny lnu. Bohumír SMUTNÝ, *Aloys Haase: podnikatelské rody*, in: Krkonoše-Jizerské hory č. 2, Vrchlabí 1996, s. 18.

¹³⁵ Tamtéž, s. 19.

výroby.¹³⁶ Nejspíše v průběhu roku 1944 byl zastaven provoz přádelny v Poříčí a nadále fungovala pouze textilka v samotném Trutnově.¹³⁷ Firma zaměstnávala civilní francouzské dělníky, francouzské válečné zajatce a židovské vězenkyně.¹³⁸

- **J. A. Kluge** (Horní Staré Město, Temný Důl a Kalná Voda)

Firma vznikla v roce 1797 a byla pojmenována po svém zakladateli Johannu Adamu Kluge, který se orientoval ve výrobě na plátenictví.¹³⁹ Jeho syn Franz si vzal za manželku Johannu Etrichovou, sestru Josefa Etricha, a v roce 1850 se tyto významné podnikatelské rody sjednotily v založení firmy Kluge a Etrich, aby vybudovaly mechanickou přádelnu lnu.¹⁴⁰ Ta byla nakonec postavena v Horním Starém Městě a postupně rozvíjela výrobu jemné lněné příze.¹⁴¹ V Temném Dole zakoupila firma v roce 1887 vyhořelou přádelnu lnu.

Před první světovou válkou nechal Franz Kluge postavit v Heřmanových Sejfech nit'árnu, jejímiž výrobky firma zásobovala jutařský a obuvnický průmysl. Po vzniku Československa nit'ářství jako perspektivní odvětví přetrvalo. Ve 30. letech firma neskrývala své sympatie k sudetoněmeckému henleinovskému hnutí a podporovala jej politicky i finančně,¹⁴² což vysvětluje i její aktivní podíl při arizaci židovského majetku po zaboru pohraničí. Vedoucí úlohu firmy J. A. Kluge vystihuje její přední postavení ve Svazu sudetoněmeckých přádelníků, kterému předsedal Franz Kluge a zároveň ho zastupoval v hospodářských postech v Berlíně.¹⁴³

---

¹³⁶ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 18.

¹³⁷ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 212.

¹³⁸ Přítomnost francouzských civilních dělníků dokládají evidenční karty se základními údaji o jejich narození, výkonu povolání a pracovní skupině, viz SOkA Trutnov, f. Alois Haase 1832-1945, inv. č. 108, kt. č. 5. Přítomnost francouzských válečných zajatců potvrzena dokumenty týkajícími se dovolené pro dva důstojníky, viz SOkA Trutnov, f. Alois Haase 1832-1945, inv. č. 107, kt. č. 5.

¹³⁹ Bohumír SMUTNÝ, *Franz Kluge: podnikatelské rody*, in: Krkonoše-Jizerské hory č. 4, Vrchlaví 1996, s. 20.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Firmě náleželo prvenství v mechanizaci tkalcovství, neboť v roce 1876 vybudovala v Heřmanových Sejfech první mechanickou tkalcovnu, vybavenou zpočátku 55 stavy, po přestavbě v 90. letech 19. století 240 moderními lnářskými stavy, koupenými v Anglii a Německu. Tamtéž, s. 21.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Stanislav WAJSAR, *Firma J. A. Kluge III: Období okupace a 2. světové války*, in: Rudnické noviny č. 4, Rudník 2000, s. 3.

Franz Kluge neopomínal vyzvedávat své zásluhy za osvobození sudetských Němců, když usiloval získat do svého vlastnictví bělidlo příze v Horním Starém Městě.¹⁴⁴

Uchvácení podniku zabránily protesty ze strany menších tkalců lnu, kteří se obávali, že by tak firma mohla získat monopolní postavení.¹⁴⁵ Ještě v roce 1941 firma bezúspěšně intervenovala v souvislosti s arizací bělidla v Horním Starém Městě u říšského ministerstva hospodářství.¹⁴⁶ Lépe se jí dařilo při uchvácení tkalcovny Anselm Heinzl AG v Hynčicích u Broumova a české přádelny lnu Fejfar a Mládek v Kalné Vodě u Horního Starého Města, kterou zakoupil v roce 1939.¹⁴⁷

V roce 1939 Franz Kluge vážně onemocněl a vedení podniku převzal jeho syn Hans Kluge. Po porážce Polska se Hans stal i komisařským vedoucím textilního podniku Lenko v Bielsku, ale v roce 1940 byl povolán na frontu jako důstojník. Již na podzim roku 1941 byl zproštěn vojenské služby a povolán k opětovnému řízení podniku.¹⁴⁸ S válečnou výrobou započala firma od počátku 40. let, kdy zaměstnávala židovské vězenkyně pracující v přádelně lnu v Horním Starém Městě, kde měl podnik své sídlo, dále pak v přádelnách v Temném Dole a Kalné Vodě. Horní Staré Město tvořilo centrum nasazení i pracovních táborů, které v celém regionu zaměstnávaly pravděpodobně nejvíce skupin nuceně nasazených, kromě židovských vězenkyň také válečné zajatce, nuceně nasazené civilní dělníky a nejspíše i dělníky z východní Evropy, tzv. Ostarbeitery.¹⁴⁹ Od roku 1941 firma zaměstnávala tzv. Schmeltovy

---

¹⁴⁴ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 22.

¹⁴⁵ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 203. Rok 1939 uvádí Kryl a Chládková, viz *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, s. 22. Drobní textilní podnikatelé z Trutnovska, Vrchlabska a Broumovska firmu obvinili, že chce drobné výrobce zničit. Stanislav WAJSAR, *Firma J. A. Kluge III: Období okupace a 2. světové války*, in: Rudnické noviny č. 4, roč. 6, Rudník 2000, s. 3.

¹⁴⁶ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 22.

¹⁴⁷ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 203.

¹⁴⁸ Stanislav WAJSAR, *Firma J. A. Kluge III: Období okupace a 2. světové války*, in: Rudnické noviny č. 4, Rudník 2000, s. 3.

¹⁴⁹ Vzhledem k nedostatku pramenného materiálu informujícího o zaměstnávání nuceně nasazených, lze rekonstruovat zapojení tohoto podniku pouze torzovitě. K dispozici je pouze značné množství kupních smluv, uložených ve SOKA Trutnov. Kusé informace pochází z brožury od Kryla a Chládkové, kteří uvádí totálně nasazené a tzv. zavlečené dělníky, u kterých se domnívám, že se s největší pravděpodobností jedná o dělníky z východní Evropy, tzv. Ostarbeitery. Tvzení, že v táborech firmy J. A. Kluge bylo zaměstnáno, ve srovnání s ostatními německými firmami v regionu, nejvíce skupin nuceně nasazených, mi přijde jako sporné, neboť nebere v potaz nuceně nasazené z firmy C. Lorenz a. s., je to však pochopitelné, jelikož se autoři zabývají zejména pracovním nasazením židovských vězenkyň. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 22.

Židovky a od roku 1944 se z jejich pracovních táborů staly pobočky KT Gross-Rosen.¹⁵⁰

V posledním válečném období let 1943 až 1945 musela firma uvolnit některé své objekty ke zbrojní výrobě a pronajala provozy v Hynčicích a bělidlo v Kalné Vodě. Jakmile bylo jasné, že válka dopadne pro Německo neúspěšně, vypracovala firma návrh na spojení s firmou Alois Haase v Trutnově a od 1. dubna 1945 měla být veškerá textilní výroba převedena pod firmu J. A. Kluge. V objektech firmy Haase se počítalo se zbrojní výrobou, blížící konec války však realizaci těchto záměrů zabránil.¹⁵¹

- **Benedikt Schroll a syn** (Meziměstí a Broumov-Olivětín)

Textilní podnik pod původním názvem Párádelna bavlny firmy Benedikt Schroll a syn byl uveden do provozu v roce 1884. Párádelna se stala největším průmyslovým závodem v Meziměstí¹⁵² a také jedním z největších podniků svého oboru v tehdejším Rakousku-Uhersku.¹⁵³ Firma měla dva hlavní závody, párádelnu v Meziměstí a tkalcovnu v Broumově-Olivětíně. Velkou hospodářskou krizi firma v polovině 30. let překonala, neboť na trzích vzrostla poptávka po lůžkovinách a v roce 1935 byla zavedena výroba dětských výbaviček a kapesníků.¹⁵⁴

Záborem Sudet se firma zapojila do válečného hospodářství a v roce 1939 se výroba rozšířila zakoupením tkalcovny v Olešnici v Orlických horách.¹⁵⁵ V roce 1940 existovala firma pod názvem Benedikt Schroll a syn¹⁵⁶ a jejím majitelem byl v tomto

---

¹⁵⁰ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 203.

¹⁵¹ Stanislav WAJSAR, *Firma J. A. Kluge III: Období okupace a 2. světové války*, in: Rudnické noviny č. 4, Rudník 2000, s. 3.

¹⁵² Po vzniku Československa si musela hledat nová odbytiště, zejména na blízkém východě, ve Švýcarsku, Francii a v Jižní Americe. Velký podíl na tom měl Langer-Schroll, tehdejší honorární konzul ČSR ve Vídni, který navázal přátelské styky se švýcarskými majiteli bavlníkových plantáží v Egyptě. Produkce se ve 20. letech tak opět ocitla na vysoké úrovni, ale dalšímu rozvoji závodu bránily devizové problémy ČSR a zejména omezení licencí pro závody s německými majiteli. Jan SOUČEK, *Z historie Meziměstska: Schrollova párádelna bavlny – II. část*, in: Meziměstský zpravodaj č. 2, Meziměstí 2000, s. 4.

¹⁵³ Jan SOUČEK, *Z historie Meziměstska: Schrollova párádelna bavlny – I. část*, in: Meziměstský zpravodaj č. 1, Meziměstí 2000, s. 4.

¹⁵⁴ *150 let textilní průmyslové tradice na Broumovsku 1857-2007 – 7. část: Nástup moderní doby*, in: Polický měsíčník č. 4, Police nad Metují 2008, s. 25.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 33.

období Eduard Langer-Schroll.¹⁵⁷ Od roku 1942 získávala sice přádelna válečné zakázky, ale postupně její výroba začala stagnovat a do rušených výrobních a skladovacích prostor byly přemístovány podniky zbrojního průmyslu.¹⁵⁸

V omezeném provozu pokračovala tkalcovna v Broumově-Olivětině, která vyráběla padákové hedvábí a získávala zakázky na vojenské uniformy, zčásti šité z kopřivových vláken,¹⁵⁹ a přádelna v Meziměstí.¹⁶⁰ Od roku 1942 pro firmu pracovali váleční zajatci a dělníci ze západní a východní Evropy, zejména ze Sovětského svazu.¹⁶¹

V září 1944 byla zřízena nedaleko továrny pobočka KT Gross-Rosen a vězenkyně pracovaly v přádelně firmy a v muniční továrně u firem Knopf a Messap.¹⁶² Zřízení tábora souviselo s rozšiřováním německých zbrojních podniků, překládaných od roku 1944 na Broumovsko. Jelikož však nejsou k dispozici nejspíš žádné prameny, nelze prozkoumat tuto oblast podrobněji. V souvislosti s další přádelnou na Broumovsku, firmou Gyger a spol.,¹⁶³ byla do továrny ve Velké Vsi přeložena

---

¹⁵⁷ Zdeněk KOŠTÁL, *Dějiny Broumova a Broumovska*, Broumov 1989, s. 90.

¹⁵⁸ Polovina továrního areálu v Meziměstí, který byl již počátkem 30. let mimo provoz a sloužil ke skladovacím účelům, pak sloužila výrobě leteckých pum firmy Messap. *150 let textilní průmyslové tradice na Broumovsku 1857-2007 – 7. část: Nástup moderní doby*, in: Polický měsíčník č. 4, Police nad Metují 2008, s. 25. Jana Šimková ovšem klade počátky zbrojní výroby v továrně firmy Benedikt Schroll & Syn již do roku 1941. Jana ŠIMKOVÁ, inventář k fondu *Messap, Meziměstí 1942-1945 (1946)*, Zámorsk 2014, s. 4. Tomu odporuje tvrzení autorů Kryl a Chládková, kteří taktéž uvádí rok 1942, konkrétně 15. červen, kdy musel Schroll pronajmout ve své tkalcovně v Meziměstí prostory pro Messap. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 34. Mezi 2. 5. a 21. 7. 1944 byla do Schrollových závodů v Meziměstí také přemístěna výroba firmy Deutsche Telephonwerke und Kabelindustrie, a. s. Berlín. V témže roce pak Schroll musel vyklidit část meziměstské přádelny i pro Rübezahlovy závody, v nichž se pravděpodobně vyráběly motory a munice. V březnu 1945 měl tento zbrojní podnik sice sídlo v Meziměstí, ale vyráběl v pronajatých výrobních a skladovacích prostorách v Broumově u textilní firmy Gyger. Tamtéž.

¹⁵⁹ *150 let textilní průmyslové tradice na Broumovsku 1857-2007 – 7. část: Nástup moderní doby*, in: Polický měsíčník č. 4, Police nad Metují 2008, s. 25.

¹⁶⁰ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 33.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 33. Pracovní síly docházející původně do textilních podniků pak patřily mezi první, které byly nuceny docházet i do provozů nově orientovaných na zbrojní výrobu. Jaroslav HOFFMAN, „Mnichov“ a sudetoněmecký textilní průmysl, Ústí nad Labem 1996, s. 154. Zdeněk Košťál popírá, že by firma zaměstnávala po dobu války válečné zajatce a nuceně nasazené, byť připouští, že váleční zajatci z východní Evropy byli na Broumovsku nasazováni na sezónní práce v zemědělství. Od roku 1941 pracovali na Broumovsku také civilní dělníci z Polska a Ukrajiny, sovětské váleční zajatci byli zaměstnáni u různých průmyslových podniků od roku 1944. Zdeněk KOŠTÁL, *Dějiny Broumova a Broumovska*, Broumov 1989, s. 90-91.

¹⁶² Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 34.

¹⁶³ Gyger a spol. vznikl arizací firmy Herrmann Polack-synové – Parník. Tamtéž, s. 33.

výroba součástí letounové střely Fi-103, známé pod názvem V-1. Součástky k této zbraňi dodávala německé zbrojovka Teutonia.¹⁶⁴

b) Zbrojní průmysl

- **K. H. Barthel a spol., spojené textilní závody (Libeč)**

K aktivitám firmy v době před a během války není mnoho známo, stejně ani co konkrétně vyráběla pro potřeby válečného hospodářství, s výjimkou toho, že počátkem roku 1944 se firma obrátila na zbrojní inspekci v Liberci kvůli přidělení nových zbrojních objednávek.¹⁶⁵ Podnik se rovněž zapojoval do arizace židovského majetku a získal textilní továrnu F. M. Oberländer v Libči, kde od roku 1941 zaměstnával Schmeltovy židy. Jelikož se tábor nacházel v sousední obci Nové Voletiny, jmenoval se oficiálně Wolta Gabersdorf, z čehož vyplývaly i pozdější zmatky.¹⁶⁶

- **Johann Etrich¹⁶⁷** (Bernartice, Hostinné a Mladé Buky)

Firma Johanna Etricha se věnovala od roku 1900 jutařské výrobě a o šest let později se změnila na komanditní společnost, přičemž její název zůstal zachován, ačkoli Johann Etrich zemřel bez dědice.¹⁶⁸ Sídlo měla v Trutnově, kde provozovala úpravu a šití pytlů,¹⁶⁹ ale hlavní závod byl soustředěn v Mladých Bukách, jednalo se o přádelnu, tkalcovnu a apretovnu¹⁷⁰ juty.¹⁷¹ O válečné výrobě firmy máme k dispozici asi nejvíce údajů v porovnání s ostatními textilními firmami. Po záboru pohraničí se i

---

¹⁶⁴ 150 let textilní průmyslové tradice na Broumovsku 1857-2007 – 7. část: Nástup moderní doby, in: Polický měsíčník č. 4, Police nad Metují 2008, s. 25.

¹⁶⁵ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 218.

¹⁶⁶ Tamtéž. Autoři Kryl a Chládková ve své starší monografii rovněž předpokládali, že tábor pravděpodobně musel sídlit na okraji obce Nové Voletiny s tím, že se zde nacházela i přádelna arizovaného podniku Oberländer, který Alfons Adam ovšem umísťuje do Libče. Jelikož se jedná o novější publikaci, opírám se spíše o jeho závěr. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 30.

¹⁶⁷ Uváděn také jako Jan, ale používá se spíše Johann.

¹⁶⁸ Bohumír SMUTNÝ, *Josef Etrich: podnikatelské rody*, in: Krkonoše-Jizerské hory č. 6, Vrchlabí 1996, s. 19.

¹⁶⁹ Miroslav KRYL, *Pracovní nasazení židovských vězeňkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: Lnářský průmysl – příspěvky k dějinám 5, Trutnov 1984, s. 171.

¹⁷⁰ Jedná se o závod, kde se provádí tzv. apretace, pracovní postup, při kterém se vykonává konečná úprava tkanin pro dosažení lepšího vzhledu.

¹⁷¹ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 27.

podnik Johanna Etricha zapojil do arizace židovského majetku a již v roce 1938 získal výhodným odprodejem akcií od židovské firmy rodiny Oesterreicherů dva textilní závody v Hostinném a Bernarticích spolu se zásoby surovin a dosud nevyrobeného zboží.¹⁷² Kromě juty tak nově zpracovával len, neboť v Hostinném se nacházela přádelna lnu vyrábějící lněnou a koudelovou přízi. Bernartický závod disponoval přádelnou, tkalcovnou a konfekcí juty.¹⁷³ Ve 40. letech se podnik plně zapojil do válečného hospodářství a zakázky dostával od armády i různých složek správního a politického aparátu. Nedostatek juty byl v průběhu války nahrazován nejrůznějšími náhražkami jako konopím, koudelí, papírovou přízí a bavlněnými odpadky.¹⁷⁴

Každý závod z výše uvedených lokalit se zaměřoval na odlišnou výrobu. Bernartická továrna vyráběla zpočátku prostěradla, slamníky a jutové pytle pro wehrmacht, později se přeorientovala na výzbroj a vyráběla převážně plynové masky.¹⁷⁵ Počátky válečného provozu spadají již do roku 1941, kdy byl vybudován tábor pro židovské vězenkyně, které rovněž na práci docházely do Hostinného.¹⁷⁶ Dále v Bernarticích pracovaly i všechny ostatní skupiny nuceně nasazených, tzn. civilní dělníci (protektorátní příslušníci, dělníci ze západní Evropy, zejména z Holandska, Belgie a Francie a dělníci z východní Evropy, tzv. Ostarbeiteři z Ukrajiny) a váleční zajatci.¹⁷⁷ V srpnu 1941 byl pravděpodobně zahájen provoz i v Mladých Bukách, kam přišli francouzští dělníci, 15. června 1942 je následovaly dělnice z východní Evropy

---

¹⁷² Odprodej byl schválen vládním prezidentem v Ústí nad Labem až 15. 12. 1939. Miroslav KRYL, *Pracovní nasazení židovských vězeňkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: Lnářský průmysl – příspěvky k dějinám 5, Trutnov 1984, s. 172.

¹⁷³ Přádelna v Hostinném měla k dispozici 1984 vřeten, závod v Bernarticích byl vybaven 3512 vřeteny, z toho bylo 1952 automatických a 178 stavy. Tamtéž.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 214.

¹⁷⁶ Na roce 1941 se shoduje v porovnání se staršími studiiemi i Alfons Adam v již zmiňované monografii, který uvádí, že kromě Židovek v této době firma zaměstnávala už i válečné zajatce. Tamtéž, s. 214. Monografie ve spolupráci Miroslava Kryla ve spolupráci s Ludmilou Chládkovou také zmiňují v souvislosti se vznikem tábora rok 1944, samostatná studie Miroslava Kryla z roku 1984 rovněž uvádí rok 1944, kdy je spolehlivě doložena existence tábora pro období od 1. 1. do 29. 2. 1944. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 27. Miroslav KRYL, *Pracovní nasazení židovských vězeňkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: Lnářský průmysl – příspěvky k dějinám 5, Trutnov 1984, s. 175. Co se týče pramenů, nemáme prakticky možnost doložit pravdivost výše uvedených tvrzení týkajících se datace, k dispozici jsou pouze týdenní výkazy práce zaměstnanců v dopřádelně z roku 1944. SOKA Trutnov, f. Jan Etrich 1901-1946, inv. č. 48, kt. č. 4.

¹⁷⁷ Miroslav KRYL, *Pracovní nasazení židovských vězeňkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: Lnářský průmysl – příspěvky k dějinám 5, Trutnov 1984, s. 178.

pocházející z Ukrajiny a pobývali zde i váleční zajatci, kteří sem přicházeli v průběhu let 1942 a 1943.¹⁷⁸

- **C. Lorenz, a. s.** (Hořejší Vrchlabí)

Do objektu uzavřené textilní továrny F. A. Rotter & Söhne v Hořejším Vrchlabí byl umístěn v létě 1940 závod berlínské firmy C. Lorenz, a. s. Tempelhof se sídlem v Berlíně, jejímž ředitelem byl inženýr Edmund Löpp.¹⁷⁹ Podnik se zabýval elektrovýrobou, a v srpnu téhož roku se započalo s přestavbou.¹⁸⁰ Firma vyráběla zprvu bateriové lampy a měla 150 zaměstnanců. Začátkem roku 1941 bylo rozhodnuto závod rozšířit a k tomuto účelu zřízená nová továrna byla dokončena v září 1942. Firma již zaměstnávala 1500 osob a vyráběla přijímací, vysílací a obrazové elektronky.¹⁸¹ Mimo jiné nejspíš tajně vyvíjela obranné rakety, o jejichž případné výrobě však není nic dalšího známo.¹⁸²

V souvislosti s bombardováním Berlína a přesunem zbrojních podniků do pohraničních oblastí sem byla v roce 1943 přenesena i výroba vysílacích lamp a katodových trubic. Bylo třeba ještě pronajmout a upravit objekt závodu II, což bylo dokončeno v létě 1944 a tehdy se sem z Berlína přestěhovala výroba i se strojním zařízením.¹⁸³ K poslednímu stěhování došlo počátkem roku 1945, kdy byla do

---

¹⁷⁸ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 214. Dochovaná kartotéka nuceně nasazených a válečných zajatců umožňuje rekonstruovat počet těchto osob, jejich pracovní zařazení a datum příchodu do tábora. Viz SOkA Trutnov, f. Jan Etrich 1901-1946, inv. č. 47, kt. č. 4.

¹⁷⁹ Jak vyplývá z úřední korespondence firmy s Abwehrem. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s. Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 31, kt. č. 2.

¹⁸⁰ Alžběta LANGOVÁ, inventář k fondu *C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1946 (1952)*, Chrudim 2012, s. 4.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² Vyplývá to z korespondence s Abwehrem, vojenskou rozvědkou a kontrarozvědkou, jejíž zahraniční větev měla udržovat spojení s Vrchlabím velením ozbrojených sil (Oberkommando der Wehrmacht, OKW) a koordinovat vojenské záležitosti s ministerstvem zahraničních věcí. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 31, kt. č. 2, zpráva z 21. dubna 1943. V korespondenci z listopadu 1944 s vedoucím Župní hospodářské komory v Liberci Antonem Kieswetterem je zachyceno, že se má zabránit průniku informací v tajných státně politicky důležitých věcech, zda v otázce výroby raket, již není známo. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 33, kt. č. 2. Zpráva z 24. 11. 1944. Kieswetter se v srpnu 1938 účastnil delegace SdP vyslané k jednání s lordem Runcimanem a po podepsání Mnichovské dohody mj. předsedal správní radě Ústřední pokladny sudetoněmeckých družstev v Ústí nad Labem. Jitka BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“: *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření sudetoněmecké identity*, Praha 2013, s. 393.

¹⁸³ Alžběta Langová, inventář k fondu *C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1946 (1952)*, Chrudim 2012, s. 4.

závodu II z Nového Jičína přestěhována vývojová laboratoř, část strojního zařízení však už do konce války zůstala nenainstalována ve skladu.¹⁸⁴

Vedoucími zaměstnanci podniku byli říšští Němci a na práci se využívali převážně civilní dělníci¹⁸⁵ a váleční zajatci, pro které byl zřízen pracovní tábor v Herlíkovicích.¹⁸⁶

- **MESSAP¹⁸⁷** (Meziměstí a Velká Ves u Broumova)

Německá firma se sídlem v Hamburku, patřící německé hodinářské firmě Gebrüder Junghans A. G. Schramberg,¹⁸⁸ vyráběla v pronajatých prostorách textilní továrny firmy Schroll od roku 1943¹⁸⁹ až do konce války granátové zapalovače s časovacím přístrojem do protiletické munice. Dílenské provozy byly vybaveny moderními přístroji z Německa a Švýcarska pro jemnomechanickou velkovýrobu.¹⁹⁰ Mezi pracovníky závodu patřilo padesát odborníků, techniků, dělníků-specialistů a administrativních úředníků z Hamburku, kteří sem byli přesunuti ve druhé polovině roku 1942 z mateřského podniku a rovněž z firmy Junghans ve Schrambergu,¹⁹¹ a na zapracování bylo do Německa posláno 150 místních dělníků, díky čemuž se mohla spustit sériová výroba zapalovačů již na počátku roku 1943.¹⁹² Zprvu zde pracovali převážně nuceně nasazení muži a ženy z okupovaných zemí Evropy a mezi nimi také 150 asi Čechů,¹⁹³ k nim postupně přibyli váleční zajatci¹⁹⁴ a počátkem října 1944

---

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Spektrum nuceně nasazených civilních dělníků je opravdu velmi široké a můžeme jej rozčlenit do následujících skupin, které byly definovány v první kapitole: 1. protektorátní příslušníci a Češi ze Sudet, 2. dělníci ze západní Evropy (Francouzi, Holanďané a Belgičané), 3. dělníci z východní Evropy figurující v seznamech právě v této jednotné kategorii jako Ostarbeiteri a 4. Italové. Viz např. korespondence s gestapem, SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 36, kt. č. 2.

¹⁸⁶ Alžběta LANGOVÁ, inventář k fondu *C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1946 (1952)*, Chrudim 2012, s. 4.

¹⁸⁷ Deutsche Messaparate, spol. s r. o.

¹⁸⁸ Zdeněk MARTÍNEK, *Dějiny československého hodinářského průmyslu I a II*, Brno 2009, s. 76.

¹⁸⁹ Jana Šimková uvádí rok 1941, ale to je nejspíš pouze rok, kdy sem byla přemístěna výroba a nikoli, že již od roku 1941 až do konce války firma vyráběla zapalovače. Jana ŠIMKOVÁ, inventář k fondu *Messap, Meziměstí 1942-1945 (1946)*, Zámorsk 2014, s. 4. Zdeněk Martínek uvádí rok 1943, kdy byla spuštěna výroba časových zapalovačů. Zdeněk MARTÍNEK, *Dějiny československého hodinářského průmyslu I a II*, Brno 2009, s. 77.

¹⁹⁰ Celkem bylo v závodě instalováno 710 různých obráběcích strojů a speciálních zařízení, jako jsou soustružnické automaty, frézovací stroje na ozubení, různé speciální přípravky, nástroje a měřidla. Zdeněk MARTÍNEK, *Dějiny československého hodinářského průmyslu I a II*, Brno 2009, s. 76.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² Tamtéž, s. 77.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ Jana ŠIMKOVÁ, inventář k fondu *Messap, Meziměstí 1942-1945 (1946)*, Zámorsk 2014, s. 4.

také židovské vězenkyně z KT Gross-Rosen.¹⁹⁵ Počet pracovníků tehdy dosáhl 2500 lidí a denní produkce 7000 kusů časových zapalovačů denně.¹⁹⁶ Vedoucím provozu byl Ing. Hoer a vedoucím komerčního oddělení prokurista Barth.¹⁹⁷ V průběhu války připravovalo německé vedení závodu mírovou výrobu v podobě malého budíku, který později obdržel označení B60. Počátkem roku 1945 byla dokončena technická příprava jeho výroby a začaly se vyrábět sady náradí pro jeho sériovou produkci.¹⁹⁸

- **Ignác Theodor Petera a synové (Vrchlabí)**

Firmu založil v roce 1864 Ignác Theodor Petera původně jako živnost pod názvem Ignác Theodor Petera, továrna na kočáry a anglické sedlářství,¹⁹⁹ od roku 1900 figurovala v obchodním rejstříku jako společnost pod názvem Ignác Theodor Petera a synové a vyráběla zpočátku postroje na koně, později také kočáry, sáně a karoserie k automobilům.²⁰⁰ Na přelomu 19. a 20. století se zabývala výrobou polokrytých vozů nebo zasklených vozů pro hromadnou přepravu. Po roce 1920 přešel závod firmy na výrobu karoserií a v letech 1930-1935 dosáhl největšího rozmachu a vývoje.²⁰¹

V roce 1939 se firma podílela na arizaci židovských textilních továren, když odkoupila bývalou tkalcovnu firmy Oesterreicher, z níž vytvořila závod II a v roce 1940 bývalou tkalcovnu firmy Goldmann, přejmenovanou na závod III.²⁰² Ve třech výrobních závodech se s vypuknutím války podnik orientoval na válečnou výrobu a kromě vozidel začal vyrábět části letadel, dřevěné kostry karoserií²⁰³ a auta s namontovanými otáčecími kulometry. V roce 1940 pak konstruoval kluzák typu Schneider Grunau, který byl výkonným větronem pro výcvik pilotů Luftwaffe.

---

¹⁹⁵ Autoři Kryl a Chládková uvádí počátek září 1944, Zdeněk Martínek zmiňuje transport 550 vězenkyň až počátkem října, které sem přijely z likvidovaného KT Gross-Rosen. Spolu s nimi dosáhl počet zaměstnanců na 2500 osob. Pro srovnání viz Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 32 a Zdeněk MARTÍNEK, *Dějiny československého hodinářského průmyslu I a II*, Brno 2009, s. 77.

¹⁹⁶ Zdeněk MARTÍNEK, *Dějiny československého hodinářského průmyslu I a II*, Brno 2009, s. 76.

¹⁹⁷ Jana ŠIMKOVÁ, inventář k fondu *Messap, Meziměstí 1942-1945 (1946)*, Zámrsk 2014, s. 4.

¹⁹⁸ Zdeněk MARTÍNEK, *Dějiny československého hodinářského průmyslu I a II*, Brno 2009, s. 76.

¹⁹⁹ Jan KRÁLÍK, *Karoserie Petera*, Brno 2008, s. 10.

²⁰⁰ Roman REIL, *Dějiny firmy Ignác Theodor Petera a synové*, in: Krkonoše-Jizerské hory, č. 6, Vrchlabí 1998, s. 24.

²⁰¹ Kabriolety vlastní konstrukce navrhoval vrchní mistr Čeněk Kouba, jeden z nejvýznamnějších konstruktérů firmy. Jsou stavěny na podvozky různých typů anglických i amerických značek, převládají však německé a zastoupeny jsou také české značky Škoda a Tatra. Tamtéž, s. 25.

²⁰² Jan KRÁLÍK, *Karoserie Petera*, Brno 2008, s. 160.

²⁰³ Tamtéž.

Z 5000 kluzáků tohoto typu jich firma vyrobila až 595, a to včetně přepravních vozů.²⁰⁴ Na výrobě součástek pro letadla a prototypu speciálního kluzáku pro dopravu osob a vojenského materiálu firma spolupracovala s podnikem Letov Praha. Mezi dalšími válečnými zakázkami vyniká kompletace speciálního terénního vozidla na podvozek značky Steyer pro boj v africké poušti, konstrukce velkých saní pro dopravu raněných ze zimních bojů na východní frontě a výroba příčných kormidel a přistávacích klapek pro letouny a kryty do pilotní kabiny a přídavné nádrže pro letadla Arado 396.²⁰⁵ Vrchnímu velitelství branné moci v Liberci měla dodat 800 speciálních vozů značky Panjewagen.²⁰⁶ V továrně se údajně vyráběly i některé díly na rakety V-2.²⁰⁷

V době války byli spolujednateli firmy Josef Petera a jeho syn Josef Petera ml., který se účastnil jako příslušník německé říšské branné moci bojů v severní Evropě a koncem války se ocitl v sovětském zajetí. Jeho bratranec Theodor Robert Petera byl navíc jedním z vedoucích Volkssturmu ve Vrchlábí.²⁰⁸

Pro firmu pracovali váleční zajatci z okupovaných států Evropy a dělníci ze západní a východní Evropy, přičemž po zahájení letecké výroby se počet zaměstnanců zvýšil až na 750 osob.²⁰⁹

- **Fridrich Stolzenberg (Vrchlábí)**

V areálu bývalé přádelny vznikl v roce 1942 závod zbrojního průmyslu pod berlínskou firmou Fridrich Stolzenberg, který se ve výrobě orientoval na vyvažovací zařízení pro letadla a později vyráběl i součásti k řízeným střelám V-2. V závodě pracovalo několik set civilních dělníků i válečných zajatců ruské, polské, francouzské, belgické i holandské národnosti.²¹⁰ V témže roce vybudovala firma protiletecký kryt pro zaměstnance, který tvoří labyrint horizontálních a úklonných

---

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ Roman REIL, *Dějiny firmy Ignác Theodor Petera a synové*, in: Krkonoše-Jizerské hory č. 6, Vrchlábí 1998, s. 25.

²⁰⁷ Tuto informaci vynesl českým zaměstnancům francouzský zajatec, který zde pracoval. Díly se údajně balily do zvláštních beden a ke kompletaci je do Německa vždy doprovázel některý z německých pracovníků. Mohlo se jednat o vrchní plášť nebo křídla raket. Jan KRÁLÍK, *Karoserie Petera*, Brno 2008, s. 160.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 25.

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ Historie Labit a. s., dostupné online: <http://labit.cz/cs/historie>.

důlních děl v celkové délce cca 250 metrů.²¹¹ V nepřístupném fondu SOA Zámrsrk se nachází seznamy zajatců a jejich pracovní nasazení v letech 1943-1944, plány rozmístění baráků bývalého zajateckého tábora a plán podzemních chodeb a krytů v prostorách fabriky. O přítomnosti zajatců v táboře svědčí také fotografie, které jsou k dispozici.²¹²

- **Bratři Walzelové KG (Poříčí)**

Rodinný podnik Walzelů založili koncem 18. století dva bratři, Benedikt a Johann Georg, kteří byli původně tkalci. Pocházeli z okolí Broumova a díky faktorskému systému, kdy zprostředkovávali plátenický obchod na vsích broumovského panství, postupně zbohatli. Pět let před svou smrtí v roce 1845 zakoupil Johann Georg Walzel, stejnojmenný syn původního zakladatele, tzv. Běličský dvůr v Poříčí u Trutnova, který měl starou tradici plátenické výroby.²¹³ V Poříčí se pak podnik orientoval na výrobu bavlněných a lněných výrobků. Na Broumovsku se věnoval rovněž obchodu s bavlněným zbožím a tvořil konkurenta k dalšímu velkému textilnímu podniku, firmě Benedikta Schrolla.

Pod názvem Bratři Walzelové začala firma fungovat po převzetí Maxmiliánem Walzelem, který založil roku 1888 v Poříčí mechanickou tkalcovnu lnu. Pod Maxmiliánovým vedením podnik prosperoval, firma dodávala pro c. k. armádu a námořnictvo, rozšířil se rovněž export do ciziny. Orientace na lnářství přetrvala a podnik prodával již hotové výrobky. Z hospodářské krize se firma vzpamatovala a v roce 1934 exportovala i do USA.²¹⁴

Od roku 1933 po Maxmiliánově smrti převzal vedení podniku jeho zeť ing. Rudolf Wannemacher. S orientací na válečnou výrobu došlo pravděpodobně v roce 1941, kdy se v továrním objektu v Poříčí začaly připravovat ubikace určené židovským vězenkyním,²¹⁵ kromě nich firma zaměstnávala i válečné zajatce a dělníky

---

²¹¹ Vrchlabí-průzkum a zneprístupnění podzemního objektu, dostupné online:

http://www.bzs.cz/2014_04_Vrchlabi.html.

²¹² Za laskavého přispění Krkonošského muzea ve Vrchlabí.

²¹³ Plátenická výroba zde započala již v polovině 18. století, kdy se jeho majitelem stal Adam Wagner, zakladatel a představený Trutnovské horské obchodní společnosti pro obchod s přízí a plátnem do ciziny. Bohumír SMUTNÝ, *Klement Walzel: podnikatelské rody*, in: Krkonoše-Jizerské hory č. 3, Vrchlabí 1996, s. 18.

²¹⁴ Tamtéž, s. 19.

²¹⁵ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 20.

z východní Evropy.²¹⁶ V systému válečného hospodářství se podnik zaměřil na výrobu součástí uniforem a plynových masek pro vojáky Wehrmachtu.²¹⁷

c) Hornictví

- **Západočeský báňský akciový spolek, podniková skupina Žacléř**

Jako Západočeský báňský akciový spolek (dále jen ZBAS) byl založen v roce 1875 Vídeňskou bankou se sídlem ve Vídni,²¹⁸ která převzala veškerý majetek původního Západočeského horního a hutního spolku (ZHHS). Za milión rakouských korun odkoupil v roce 1896 žacléřské uhelné doly Fanna a Alžběta a o dva roky později odkoupil od bratří Müllerů šachty Eliška a Julie také na Žacléřsku,²¹⁹ čímž vznikl ZBAS s ředitelstvím v Žacléři. Mezi zakoupené doly ZBAS rozkládající se na ploše 6 km² patřilo celkem 26 obcí a osad: Žacléř, Bobr, Královec, Vrchová, Bernartice, Černá Voda, Petříkovice, Lampertice, Prkenný Důl, Křenov, Zlatá Olešnice, Debrné, Lhota, Slatina, Radvanice, Chvaleč, Jívka, Dolní Vernéřovice, Bohdašín, Hronov, Rokytník, Dřevíč, Vysoká Srbská, Zličko, Zbečnick a Žďárky.²²⁰

Po odtržení Sudet v důsledku mnichovské dohody v roce 1938 byly doly ZBAS řízeny přímo z Německa báňským revírním úřadem ve Valbřichu²²¹ a většina z nich se ocitla v zabraném pohraničí s výjimkou montánního majetku na Hronovsku.²²² Jelikož se jednalo o z větší části židovský majetek, byla nejprve zavedena tzv. komisařská správa a tehdejší centrální ředitel Alois Czermak byl jmenován treuhänderem.²²³ Správcem žacléřských dolů byl 12. října 1938 jmenován

---

²¹⁶ O pracovním táboře pro 16 Ukrajinců se zmiňuje monografie *Tábory utrpení a smrti*. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 247.

²¹⁷ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: *Terezijské listy* 16, ročník 1988, s. 27.

²¹⁸ Jiří MAUER – Karel NOVOTNÝ – Franciszek GAWOR, *Hornictví na Žacléřsku*, Žacléř 2015, s. 37.

²¹⁹ Zdař Bůh. cz – stránky o českém hornictví, jeho zaslé slávě a současnosti, dostupné online: <http://www.zdarbuh.cz/reviry/zud-reviry/zapadocesky-bansky-akciový-spolek/>.

²²⁰ Jiří MAUER – Karel NOVOTNÝ – Franciszek GAWOR, *Hornictví na Žacléřsku*, Žacléř 2015, s. 37-38.

²²¹ *Z historie 400 let dolování Černého uhlí ve Východních Čechách*, in: ZBS Odolov – historie. Dostupné z: http://www.bzs.cz/historie_VUD.html.

²²² Josef HOLANEC, *Dolování uhlí na Žacléřsku*, in: *Sborník k dějinám Východočeských uhelných dolů*, Malé Svatoňovice 1970, s. 20.

²²³ Neboli důvěrníkem, který podnik buď dovedl k likvidaci, což byl způsob, jak se místní nežidovští podnikatelé zbavili konkurence v oboru, nebo zařídil jeho odprodej do vlastnictví „Árijce“. Podniky,

henleinovec inženýr Oskar Settmacher, který byl po zřízení komisařské správy na centrálním ředitelství 12. ledna 1939 odvolán.²²⁴ V roce 1941 došlo k jeho arizaci na základě usnesení valných hromad z 18. října²²⁵ a 10. prosince 1941 byly stanovy přizpůsobeny říšskoněmeckému akciovému právu.²²⁶ Sídlo společnosti bylo přeneseno již 1. prosince do Zbůchu u Plzně, který se nacházel na zabraném sudetském území, včetně centrálního ředitelství z Ústí nad Labem, a byly zvoleny nové vedoucí orgány. Společnost si podržela stávající název a předsedal jí říšský Němec Ing. Theodor Kuhlmann. Prokuristy byli jmenováni taktéž říšští Němci, mezi nimi dr. inženýr Günter Dorstewitz, pozdější ředitel žacléřských dolů. Místopředsdou báňského akciového spolku byl jmenován inženýr Hans Nathow, generální ředitel okupanty utvořené montánní společnosti Sudetenländische Bergbau Aktiengesellschaft Brůx (SUBAG), pod kterou nyní majetek spadal.²²⁷ SUBAG patřila do koncernu Reichswerke Hermann Göring (RWHG).²²⁸ SUBAG měl již od roku 1941 zájem o radvanické doly patřící Radvanickému uhelnému těžarství v Trutnově. Doly vykazovaly neustálé ztráty, a tak přešly kupní smlouvou z 30. ledna 1942 do vlastnictví ZBAS a byly organizačně začleněny k Žacléři.²²⁹ Pro oblast Žacléřska začal být od 1. února 1942 užíván název Westböhmischer Bergbau Aktien Verein Betriebsgruppe Schatzlar (Západočeský báňský akciový spolek, podniková skupina Žacléř). Protože ZBAS neměl v té době vlastní odbytové oddělení, byl veškerý odbyt uhlí řízen arizovanou firmou Eduard Jakob Weinmann v Ústí nad Labem.²³⁰

---

ve kterých měli Židé jistý kapitálový podíl, byly tak převáděny do německé správy a posléze do vlastnictví Němců. Czermak působil ve funkci do 31. 12. 1940, kdy odešel do penze. Jiří MAUER – Karel NOVOTNÝ – Franciszek GAWOR, *Hornictví na Žacléřsku*, Žacléř 2015, s. 41.

²²⁴ Tamtéž, s. 42.

²²⁵ Tamtéž, s. 41. Holanec uvádí 10. 10. 1941. Josef HOLANEC, *Dolování uhlí na Žacléřsku*, in: Sborník k dějinám Východočeských uhelných dolů, Malé Svatoňovice 1970, s. 19.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ Jiří MAUER – Karel NOVOTNÝ – Franciszek GAWOR, *Hornictví na Žacléřsku*, Žacléř 2015, s. 41.

²²⁸ Koncern vznikl arizováním a násilnými fúzemi povrchových a hlubinných dolů na Komořansku, Mostecku, Duchcovsku, ve Falknově, Mariánských Radčicích a Teplicích. Arizováním akciového kapitálu ZBAS jej zcela ovládla. Viz tamtéž. Tyto Říšské závody Hermanna Göringa získaly monopolní postavení při přebírání báňského a hutního průmyslu. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 28. Generálním zplnomocněncem pro sesterské podniky v Prusku byl jmenován dr. Hjalmar Schacht, pozdější Hitlerův říšský ministr a prezident říšské banky. Jiří MAUER – Karel NOVOTNÝ – Franciszek GAWOR, *Hornictví na Žacléřsku*, Žacléř 2015, s. 42.

²²⁹ Josef HOLANEC, *Dolování uhlí na Žacléřsku*, in: Sborník k dějinám Východočeských uhelných dolů, Malé Svatoňovice 1970, s. 23.

²³⁰ Tamtéž, s. 19.

Od zabrání žacléřských dolů si centrální ředitelství slibovalo zvýšený odbyt uhlí do Německa. K tomu však nedocházelo, po čtyřech letech od zaboru těžba stále klesala a produkce z roku 1937 se nepodařilo dosáhnout.²³¹ Příčinu tohoto jevu můžeme vidět v nedostatku pracovních sil, se kterým se doly potýkaly po celou dobu války. Němečtí horníci museli jako říšští občané narukovat na bojiště Wehrmachtu, a tak jejich místa obsazovali zprvu dělníci z Horního Slezska, tzv. Volksdeutsche²³² a Poláci po napadení Polska. Jako nuceně nasazení neměli často potřebné zkušenosti a v dolech předtím nikdy nepracovali, proto když se jim naskytla příležitost, z nuceného nasazení v dolech prchali a už se nevraceli. Úbytky pracovních sil se doplňovaly obtížně, neboť vydání tarifního řádu upravujícího mzdové sazby žacléřských dolů na úroveň mezd v Říši se oddalovalo a vyvolávalo nespokojenost mezi osazenstvem.²³³

Zhoršování rentability závodu a pokles těžby se dostalo na přetřes i v Berlíně, přičemž plán na období 1940-1941 předpokládal značné zvýšení těžby. Jediným východiskem se stalo nasazování válečných zajatců, o čemž bylo v červnu 1940 rozhodnuto a od srpna, kdy přišlo do Žacléře 158 francouzských válečných zajatců, byl stálý úbytek civilních horníků vyrovnáván zajatci, jejichž počet překročil v posledních letech války 600 osob a činil téměř polovinu veškerého osazenstva.²³⁴ Zajatci byli nasazeni i na dole Kateřina v Radvanicích.²³⁵ Ukázalo se však, že na zvýšení těžby toto opatření nemělo příliš velký vliv. Produkce totiž v roce 1940 poklesla na 203 830 tun uhlí.²³⁶ Kromě menšího počtu Francouzů a Angličanů zaměstnávaly doly v převážné většině sovětské válečné zajatce, jejichž pracovní síla byla levná a nemuselo se tolik hledět na jejich pracovní i existenční podmínky.

---

²³¹ V roce 1937 při průměrném stavu 1001 horníků činila produkce 271 000 tun uhlí. Tamtéž, s. 20.

²³² Neboli Němci podle národnosti. Označovaly se tak osoby, jejichž mateřským jazykem byla němčina, a kteří žili v Evropě mimo státy s německou majoritou, např. Alsasani, němečtí Poznaňci nebo Východní Prusové.

²³³ Josef HOLANEC, *Dolování uhlí na Žacléřsku*, in: Sborník k dějinám Východočeských uhelných dolů, Malé Svatoňovice 1970, s. 20.

²³⁴ Jiří MAUER – Karel NOVOTNÝ – Franciszek GAWOR, *Hornictví na Žacléřsku*, Žacléř 2015, s. 43.

²³⁵ Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 25.

²³⁶ Josef HOLANEC, *Dolování uhlí na Žacléřsku*, in: Sborník k dějinám Východočeských uhelných dolů, Malé Svatoňovice 1970, s. 22.

- **Svatoňovická báňská společnost (SBS)**

Zábor pohraničí po mnichovské dohodě postavil SBS do svízelné situace, neboť svatoňovický revír se nacházel na hranicích Protektorátu a Sudet. Obsazením Tmavého a Chlívceckého dolu německými vojsky 9. října 1938 byla o den později vytyčena demarkační čára středem obce Odolov, čímž oba doly zůstaly na zabraném území.²³⁷ Toto rozhodnutí mělo vážný dopad na provoz dolů, neboť povrchové zařízení včetně úpravny uhlí, elektrárny a nakládacího zařízení, zůstalo na české straně ve Rtyni v Podkrkonoší.²³⁸ Až 26. října 1938 bylo dosaženo dohody s okupační správou o dalším provozu,²³⁹ čímž byl svatoňovický revír definitivně rozdělen na dvě části. Tmavý, Chlívcecký a Slepý důl připadly Říši a zůstaly pod německou správou a závod u štolu Ida zůstal na území Protektorátu.²⁴⁰

S nástupem nového vrchního ředitele SBS Otto Einerem 1. dubna 1941, který byl členem SA a NSDAP,²⁴¹ byla stanovena rovnoprávnost němčiny s češtinou v úředním styku, avšak od roku 1942 se hovořilo výhradně německy. Svatoňovické doly měly vždy česko-německý charakter, neboť Jestřebí hory tvořily národnostní a jazykovou hranici mezi českým a německým obyvatelstvem. Převaha českého obyvatelstva byla patrná na jihozápadní straně s celou svatoňovicko-rtyňskou kotlinou²⁴² kromě Markoušovic a Starého Sedloňova a odtud také pocházely četné havířské rodiny, které na dolech dlouhá léta pracovaly. Na severovýchodní straně Jestřebích hor se nacházel dlouhý pás německých hranic od Radvanic až po Stárkov, a tak němečtí havíři tvořili jen pětinu veškerého osazenstva.²⁴³ Svatoňovická štola Ida zaměstnávala několik vysokoškolských studentů po uzavření vysokých škol

---

²³⁷ Václav JIRÁSEK, *O dolování černého uhlí v oblasti Malých Svatoňovic na Jestřebích horách*, Malé Svatoňovice 2008, s. 114.

²³⁸ Těžba z Chlívceckého dolu šla rovněž lanovkou ke rtyňskému nákladisti. Důlní pole však zabíhala pod Jestřebí hory, téměř většinou do zabraného území. Jaroslav METELKA, *Havíři ve Svatoňovické báňské společnosti 1896-1938*, in: Sborník k dějinám Východočeských uhelných dolů, ed. J. Holanec, Malé Svatoňovice 1970, s. 255.

²³⁹ Václav JIRÁSEK, *O dolování černého uhlí v oblasti Malých Svatoňovic na Jestřebích horách*, Malé Svatoňovice 2008, s. 114.

²⁴⁰ Vladislav KONVIČKA, *Dějiny dolování uhlí a rud v oblasti východočeské uhelné pánve*, dostupné online: <http://www.hornictvi.info/histor/lokality/vud/VUD.htm>.

²⁴¹ Otto Einer (*13. 12. 1902 Schönbach) vystudoval vysokou báňskou školu v Příbrami. V roce 1938 přešel hranice a vrátil se s německou armádou na sudetské území. Před nástupem do svatoňovických dolů žil v Brně. Jaroslav METELKA, *Roztržený revír*, Hradec Králové 1974, s. 144.

²⁴² Tvořící obce Velké a Malé Svatoňovice, Batňovice, Rtyně v Podkrkonoší, Petrovice, Strážkovice, Odolov a Bohdašín.

²⁴³ Václav JIRÁSEK, *O dolování černého uhlí v oblasti Malých Svatoňovic na Jestřebích horách*, Malé Svatoňovice 2008, s. 114-115.

nacisty 17. listopadu 1939, aby se vyhnuli totálnímu nasazení v Říši.²⁴⁴ Z nepřímých dokladů se dá usuzovat, že SBS zaměstnával i válečné zajatce, neboť musel vyrovnávat úbytek pracovních sil. Archivní prameny však zcela chybí.²⁴⁵

d) Papírenský průmysl

- **Eichmann a spol.** (Pražský Labský mlýn Hostinné a Maršov)

Firma Eichmann a spol. je úzce spjata s obsáhlou a zajímavou historií papírnictví v Podkrkonoší, která sahá již do roku 1505. K rozmachu papírnictví došlo s příchodem průmyslové revoluce ve druhé polovině 19. století a rozvojem chemie. Papírnu Labský mlýn založili bratři Gustav a Vilém Kiesselingové, majitelé papírny v Horním Lánově. Příchod Juliuse Eichmanna do Hostinného, po němž získala papírna nakonec svůj název, způsobil, že firma, která byla původně ve vlastnictví Františka Lorenze a syna, a která Labský mlýn od Kiesslingů odkoupila v roce 1838, si v roce 1842 změnila název na František Lorenz a Eichmann, jenž se stal jejich společníkem.²⁴⁶ V roce 1865 založil Julius Eichmann se svým švagrem Rudolfem Eisenbacherem firmu Eichmann a spol.²⁴⁷ a pod tímto názvem fungovala i v období 2. světové války.

V roce 1906 převzal vedení firmy Rudolf Eichmann, který v období před 1. světovou válkou pokračoval v rozšiřování výroby, na což navázal i po vzniku samostatného státu. Stávající stroje byly rekonstruovány a výrobní proces se intenzifikoval. V roce

---

²⁴⁴ Tamtéž, s. 116.

²⁴⁵ Ve starší monografii Zdeňka Konečného je mapka zachycující největší tábory válečných zajatců a nuceně nasazených na československém pohraničí, přičemž jako místo jednoho z táborů je označena Rtyně v Podkrkonoší nacházející se na hranici mezi Protektorátem a Říši. Podle nepodložených svědectví prý ve Rtyni neexistoval pro zajatce žádný tábor, ale přespávali v nákladních vagonech a na práci byli nasazeni na Idě v Malých Svatoňovicích. Ani muzeum v Malých Svatoňovicích nemá žádný doklad o přítomnosti zajatců ve své muzejní sbírce. K mapce viz Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy*, Brno 1967. Nečíslovaná mapová příloha na konci knihy.

²⁴⁶ Pravděpodobnější je ale spíše rok 1850, neboť rok 1842 není rokem založení závodu, ale pouze datem, kdy se Julius Eichmann stal společníkem Františka Lorenze. Jiří Švec však uvádí rokem založení rok 1842. Miloš LEŠIKAR a kol., *180 let tradice výroby papíru v Hostinném*, Hostinné 2015, s. 53. Jiří ŠVEC, *Eichmannové: podnikatelské rody*, in: *Krkonoše-Jizerské hory*, ročník 29, číslo 11, Vrchlabí 1996, s. 18.

²⁴⁷ Miloš LEŠIKAR A kol., *180 let tradice výroby papíru v Hostinném*, Hostinné 2015, s. 55.

1927 se vedení firmy ujal Friedrich Eichmann, který byl jako říšský Němec povolán do armády, ale k jeho nasazení nakonec nedošlo.²⁴⁸

V roce 1938 dosahovala výrobní kapacita asi 60 až 70 vagónů papíru a produkci zajišťovalo pět papírenských strojů s podélným sítem. Vyráběl se na nich středně jemný a bezdřevý psací a tiskový papír, bezdřevné i dřevité kartony, adjustační papíry, tvrdé papíry listovní s filigránem i bez něj, dřevité a bezdřevné papíry pro ofsetový tisk, hlubotisk a pro litografii, dále plakátové papíry, papír pro světlotisk a měditisk a kreslicí papíry.²⁴⁹

Hostinné se s převahou německy mluvícího obyvatelstva stalo po Mnichově součástí sudetské župy. Němečtí zaměstnanci byli v průběhu války nasazeni na frontu a nedostatek pracovních sil byl vyřešen nasazením českých dělníků z okolí,²⁵⁰ kteří se tak vyhnuli nucené práci v Říši a válečných zajatců, k nimž patřili Rusové, Francouzi a Belgičané.²⁵¹

- **Bernard Germann** (Hostinné)

Ve svých počátcích se firma zabývala zpracováním papírenského zboží a byla ve vlastnictví Karla Mišky, pocházejícího ze staré židovské rodiny. Zabráni pohraničních oblastí v roce 1938, do kterých patřilo i město Hostinné, provázely již zmiňované arizace židovského majetku, k čemuž došlo i v tomto případě. Karel Miška byl donucen předat vedení továrny a v červenci 1939 pod nátlakem podepsat kupní smlouvu na celý podnik ve prospěch Bernarda Germanna.²⁵² Za svou továrnu nedostal žádné peníze a uprchl do Prahy, kde ho však na jaře 1943 zatklo a uvěznilo gestapo. Ve vyšetřovací vazbě gestapa na Karlově náměstí také 11. května 1943 zemřel.²⁵³

---

²⁴⁸ Jiří ŠVEC, *Eichmannové: podnikatelské rody*, in: Krkonoše-Jizerské hory č. 11, Vrchlabí 1996, s. 19.

²⁴⁹ Miloš LEŠIKAR A kol., *180 let tradice výroby papíru v Hostinném*, Hostinné 2015, s. 63.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 67.

²⁵¹ Jiří ŠVEC, *Eichmannové: podnikatelské rody*, in: Krkonoše-Jizerské hory č. 11, Vrchlabí 1996, s. 19. Dochované deníky se soupisy válečných zajatců rozdělené podle národností umožňují objasnit mj. jejich počet. SOA Zámorsk, f. Eichmann a spol., Hostinné 1842-1952, fascikl č. 1.

²⁵² Tomáš ANDĚL, *Pohledy do historie města Hostinné – VI.: Historie továrny na výrobu papírového zboží firmy Karel Miška v Hostinném – I.*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 9, Hostinné 2009, s. 5.

²⁵³ Tomáš ANDĚL, *Z historie města Hostinného od A až do Z – XVII. díl: Podnikatel s papírem Karel Miška*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 8, Hostinné 2014, s. 11.

Ve snaze o modernizaci a reorganizaci podniku zakoupil Germann areál bývalé přádelny hedvábí od firmy Bachrach a Loeri a do nového provozu přestěhoval tiskařské stroje, sazárnu, stereotypii a vulkanizaci štočků. Pod jeho vedením se firma zaměřovala na velkovýrobu papírových sáčků, v menší míře i potiskovaných obalů na nejrůznější druhy zboží.²⁵⁴

Vypuknutím války se však podnik začal dostávat do problémů. Ubýval personál, neboť většina mužů byla povolána na frontu a do podniku tak museli být totálně nasazení nekvalifikovaní dělníci z různých zemí a produkce postupně klesala. Aby firmu zachránil od bankrotu, převedl ji v roce 1943 na akciovou společnost, z níž velkou část věnoval NSDAP.²⁵⁵

Shrnutí

Na základě dostupných materiálů se podařilo alespoň částečně rekonstruovat historii průmyslových podniků v období 2. světové války a jejich podíl na válečném hospodářství a nucené práci. Jak již bylo uvedeno, problémem je značná roztržitost literatury a nedostatek pramenů, který by mohl přesněji objasnit, jak velkou roli některé podniky ve válečném průmyslu sehrávaly. Dochované písemnosti úřední povahy představují pouze jakýsi reprezentativní vzorek, v mnohých případech torzo, které umožňuje alespoň zčásti nahlédnout do zaměstnávání skupin nuceně nasazených optikou písemností informujících o počtech nuceně nasazených osob, jejich národnosti a dalších údajů s tím souvisejících, ale již méně z nich je patrné, jaký byl stav výroby jednotlivých podniků.

Roztříděním firem do čtyř skupin podle typu výroby dospíváme k závěru, že ve sledovaných regionech se výroba orientovala v prvním období války na textil (5 doložených firem) a významné textilní podniky si uchovaly svůj charakter výroby i po celé sledované období. Dominantní postavení si udržely textilky s mnohasetletou tradicí jako Ignác Etrich, Alois Haase a J. A. Kluge na Trutnovsku a textilka Benedikt Schroll a syn na Broumovsku. Pouze dvě textilní firmy, Johann Etrich a

---

²⁵⁴ Tomáš ANDĚL, *Pohledy do historie města Hostinné – VII.: Historie továrny na výrobu papírového zboží firmy Karel Miška v Hostinném – II.*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 10, Hostinné 2009, s. 7.

²⁵⁵ Tamtéž.

Bratři Walzelové, se přeorientovaly v průběhu války na zbrojní výrobu a vyráběly mj. plynové masky nebo části uniforem pro Wehrmacht.

Ve druhém období války, přibližně od roku 1943, v souvislosti s přesunem větších zbrojních podniků z Německa do Sudet, začala ve sledovaných regionech převažovat zbrojní výroba. Nedostatek pramenů a literatury neumožňuje hlouběji prozkoumat charakter zbrojní výroby ve sledovaných regionech ani konkrétní podniky. Uvedených sedm firem orientujících se tímto směrem, mezi nimiž vynikají zejména filiálky z Hamburku a Berlína, Messap a C. Lorenz, a. s., lze spolehlivě doložit i na základě úřední korespondence. V případě firem AEG s pobočkou v Trutnově a Siemensu s pobočkou v Mladých Bukách, se nelze dopátrat podrobnějších informací, navíc se mělo podle našich zjištění jednat o podniky bez vlastních pobočných táborů, které najímaly vězně příležitostně. Berlínská firma Fridrich Stolzenberg s pobočkou ve Vrchlabí, vyrábějící letadla a součásti k řízeným střelám V-2, představuje zatím zcela neprobádanou oblast, neboť její fond týkající se válečného období s důležitými písemnostmi objasňujícími roli tohoto podniku, doposud není badatelům ve Stáním oblastním archivu v Zámrsku zpřístupněn.

Z nástinu jednotlivých firem dále vyplývá, že dvě z nich, K. H. Barthel a spol., spojené textilní závody a J. A. Kluge patřily mezi nejaktivnější arizátory židovského majetku. Obzvláště firma J. A. Kluge se ještě před zábohem pohraničí výrazně angažovala v henleinovském hnutí, které podporovala politicky i finančně, přičemž v roce 1938 Franz Kluge stanul v čele Svazu sudetoněmeckých přádelníků. Je zajímavé, že ze všech výše uvedených podniků pouze jediný založil a od počátků vlastnil židovský majitel. Byl jím Karel Miška, kterému v Hostinném patřila stejnojmenná firma zaměřená na výrobu papírenského zboží. Po záboru pohraničí ji pohltila nucená arizace, podnik získal říšský Němec Bernard Germann a samotný majitel musel uprchnout.

Pokud obrátíme pozornost k těžbě uhlí, zjistíme, že nejvíce válečných zajatců bylo nasazeno právě zde. ZBAS zaměstnával v hojné míře především sovětské válečné zajatce za účelem zvýšení těžby, avšak špatné pracovní i existenční podmínky válečných zajatců nemohly zlepšit jejich pracovní výkon. SBS zaměstnával několik vysokoškolských studentů, aby je uchránil před nasazením v Říši. Pravděpodobně

zaměstnával i válečné zajatce, nemáme však k dispozici žádný hmatatelný důkaz, který by to potvrzoval.

3. Nucená práce civilních dělníků

„*Nepřichází-li práce k Tobě, jdi sám za ní.*“²⁵⁶

V první kapitole, vymezující specifika nucené práce, jsme rozčlenili nuceně nasazené do několika skupin podle národnosti a způsobu zacházení. V případě civilních dělníků bylo užito členění na čtyři podskupiny zahrnující protektorátní příslušníky a Čechy ze Sudet, dělníky ze západní Evropy (Francouzi, Belgičané, Holanďané), dělníky z východní Evropy, zejména ze Sovětského svazu (Ostarbeitery) a zvláště jsme vyčlenili i Poláky. Pokusili jsme se definovat, kdo byl vlastně civilní dělník v systému válečného hospodářství a rovněž bylo v základních tezích obecně naznačeno, jak probíhalo pracovní nasazení civilních dělníků v souvislosti s průběhem války.

Patrné disproporce se vyskytují u všech skupin nuceně nasazených, mezi výše uvedenými se ovšem vymykají Češi, kteří zůstali v Sudetech i po jejich začlenění do Říše a Češi, kteří bydleli v blízkosti nově vymezených hranic, a kteří se museli podrobovat kontrole, když docházeli za prací do Sudet. Obecně lze konstatovat, že k nasazování civilních dělníků z okupovaných evropských států docházelo přibližně od roku 1940 a trvalo po celou dobu války vzhledem k nedostatku pracovních sil.²⁵⁷ Počáteční snahy neposilovat český živel v pohraničních oblastech se tak časem přežily.

V této kapitole se zaměříme na konkrétní podniky, které kromě válečných zajatců a vězenkyň KT Gross-Rosen zaměstnávaly v hojné míře i civilní dělníky, zohledníme kritéria při výběru pracovníků podle konkrétních národností a jejich pracovní zařazení a konečně se také zaměříme i na konkrétní pracovní tábory, v nichž byli dělníci ubytováni.

---

²⁵⁶ Tomáš JELÍNEK a kol., *Nepřichází-li práce k Tobě*, Praha 2003, s. 10.

²⁵⁷ Zejména v důsledku povolávání říšských Němců na frontu v rámci tzv. „vyčesávacích akcí“. Himmlerovo rozhodnutí zajišťovat stále více vězňů pro válečný průmysl říše vycházelo z úsilí mobilizovat nové pracovní síly od roku 1942 i formou nucené práce cizích dělníků, aby se nahradil úbytek pracovních sil za ročníky povolované na frontu, a aby se podařilo uspokojit zesílené požadavky zbrojního průmyslu. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Irena MALÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 24.

3.1. Průmyslové podniky zaměstnávající civilní dělníky

Stav průmyslové výroby objasněný ve druhé kapitole, ukázal, že převažovaly textilní podniky. V textilním průmyslu rostla poptávka po pracovních silách v Sudetech o to výrazněji, o čemž byl poměrně dobře zásoben především surovinami a vydatnými vojenskými zakázkami.²⁵⁸ Mezi textilními podniky zaměstnávajícími i civilní dělníky figuruje celkem pět firem, z nichž čtyři se nacházely na území Trutnovska a pouze jedna pochází z oblasti Broumova. Jedná se o textilky Gustav Adolf Buhl a syn, Ignác Etrich, Alois Haase a J. A. Kluge pro nynější okres Trutnov a o textilku Benedikt Schroll a syn pro nynější okres Náchod.

Na druhém místě převažovala v zaměstnávání civilních dělníků zbrojní výroba. Mezi zbrojními podniky figurují čtyři domácí firmy a dvě firmy z Německa, které sem v průběhu války přesunuly část své výroby. Z domácích podniků se jedná o firmy Barthel a spol., Johann Etrich, Ignác Theodor Petera a synové a bratři Walzelové. K pobočným závodům německých firem řadíme firmu C. Lorenz se sídlem v Berlíně a firmu MESSAP se sídlem v Hamburku. Až na Messap, který v průběhu války zřídil svou pobočku v Meziměstí v okrese Náchod, sídlily všechny ostatní podniky v okrese Trutnov.

Nuceně nasazení civilní dělníci se uplatnili i v závodech dvou papírenských firem, umístěných v Hostinném. Jednalo se o firmu Eichmann a spol. a firmu Bernard Germann. Ve výčtu průmyslových podniků tentokrát nesmíme opomenout ani Západočeský báňský akciový spolek, podniková skupina Žacléř²⁵⁹ zaměstnávající kromě válečných zajatců říšské Němce, protektorátní příslušníky a Čechy ze Sudet, kteří v průběhu války pracovali v dolech i nadále. Povolání říšských Němců na frontu způsobilo rozsáhlé využívání nucené práce válečných zajatců, jimž se budeme podrobněji věnovat v páté kapitole.

Ve svatoňovických dolech se válečném období uplatnilo i více než třicet vysokoškolských studentů a maturantů z důvodu rušení vysokých škol nacisty 17. listopadu 1939. Postižení studenti pracovali zpočátku jako pomocní dělníci nebo

---

²⁵⁸ Jaroslav HOFFMAN, „*Mnichov*“ a sudetoněmecký textilní průmysl, Ústí nad Labem 1996, s. 154.

²⁵⁹ Znáám pod německým názvem Westböhmischer Bergbau Aktien Verein Betriebsgruppe Schatzlar.

havíři.²⁶⁰ Jedním z takto nasazených studentů byl Jaroslav Pospíšil, který na zacházení se studenty vzpomínal takto: „*Přístup vedení dolů ke studentům byl zprvu rozpačitý a opatrnický. Vedení se obávalo německé kritiky a toho, že bude obviněno z ukrývání politických provinilců. Prvních deset vysokoškoláků bylo přijato v prosinci 1939, vesměs jako pomocní dělníci. Postupně jim vedení dolů umožnilo práci v dílnách, laboratořích, na pile, v elektrárně, prostě všude, kde mohli současně uplatnit své vědomosti. Největší možnosti byly samozřejmě v podzemí při těžbě uhlí, při dopravě, při měřických pracích apod. Situace se podstatně změnila příchodem nového ředitele Einera v roce 1941.... Jako válečný pověřenec organizoval těžbu k maximálnímu výkonu, ale současně zajišťoval perspektivu vývoje dolů na mnoho let dopředu... Vytvořil nad doly jakýsi ochranný deštník před nacistickými slidiči, kteří v něm viděli přísnou a nekompromisní autoritu. Měl živé pochopení pro mladé a schopné zaměstnance. Všiml si jejich práce a hodnotil jejich výkony... Bylo také zřejmé, že mu osud studentů není lhostejný. Všichni ti, kteří vykonávali nějakou odbornou práci, byli převedeni do úřednického stavu, jmenováni technickými úředníky, mistry, důlními měřiči apod.*“²⁶¹

Rozsah zastoupení uvedených podniků se zřízenými pracovními tábory pro civilní dělníky a druh výroby ilustruje následující tabulka zohledňující i jednotlivé kategorie civilních dělníků tak, jak byly popsány v první kapitole. Pokud nejsou konkrétní národnosti známy, užíváme označení dělníci různých národností.

---

²⁶⁰ Václav JIRÁSEK, *O dolování černého uhlí v oblasti Malých Svatoňovic na Jestřebích horách*, Malé Svatoňovice 2008, s. 116.

²⁶¹ Tamtéž, s. 117.

**Tabulka č. 1: Skladba průmyslových podniků s ohledem na nucenou práci
civilních dělníků**

Podnik	Druh výroby	Počet pracovních táborů	Kategorie civilních dělníků
Barthel a spol.	zbrojní výroba	1	dělníci různých národností
Gustav Adolf Buhl a syn	textil	1	dělníci různých národností a
Eichmann a spol.	papír	1	Češi ze Sudet
Ignác Etrich	textil	2	dělníci různých národností
Johann Etrich	zbrojní výroba	3	protektorátní příslušníci, dělníci ze západní a východní Evropy
Bernard Germann	papír	1	dělníci různých národností
Alois Haase	textil	2	dělníci ze západní a východní Evropy
J. A. Kluge	textil	3	dělníci z východní Evropy a dělníci různých národností
C. Lorenz, a. s.	zbrojní výroba	3	dělníci ze západní a východní Evropy, protektorátní příslušníci a Češi ze Sudet
Messap	zbrojní výroba	2	dělníci ze západní a východní Evropy, Poláci a Češi ze Sudet
Ignác Theodor Petera a synové	zbrojní výroba	1	dělníci ze západní a východní Evropy
Benedikt Schroll a syn	textil	2	dělníci ze západní a východní Evropy
Bratři Walzelové	zbrojní výroba	1	dělníci z východní Evropy a dělníci různých národností

Z tabulky vyplývá nejen rozsah zaměstnávání civilních dělníků různých národností, ale také fakt, že vzhledem k zvyšujícímu se nedostatku pracovních sil celkově zaměstnávaly firmy všechny, které byly k dispozici na uvolněná místa s cílem zvýšení produktivity. Rovněž je z tabulky patrné, že nejvíce pracovních táborů (vždy po třech) měly firmy Johann Etrich a J. A. Kluge, tradičně orientované na textilní výrobu, které se rovněž nejvíce podílely na arizaci židovského majetku. Tři pracovní tábory zřídila i filiálka německé firmy C. Lorenz, a. s. sídlící v Hořejším Vrchlabí.

Při kritériích pro zaměstnávání jednotlivých pracovníků se zohledňovala zejména jejich odbornost v daném odvětví či případná zručnost, která jim pak mohla zajistit lepší existenční podmínky.²⁶² V sudetoněmeckém textilním průmyslu byl zájem zejména o dělníky z východní Evropy a dělnice, které představovaly levnou pracovní sílu, což ostatně dokládá i jejich převažující zastoupení v tabulce č. 1.²⁶³ Jistým specifikem bylo, že Ostarbeiteři nejčastěji pracovali v lesnictví, zemědělství, zbrojním průmyslu, v hnědouhelných dolech apod.²⁶⁴ a ne jinak tomu bylo i v případě sledovaných regionů. Dělníci ze západní Evropy se uplatňovali v širším spektru výroby, jejich práce však často nebyla tolik fyzicky náročná jako v případě dělníků z východní Evropy.

Dále je potřeba konstatovat, že firem zaměstnávajících nuceně nasazené civilní dělníky bylo v oblasti Trutnovska a Náchodska daleko více, avšak chybějící archivní materiály a pouhé kusé informace ve starších monografiích²⁶⁵ neumožňují

---

²⁶² Obecně Mark SPOERER, *Nucené práce pod hákovým křížem*, Praha 2005, s. 118.

²⁶³ Potřeby po pracovních silách však byly uspokojeny v tomto případě jen zčásti a množily se stížnosti nejčastěji na to, že požadovaní dělníci či dělnice doposud nedorazili. Přidělování dělníků a dělnic z východní Evropy ukazuje, že v textilních závodech mohli skutečně pracující Ostarbeiteři jen zčásti kompenzovat značné ztráty, které byl sudetoněmecký textilní průmysl nucen v početním stavu svého dělnictva od počátku války zaznamenat. Jaroslav HOFFMAN, „*Mnichov*“ a sudetoněmecký textilní průmysl, Ústí nad Labem 1996, s. 155.

²⁶⁴ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy*, Brno 1967, s. 72.

²⁶⁵ Starší monografie kolektivu autorek Bubeníčková, Malá a Kubátová zmiňují v souvislosti s nucenou prací civilních dělníků o dalších čtyřech podnicích. Jedná se o firmu Pech v Horní Brusnici u Dvora Králové nad Labem, v níž pracovali Ukrajinci ubytovaní v Dolní Brusnici. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Irena MALÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 234. Druhým podnikem je továrna na zpracování ryb Berko v Bernarticích, pro kterou nuceně pracovaly převážně Ukrajinky a Polky. Tamtéž, s. 246. Třetí firmou je AEG, zmiňovaná již ve 2. kapitole, která zaměstnávala Italy a Jugoslávce. Tamtéž, s. 255. Čtvrtým podnikem je Siemens, taktéž zmiňovaný ve 2. kapitole, pro který pracovali Holanďané, Litevci, Italové, Ukrajinci, Francouzi, Poláci a Belgičané. Tamtéž, s. 276. Jaroslav Štrait doplňuje přehled o dvě další firmy, pro něž nemáme dostatek materiálu. Jedná se o firmu J. Dytrich v Mladých Bukách, která zaměstnávala Ukrajinky. Druhým podnikem je továrna na umělé hedvábí v Rudniku u Hostinného, kde pracovali dělníci z východní Evropy, zejména ze Sovětského svazu. Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili*

prozkoumat tuto problematiku podrobněji.²⁶⁶ Na kusé informace jsme odkázáni i v případě rekonstrukce zaměstnávání civilních dělníků u některých velkých firem uvedených ve druhé kapitole. Torzovité archivní materiály vztahující se zejména k zaměstnanecké agendě, které můžeme porovnat s údaji zachycenými převážně ve skrovném množství literatury a několika málo studiích, jsou k dispozici celkem pro tři firmy: Alois Haase, J. A. Kluge, Johann Etrich a C. Lorenz, a. s. V ostatních případech vychází rekonstrukce převážně z dostupné literatury.

3.2. Pracovní tábory pro civilní dělníky

Pracovní tábory, označované souhrnným názvem Arbeitslager,²⁶⁷ vznikaly v blízkosti podniků, nejčastěji na pozemcích firmy, kde civilní dělníci pracovali. Zpravidla nebyly obehnané ostnatým drátem²⁶⁸ jako v případě poboček koncentračních táborů a internovaní pracovníci měli relativní volnost pohybu odstupňovanou podle rasového žebříčku národnosti. V naprosté většině případů se jednalo o dřevěné baráky s nedostatečným vybavením i vytápěním,²⁶⁹ což znesnadňuje i jejich současný výzkum, neboť fotografování táborů bylo již v té době přísně zakázáno, a pokud se tak dělo, pak pouze tajně a často z velké vzdálenosti. Tento aspekt rovněž znesnadňuje i pozdější topografickou lokalizaci, která se dá určit méně přesně a spíše přibližně, neboť jsme odkázáni buď na prameny stavební dokumentace, nebo v některých případech na plánky výstavby. Dělníci byli umístěni podle své národnosti do od sebe oddělených táborů a nesměli se mezi sebou stýkat.

---

lidé lidem, Praha 2015, s. 24. Pro nedostatek dalších údajů včetně archivních materiálů nejsou tyto firmy včetně jejich pracovních táborů v následujícím přehledu uvedeny.

²⁶⁶ I však ze skrovných údajů vyplývá, že národností skladba nuceně nasazených civilních dělníků zahrnovala velmi širokou škálu takřka všech možných národností, v drtivé většině případů však převažovali hlavně Ukrajinci, zařazení v kategorii dělníků z východní Evropy.

²⁶⁷ Někdy rovněž označované jako trestné, kárné a výchovné tábory, taková kategorizace je však značně matoucí, když si uvědomíme, že výchovné tábory byly určeny osobám, které nejčastěji porušily pracovní smlouvu, nebo nepracovaly tak, jak by měly. Trestné tábory zase podléhaly justiční správě a režim v nich se podobal režimu koncentračního tábora. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Irena MALÁ, Ludmila KUBÁTOVÁ – *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 94. Toto označení používá ve své knize například Jaroslav Štrait. Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 23.

²⁶⁸ Od ostnatého drátu se mělo upustit i v případě táborů pro východní dělníky s psychologickým účinkem, aby se necítili jako vězni a nejspíš se zlepšil i jejich pracovní výkon.

²⁶⁹ V případě pracovního nasazení válečných zajatců lze doložit i několik objektů, které původně sloužily k jiným účelům, například budovu celnice v Královci.

Ostrahu tábora tvořili říšští Němci, zpravidla pracující pro stejný závod jako nuceně nasazení.

Nejvíce pracovních táborů bylo vybudováno pro dělníky z východní Evropy, kteří tvořili nejpočetnější skupinu nuceně nasazených. Ve vládním obvodu Ústí nad Labem, do něhož spadaly i sledované regiony, mělo existovat 16 táborů s celkovým počtem 556 dělníků ze Sovětského svazu.²⁷⁰

V této části se pokusíme zmapovat pracovní tábory firem, kterými jsme se zabývali v předchozí kapitole, ale do následujícího přehledu nezahrneme ty z nich, pro něž neexistuje dostatek materiálů umožňujících alespoň částečnou rekonstrukci. Prokázat tvrzení, že na území sledovaných regionů od Trutnov přes Vrchlabí k Meziměstí bylo internováno celkem 22 tisíc lidí, z toho 6 tisíc dělníků různých národností ve 14 pracovních táborech, je úkol vzhledem k torzovitosti a časté absenci pramenů, takřka nemožný, neboť sledované regiony vykazovaly hustou síť koncentračních, pracovních a zajateckých táborů, u nichž se dochází k celkovému přibližnému počtu 59 táborů.²⁷¹ Pokud však přijmeme fakt, že bylo na území sledovaných regionů internováno kolem 22 tisíc lidí z takřka všech států okupované Evropy, válečné zajatce nevyjímaje, rozprostře se před námi jeden z největších konceptů novodobého otrokářství v moderních dějinách. V této podkapitole užijeme členění táborů podle lokalit, přičemž je u každé z nich v závorce užito i jejich zavedeného německého názvu.

- **Bernartice** (*Bernsdorf*)

Firma Johann Etrich zřídila v Bernarticích od roku 1941 pracovní tábor pro dělníky ukrajinské národnosti.²⁷² Jejich pohyb byl značně omezen, museli nosit na oděvu povinné značení „Ost“, po osmé hodině večer měli zakázané vycházky a znemožněný přístup do hostinců, kaváren a biografů. Později byli z tábora přemístěni do prostor továrny. V dalším barákovém táboře firmy byli ubytováni dělníci ze západní Evropy, respektive Belgičané s manželkami, Francouzi a Češi. V průměru se

---

²⁷⁰ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy*, Brno 1967, s. 70.

²⁷¹ K těmto číslům dospěli autoři Antonín Just a Karel Hybner. Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý neznámý: Historický místopis města slovem i obrazem*, Rychnov nad Kněžnou 1991, s. 261.

²⁷² Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 275.

v táboře nacházelo 40 osob, celkem táborem prošlo asi 50 osob, z toho 25 Belgičanů, 10 Ukrajinců, 8 Francouzů a 5 Čechů.²⁷³

- **Broumov (*Braunau*)**

V dřevěných barácích postavených proti družstevní mlékárně na pravé straně silnice z Broumova do Martínkovic v roce 1940²⁷⁴ bydleli od roku 1943 civilní dělníci pracující v různých broumovských podnicích, převážně však u firmy Messap ve Velké Vsi u Broumova. Osazenstvo tábora tvořili převážně Francouzi, dále Poláci, Češi, Holanďané a Rusové. Ubytovací kapacita činila až 1000 osob, průměrně zde však bylo ubytováno 700-800 dělníků, při nouzovém stavu dokázal tábor pojmout až 1500 osob. V táboře zemřelo přibližně deset Francouzů pohřbených na místním hřbitově. Dne 7. května 1945 uprchly německé stráže a tábor byl rozpuštěn.²⁷⁵

- **Hostinné (*Arnau*)**

V Hostinném zaměstnávaly civilní dělníky dvě papírny, firma Eichmann a spol. neboli Pražský Labský mlýn a firma Bernard Germann. Dřevěný tábor u koupaliště pro původně mladé Poláky od patnácti do dvaceti let vybudovala firma Eichmann a spol. 25. listopadu 1942. Celkem jich bylo v táboře ubytováno 27,²⁷⁶ spolu s nimi také dělníci z Ukrajiny.²⁷⁷ Dvaadvacetiletý Polák Dimitro Mudryk, ze Stupné, který nejspíš pocházel právě z tohoto tábora, byl 27. března 1944 oběšen v obecním lese za zneuctění nezletilého děvčete.²⁷⁸ Později k nim přibylo ještě 20 belgických válečných zajatců,²⁷⁹ z nichž dva zatklo gestapo, a tři převezli do jiného tábora. Ostatní se dočkali v táboře osvobození.²⁸⁰

---

²⁷³ Tamtéž, s. 276.

²⁷⁴ Tamtéž.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 277.

²⁷⁶ Devatenáct polských dělníků bylo vyfotografováno zřejmě před prostorem tábora.

²⁷⁷ Tomáš ANDĚL, *Z historie města Hostinného od A až do Z – XIX. díl*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 10, Hostinné 2014, s. 17.

²⁷⁸ Tamtéž. Jak už víme, všichni Poláci byli za pohlavní styk s německými ženami trestáni smrtí.

²⁷⁹ Pro firmu Eichmann a spol. se zachovaly pouze deníky se soupisy belgických, francouzských a sovětských válečných zajatců.

²⁸⁰ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 275.

Firma Bernard Germann zaměstnávala nuceně nasazené ženy z Polska, pro které zřídila dřevěný barákový tábor, v němž byly ubytovány od 1. listopadu 1942 po třicetičlenných skupinách.²⁸¹ Na práci později docházely i do jiných továren a k místním rolníkům. V táboře byly s celkem 47 Polkami ubytování také 3 Ukrajinky.²⁸²

Pracovní tábor v Hostinném zřídila i firma Johann Etrich. Nacházel se na Dobré Mysli²⁸³ a od roku 1942 v něm byli ubytováni dělníci z východní Evropy, ženy a muži ukrajinské a běloruské národnosti a také polské Židovky.²⁸⁴ Ve dvou dřevěných barácích přebývalo průměrně 120 osob a celkem jím prošlo 84 Polek, 16 Ukrajinců, 16 Ukrajinek a 15 osob z Běloruska. V listopadu 1944 byly polské Židovky převezeny do tábora v Bernarticích.²⁸⁵

- **Hořejší Vrchlabí** (*Ober Hohenelbe*)

Ze studia archivních materiálů vyplývá, že firma C. Lorenz zřídila pro své zaměstnance celkem tři pracovní tábory. První tábor se nacházel nejspíš v blízkosti závodu v Hořejším Vrchlabí a byl určen pouze civilním německým dělníkům.²⁸⁶ Další dva tábory byly zřízeny v Herlíkovicích, z nichž jeden byl určen válečným zajatcům a druhý civilním dělníkům převážně z okupovaných zemí.²⁸⁷ Korespondence firmy z let 1941-1945 s různými institucemi státní správy, mj. i Abwehrem a gestapem, rozlišuje mezi svými zaměstnanci zejména tři kategorie: říšské Němce, dále cizince a Čechy, které dále rozděluje na protektorátními příslušníky, tedy pravděpodobně totálně nasazené a sudetské Čechy z okolí.²⁸⁸

---

²⁸¹ Tamtéž, s. 237.

²⁸² Tamtéž.

²⁸³ Tomáš ANDĚL, *Z historie města Hostinného od A až do Z – XIX. díl: Zajatecké tábory*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 10, Hostinné 2014, s. 17.

²⁸⁴ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 123.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 124.

²⁸⁶ Pro pracovní tábor v Hořejším Vrchlabí písemnosti shodně uvádí, že v něm byli ubytováni pouze Němci. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 31 a 36, kt. č. 2.

²⁸⁷ Ačkoli zpráva Abwehru z 10. dubna 1944 zmiňuje, že v pracovním táboře v Herlíkovicích bylo ubytováno také 119 Němců, jedná se však o jediný případ. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 31, kt. č. 2. Zpráva z 10. 4. 1944.

²⁸⁸ SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 31-32, kt. č. 2.

Vedoucím závodu v Hořejším Vrchlabí, který měl dělníky na starosti, byl Josef Reibstirn.²⁸⁹

Mezi roky 1943-1944 narůstal počet zaměstnanců. Zatímco v letech 1940-1942 zaměstnávala 1500 osob,²⁹⁰ k 30. červnu 1944 se celkový počet zaměstnanců spolu s německými dělníky vyšplhal na číslo 1915 osob.²⁹¹ Rovněž stoupl počet civilních dělníků z různých zemí. Za 30. září 1943 zaznamenáváme určitý pokles oproti stavu za rok 1942, kdy firma zaměstnávala 1385 osob, tj. o 115 méně, z nichž bylo celkem 349 zahraničních dělníků,²⁹² k 31. prosinci 1943 to už ale bylo 1574 osob, tj. o 74 více, z toho 501 zahraničních dělníků,²⁹³ od 31. března 1944 stoupl počet zaměstnanců na celkem 1690 osob, z toho 574 zahraničních dělníků,²⁹⁴ k 30. dubnu 1944 činil počet pracovních sil 1779 osob²⁹⁵ a k 30. červnu 1944 to bylo už 1915 osob, z toho 647 zahraničních dělníků²⁹⁶ Celkově pak mezi zahraničními dělníky převažovaly v drtivé většině ženy. Pokud za uvedená období sečteme uváděný počet mužů a žen, dojdeme k přibližnému číslu 1183 žen oproti 888 mužům.²⁹⁷ Za sledovaná období od 30. září 1943 do 30. června 1944 stoupl počet zahraničních dělníků o 23%, což názorně dokládá následující graf.²⁹⁸

---

²⁸⁹ SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 31, kt. č. 2.

²⁹⁰ Alžběta LANGOVÁ, inventář k fondu *C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1946 (1952)*, Chrudim 2012, s. 4.

²⁹¹ SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 31, kt. č. 2. Zpráva z 3. 7. 1944.

²⁹² Z toho 169 mužů a 180 žen, viz tamtéž, zpráva z 5. 10. 1943.

²⁹³ Z toho 200 mužů a 301 žen, viz tamtéž, zpráva z 6. 1. 1944.

²⁹⁴ Z toho 265 mužů a 309 žen, viz tamtéž, zpráva z 10. 4. 1944.

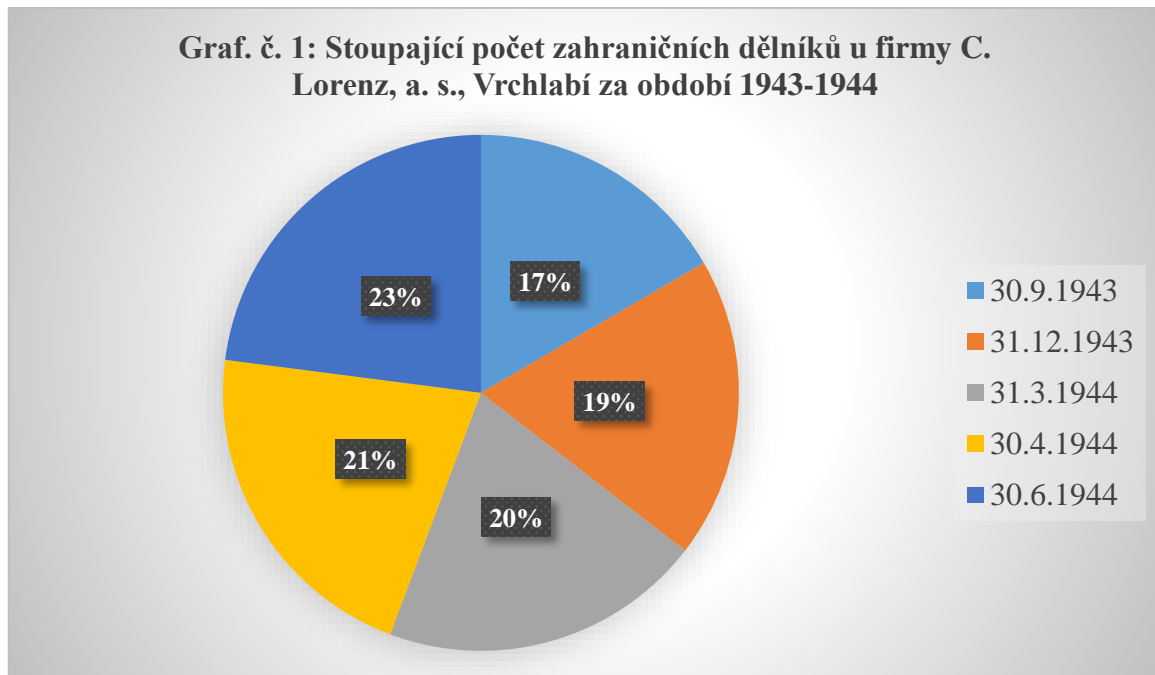
²⁹⁵ Z toho 127 protektorátních Čechů a 125 sudetských Čechů. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 32, kt. č. 2. Zpráva z 5. května 1944.

²⁹⁶ Z toho 254 mužů a 393 žen, SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 31, kt. č. 2, zpráva z 3. 7. 1944. K nim zahrnujeme také 128 protektorátních Čechů a 131 sudetských Čechů. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 32, kt. č. 2. Zpráva z 8. července 1944.

²⁹⁷ K období za 30. duben 1944 zpráva nerozlišuje muže a ženy, pouze uvádí celkový počet zaměstnanců.

²⁹⁸ Graf je ilustrativní a za pět sledovaných období demonstruje nárůst počtu zaměstnanců. Na základě dochované korespondence firmy s landrátem ve Vrchlabí můžeme doložit ještě období za 31. 10. 1943 s celkovým počtem 1473 zaměstnanců. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 32, kt. č. 2. Zpráva z 15. 11. 1943. Období za 30. 11. 1943 s celkovým počtem 1531 zaměstnanců. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 32, kt. č. 2. Zpráva z 13. 12. 1943. Období za 29. 2. 1944 s celkovým počtem 1661 zaměstnanců, mezi nimiž figuruje 121 protektorátních a 125 sudetských Čechů. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 32, kt. č. 2. Zpráva z 9. 3. 1944. Období za 31. 5. 1944 s celkovým počtem 1882 zaměstnanců, mezi nimiž figuruje 130 protektorátních a 128 sudetských Čechů. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 32, kt. č. 2. Zpráva ze 7. 6. 1944.

Graf. č. 1: Stoupající počet zahraničních dělníků u firmy C. Lorenz, a. s., Vrchlabí za období 1943-1944

Ubytovací kapacita barákového tábora v Herlíkovicích činila 30. dubna 1944 celkem 579 osob, což je nárůst oproti předcházejícímu měsíci o 195 osob, a ačkoliv sloužil převážně cizincům, lze mezi jeho obyvateli nalézt i německé dělníky.²⁹⁹ K datu 30. dubna 1944 zde byli ubytováni také Češi,³⁰⁰ Francouzi, Maďaři, Holanďané, Italové, dělníci z východní Evropy a Belgičané. Dochovaná korespondence blíže nespécifikuje, kdo z uvedených národností byl a nebyl válečný zajatec, takže v počtech zahraničních pracovníků nejspíš figurují i váleční zajatci. Jejich přítomnost lze doložit i prostřednictvím fotografií, soupis o stavu zaměstnanců pravděpodobně z roku 1944 s kolonkami národností kategorii válečných zajatců sice uvádí, ale ponechává ji zcela prázdnou.³⁰¹ Ubytovací kapacita barákového tábora v Hořejším Vrchlabí byla různorodá a pohybovala se v rozmezí 115-160 německých dělnic. Pro výše uvedené tábory v lokalitách Herlíkovic a Hořejší Vrchlabí je tedy známa jejich národnostní skladba, včetně rozlišení Čechů na protektorátní a sudetské, dále přibližné počty civilních dělníků z okupovaných států a ubytovací kapacita.

²⁹⁹ 73 mužů a 90 žen. SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 36, kt. č. 2, zpráva ze 4. 5. 1944.

³⁰⁰ Zpráva nerozlišuje, zda se jedná o protektorátní nebo sudetské Čechy, ale lze předpokládat první variantu. Tamtéž.

³⁰¹ SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 36, kt. č. 2. Nedatovaná zpráva.

K barákovému táboru v Herlíkovicích se dochovala pouze korespondence z ledna a února 1945 týkající se účtů za elektřinu.³⁰²

- **Mladé Buky** (*Jungbuch*)

Firma Johann Etrich zřídila v Mladých Bukách celkem dva pracovní tábory. Do prvního, který se nacházel ve zděné budově před továrnou na č. p. 301, přicházeli od roku 1941 postupně francouzští a belgičtí dělníci a váleční zajatci,³⁰³ druhý byl zřízen pro mladé ukrajinské dělnice a nacházel se na č. p. 145.³⁰⁴ Spolu s nimi v kartotéce firmy civilních dělníků a válečných zajatců figurují pravděpodobně tři němečtí dělníci, kteří pro firmu taktéž pracovali. Jeden z nich, Franz Segers byl zaměstnán ve skladu a přišel sem 30. března 1944.³⁰⁵ Na místě bydliště je u něj uveden tábor v Mladých Bukách, což by mohlo odkazovat k tomu, že vykonával v jednom z táborů dozor nad nuceně nasazenými. Další dva němečtí dělníci, Franz Steurbaut, který pracoval v tkalcovně a Jozef Verstrepen, u něhož zůstala kolonka se zaměstnáním nevyplněná, byli ubytováni mimo prostory obou táborů.

Dozorcem tábora pro dělnice z východní Evropy byl od listopadu 1942 Otto Mottl, který se tehdy vrátil domů z fronty, kde přišel o levé oko a ženy hlídal až do konce okupace. Choval se k nim hrubě a na několik dní je zavíral bez jídla do studených protiletceckých krytů, aby byly poslušné.³⁰⁶

Táborem pro dělnice z východní Evropy prošlo mezi lety 1942-1945 přibližně 133 Ukrajinek okolo dvaceti let, z nichž nejstarší se narodila v roce 1900 a mohlo jí být okolo čtyřiceti let, datum přijetí do tábora však neznáme a nejmladší se narodila v roce 1930 a v době přijetí do tábora jí bylo pouhých čtrnáct let.³⁰⁷ K nejstarším ženám také patřily dvě táborové kuchařky (46 let a 62 let).

---

³⁰² SOA Zámorsk, f. C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, inv. č. 38, kt. č. 2.

³⁰³ Údaj, že se jednalo o 35 Belgičanů a 20 Francouzů se nepodařilo prokázat. Kartotéka k zaměstnanecké agendě přesto vykazuje daleko nižší počty, než jaké uvádí autorky Bubeníčková, Kubátová a Malá a navíc se spíše jedná o válečné zajatce, nikoli o civilní dělníky. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 276.

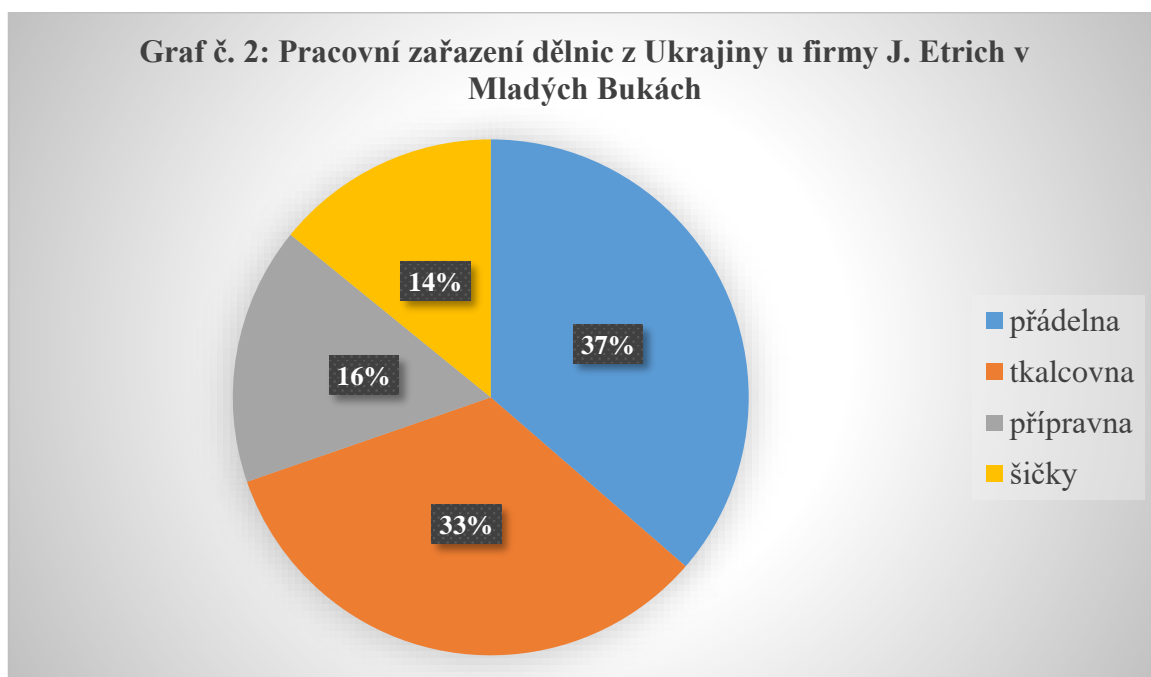
³⁰⁴ SOKA Trutnov, f. Jan Etrich 1901-1946, inv. č. 47, kt. č. 4.

³⁰⁵ Tamtéž.

³⁰⁶ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost: Mimořádné lidové soudy 1945-1948 na Královéhradecku*, Praha 2008, s. 199.

³⁰⁷ Autorky Bubeníčková, Kubátová a Malá v soupise uvádí tábor v Mladých Bukách, zřízený nedaleko firmy Etrich v roce 1943 pro mladé Ukrajinky, které byly postupně odvedeny na zemědělské práce s počtem 125 žen v témže roce. Zda se jedná o ten samý tábor, nelze spolehlivě doložit, neboť

Z dochované kartotéky se dá rovněž vyčíst pracovní zařazení těchto žen. Nejvíce z nich pracovalo v přádelně (přibližně 36 žen), ve tkalcovně přibližně 33 žen, v přípravně přibližně 16 žen, na pozici šiček pracovalo přibližně 14 žen. Dále přibližně 5 žen pracovalo v kuchyni a 1 jako zdravotní sestra.³⁰⁸ Tak můžeme přibližně určit, že v přádelně pracovalo 37% dělnic z východní Evropy. Pracovní zařazení v procentech názorně dokládá graf číslo 2.

- **Poříčí (Parschnitz)**

Na severním okraji Poříčí u Trutnova bylo v objektech firmy Walzel ubytováno několik rodin ukrajinských dělníků, kteří od září 1944 do května 1945 pracovali u firmy v přádelně a tkalcovně.³⁰⁹

---

k zaměstnanecké agendě firmy se dochovala pouze kartotéka se jmény nuceně nasazených. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 238.

³⁰⁸ SOKA Trutnov, f. Jan Etrich 1901-1946, inv. č. 47, kt. č. 4.

³⁰⁹ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 247.

- **Trutnov (*Trautenau*)**

Firma Alois Haase zaměstnávala kromě židovských vězenkyň i francouzské dělníky, pro které byl zřízen v Trutnově rovněž pracovní tábor, avšak rok jeho vzniku a další informace jsou neznámé. Ze zaměstnanecké agendy se dochovala pouze kartotéka se jmény dělníků, jež pracovali pro firmu v letech 1943-1945.³¹⁰ Celkem se jedná o 16 dělníků mezi dvaceti lety,³¹¹ z nichž pouze dva byly starší ročníky.³¹² Podle skladby vykonávaných povolání pracovali 4 dělníci v mykárně,³¹³ 4 při předení vlny, 2 pracovali v dílně, 2 byli pomocnými dozorci přádelny, 2 pracovali při míchání koudele, 1 obsluhoval textilní stroj a 1 pracoval s drhlenem.³¹⁴

Shrnutí

Na základě archivních materiálů a literatury byla prokázána existence přibližně 12 pracovních táborů v 8 lokalitách. Konkrétně se jedná o pracovní tábor pro dělníky z východní Evropy firmy Johann Etrich a pracovní tábor pro dělníky ze západní Evropy, oba zřízené v Bernarticích; pracovní tábor pro dělníky ze západní a východní Evropy, Poláky a Čechy firmy Messap v Broumově;³¹⁵ pracovní tábor pro mladé Poláky firmy Eichmann a spol. a pracovní tábor pro polské a ukrajinské dělnice firmy Bernard Germann a pracovní tábor pro dělníky z východní Evropy firmy Johann Etrich, všechny tři zřízené v Hostinném; pracovní tábor pro dělníky ze západní a východní Evropy, Poláky, protektorátní příslušníky a Čechy ze Sudet firmy C. Lorenz, a. s. v Herlíkovicích, k němuž také řadíme pracovní tábor pro německé dělnice zřízený v Hořejším Vrchlabí; pracovní tábor pro dělníky ze západní Evropy a pracovní tábor pro dělnice z východní Evropy, oba firmy Johann Etrich, které byly zřízeny v Mladých Bukách; pracovní tábor pro dělníky z východní Evropy firmy Walzel zřízený v Trutnově-Poříčí a pracovní tábor pro francouzské dělníky firmy Alois Haase zřízený v Trutnově.

---

³¹⁰ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 108, kt. č. 5.

³¹¹ 14 z nich bylo ročníku 1922.

³¹² Ročník 1914 a 1916.

³¹³ Mykací soustrojí, na nichž se vstupní materiál (stříž) myká na přízi.

³¹⁴ Drhlen nebo drhlíce je hustý železný hřeben k ručnímu odsemeňování lnu. Malé svazky lněných stonků se rozvětvenou částí zasadí do hřebenů drhlenu a tahem se z nich uvolní tobolek.

³¹⁵ Zcela určitě se jedná alespoň o dva tábory, ale vzhledem k absenci pramenů to nemůžeme prokázat.

Ve všech případech jsou známy národnosti ubytované v těchto táborech i jejich přibližné počty, někdy i pracovní zařazení jednotlivých dělníků, avšak k rekonstrukci jejich pracovních či ubytovacích podmínek by bylo zapotřebí i jiných materiálů, zejména s využitím oral history, respektive zaznamenaných vzpomínek osob, které těmito tábory prošly.³¹⁶ Strohá úřední korespondence se zaměřuje zejména na zaměstnaneckou agendu, z níž se zachovala ve většině případů kartotéka se jmény a měsíční hlášení o nárůstu počtu zaměstnanců. Podrobnější informace zohledňující dané aspekty se podařilo pramenně podložit pouze v případě čtyř barákových táborů, z toho dvou firmy C. Lorenz v Hořejším Vrchlabí a Herlíkovicích, jednoho v Mladých Bukách firmy Johann Etrich a jednoho v Trutnově firmy Alois Haase.

Mezi převažujícími textilními podniky zaměstnávajícími civilní dělníky figurují celkem 4 firmy, z nichž tři se nacházely na území dnešního trutnovského okresu a 1 v okrese Náchod (firma Benedikt Schroll a syn). Textilky Ignác Etrich, Alois Haase, J. A. Kluge a Benedikt Schroll a syn zaměstnávaly ve svých závodech i civilní nuceně nasazené dělníky, přičemž nejvíce pracovních barákových táborů (celkem 3) zřídila firma J. A. Kluge využívající práce dělníků z východní Evropy, tzv. Ostarbeiterů. Na pramenném základě se podařilo prokázat pouze přítomnost francouzských civilních dělníků u textilky Alois Haase v Trutnově. Dochovaná kartotéka potvrdila, že se jednalo o 16 mužů okolo dvaceti let, kteří pro firmu pracovali v letech 1943-1945.

V oblasti zbrojní výroby zaměstnávalo civilní dělníky 5 firem, z nichž dvě do sledovaných regionů přesunuly své závody nejpozději v roce 1944. Z domácích podniků jsou zde zastoupeny firmy Johann Etrich, Ignác Theodor Petera a synové a firma bratří Walzelů. Z velkých německých podniků se jedná o firmu Messap se sídlem v Meziměstí a firmu C. Lorenz, a. s. se sídlem ve Vrchlabí. Shodný počet tří pracovních táborů vykazují firmy bratří Walzelů a C. Lorenz, a. s., Vrchlabí. Po stránce pramenné se však podařilo doložit pouze existenci tří barákových táborů firmy C. Lorenz, která zřídila barákový tábor pro německé dělnice v Hořejším Vrchlabí a dva barákové tábory v nedalekých Herlíkovicích pro civilní dělníky z okupovaných zemí a válečné zajatce. Pro firmu Johann Etrich se podařilo

---

³¹⁶ V případě válečných zajatců a židovských vězenkyň máme k dispozici rozsáhlé množství vzpomínkového materiálu, z něhož některý se vztahuje k poválečným procesům a umožňuje opatrnou rekonstrukci podmínek zpětně.

pramenně doložit existenci dvou barákových táborů v Mladých Bukách, z nichž jeden sloužil s určitostí dělníkům ze západní Evropy a druhý mladým ukrajinským dělnicím. Na základě zachované kartotéky se podařilo prozkoumat věkové složení těchto žen, které byly skutečně až na výjimky velmi mladé i vykonávaná povolání.

Dvě papírenské firmy v Hostinném, Eichmann a spol. a Bernard Germann taktéž zaměstnávaly krom válečných zajatců i civilní dělníky, avšak pramenně se nepodařila tato fakta prokázat, neboť pro firmu Eichmann a spol. se zachovaly pouze výkazy o stavu práce válečných zajatců a jedna fotografie, poskytnutá Městským muzeem v Hostinném, která zachycuje skupinu mladých polských dělníků seřazených pravděpodobně před barákovým táborem.

Západočeský báňský akciový spolek zde byl zmíněn prozatím pouze okrajově, neboť na stávajícím stavu zaměstnanců se krom nucené práce válečných zajatců nic nezměnilo. Výjimku v tomto případě tvoří pouze Ida v Malých Svatoňovicích, která po uzavření českých vysokých škol nacisty 17. listopadu 1939 zaměstnávala několik vysokoškolských studentů, pravděpodobně aby se vyhnuli totálnímu nasazení v Říši. Z národnostního hlediska převažovali ve sledovaných regionech dělníci z východní Evropy, kteří představovali levnou pracovní sílu uplatňující se ve všech oblastech, přičemž jejich práce však byla oproti dělníkům ze západní Evropy fyzicky náročnější a museli navíc nosit na oděvech ponižující označení „Ost“. Ve vládním obvodu Ústí nad Labem, do něhož dané oblasti spadají, bylo zřízeno celkem 16 pracovních táborů s přibližně 556 z východní Evropy, avšak je zde předpoklad, že toto číslo bude daleko vyšší.

Pracovní tábory, souhrnně označované v literatuře i pramenech jako Arbeitslager, byly zřizovány nejčastěji v blízkosti podniků. Jednalo se o jednoduché dřevěné stavby, nedostatečně vytápěné a špatně vybavené, v nichž byli dělníci ubytováni na základě národnosti. Kromě několika málo fotografií dokumentujících pracovní tábor v Bernarticích, nemáme v tomto případě k dispozici ani jejich plány. Fotografie z Bernartic jsou navíc unikátní i v tom smyslu, že pořizování snímků pracovních táborů bylo zakázáno, a pokud se taková činnost prokázala, i přísně trestáno.

Vzhledem k torzovitosti literatury a pramenů jsme prozkoumali pouze ty pracovní tábory, pro něž bylo k dispozici nejvíce materiálu. Po stránce pramenné se podařilo nejlépe doložit pracovní tábory firmy C. Lorenz, a. s. se sídlem ve Vrchlabí. Tvrzení

autorů Antonína Justa a Karla Hybnera v knize Trutnov známý neznámý, že ve 14 ti pracovních táborech od Trutnova přes Vrchlabí k Meziměstí bylo internováno celkem 22 tisíc lidí, z toho 6 tisíc dělníků různých národností je těžké vzhledem k nedostatečnosti a torzovitosti pramenů těžké, ne-li nemožné prokázat.

4. Nucená práce židovských žen v pobočkách KT Gross-Rosen

*„Tvoříme řetěz kolem světa
semena větrem rozvátá,
čítáme dny, měsíce, léta,
čekáme, čas nám nechvátá.*

*A potom vyjde strašný řad
na lebce lebku, s hnátem hnát
a zařvem ve tvář lidem všem:
my mrtví, žalujem!“³¹⁷*

Zatímco v předchozí kapitole jsme se věnovali nucené práci civilních dělníků a na základě existenčních podmínek v podstatě rozlišili dvě kategorie dělníků ze západní a východní Evropy,³¹⁸ v této kapitole, zaměřené na nucenou práci židovských žen i kapitole následující, můžeme již plně operovat s termínem otrocká práce. Rovněž již v úvodu je potřeba charakterizovat, co znamená označení pobočky KT. Pojem koncentrační tábor se totiž používal nejen pro jeho ústřední sídlo, ale i pro celý systém zahrnující i jeho pobočné, tzv. pracovní tábory (Arbeitslager). Nutno však podotknout, že i oficiální terminologie byla značně roztříštěná a názvy měly spíše druhořadý význam.³¹⁹

Rozhodující roli v zaměstnávání vězňů koncentračních táborů a ve spravování hospodářských záležitostí jednotlivých poboček sehrál Hlavní úřad hospodářské správy SS, známý pod německou zkratkou WVHA v čele s Oswaldem Pohlem. WVHA se dělil na pět úředních skupin, tzv. Amtsgruppen, označených písmeny A,

---

³¹⁷ Původní verše, které byly vytesány na desce pomníku věnovaného 41 židovským ženám na trutnovském hřbitově, po renovaci již pouze s nápisem „*Milí a utěšení ve svém životě ani ve smrti nebudou rozloučeni.*“ Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý neznámý*, Rychnov nad Kněžnou 1991, s. 322.

³¹⁸ Podmínky dělníků z východní Evropy, tzv. Ostarbeiterů, by se daly přirovnat k podmínkám vězňů koncentračních táborů.

³¹⁹ Karol GRÜNBERG, *Hitlerova černá garda*, Praha 1981, s. 324. Řídíme se v tomto případě prostým označením pracovní tábor (Arbeitslager) v případě poboček KT Gross-Rosen. Je však evidentní, že autoři různých studií často používají více termínů jako Arbeitslager (AL) i ženský pracovní tábor (Frauenarbeitslager – FAL), používaný agendou SS, čímž přispívají ke stejným zmatkům jako tehdejší agenda.

B, C, D a IW. Každá měla ve svém vedení šéfa podléhajícího přímo Pohlvi.³²⁰ Důležitým jménem, figurujícím v archivních dokumentech v souvislosti se správou koncentračních táborů a selekcí lidí na otrocké práce, je Richard Glücks. Tento vysoce postavení důstojník Waffen-SS s hodností generálporučíka působil od března 1942 jako vedoucí úřadu skupiny D,³²¹ která měla za úkol ústřední administrativní správu koncentračních táborů.³²² Koncem roku 1944 podléhalo WVHA již 627 000 vězňů, z čehož přibližně 170 000 zaměstnávaly podniky spadající pod kompetenci ministerstva zbrojního průmyslu, 250 000 soukromé zbrojařské podniky, 15 000 stavební firmy, 12 000 vězňů budovalo nový vůdcův hlavní stan v Durynsku, 130 000 vězňů pracovalo v zemědělství a v podnicích zabývajících se nejrůznějšími službami a 50 000 přímo v podnicích kontrolovaných WVHA.³²³

Následné koncipování této kapitoly se zabývá nejprve organizací Schmelt, od které plyne označení „Schmeltovi Židé“ pro osoby židovského původu nuceně zaměstnané v oblasti Slezského vojvodství a Sudet a pozdějšímu začlenění Schmeltových táborů pod KT Gross-Rosen, následující podkapitoly se věnují jednotlivým pobočkám a shrnují mj. ubytovací a stravovací podmínky a kritéria při výběru dozorkyň. Závěrečná podkapitola Židovské ženy a reflexe umění v podmínkách věznění se zabývá kulturní činností vězenkyň v pobočných táborech.

4.1. Organizace Schmelt a koncept nucené práce v Horním Slezsku

Počátky Schmeltových táborů se začaly psát v roce 1940 a jsou spojeny se jménem Albrechta Schmelta, bývalého vratislavského policejního prezidenta a Brigadeführera SS,³²⁴ který byl v říjnu téhož roku osobně pověřen Heinrichem

---

³²⁰ Tamtéž, s. 346.

³²¹ Hodnost SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Waffen-SS. Do rámce jeho odpovědnosti také spadalo množství příkazů k vraždám, stavby plynových komor nebo pokusy na lidech v koncentračních táborech. Friedemann BEDÜRFTIG, *Třetí říše a druhá světová válka: Lexikon německého nacionálního socialismu 1933-1945*, Praha 2004, s. 140.

³²² Karol GRÜNBERG, *Hitlerova černá garda*, Praha 1981, s. 346.

³²³ Tamtéž, s. 351.

³²⁴ Ann Kirschner ve své knize uvádí jeho hodnost jako Oberführera neboli plukovníka, dávám však v tomto případě přednost v historiografii uváděné hodnosti Brigadeführer neboli generálmajor. Původně byla navíc tato hodnost považována za druhou nejvyšší pro důstojníka SS a je zařazena mezi hodnosti Oberführer a Gruppenführer. Karol GRÜNBERG, *Hitlerova černá garda*, Praha 1981, s. 437. Jako Oberführera Schmelta označují autoři Kryl a Chládková. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 13. Její příslušníci nosili na límci tři dubové listy. Na jediné Schmeltově nekvalitní fotografii nelze rozpoznat, zda se

Himmlerem zaměstnáváním cizích pracovníků v Horním Slezsku jako speciální zástupce Reichsführera SS.³²⁵ Za ústřední sídlo SS si Schmelt vybral polské město Sosnowiec,³²⁶ ležící ve Slezském vojvodství v Hornoslezské průmyslové oblasti a vypracoval plán na vytvoření systému pracovních táborů, které vešly ve známost jako organizace Schmelt.³²⁷ Později se působnost organizace rozšířila také na oblast Dolního Slezska a Sudet, přičemž na tomto výhodném obchodu s židovskými otroky Schmelt spolupracoval s vedoucím židovské rady (Judenrat) Mosesem Merinem v Sosnowci, který kolaboroval s nacisty, a o podílech na zisku z dodávání pracovních sil se oba muži dělili.³²⁸

Schmelt prostřednictvím Ústředny židovských rad starších poskytoval za úplatu nucené pracovníky na různé projekty, mj. ředitelství říšských dálnic a průmyslovým podnikům a vytvořil tak model, který v roce 1942 přijal řídicí úřad SS, respektive inspektorát KT při Hlavní hospodářské správě SS (WVHA).³²⁹ Ačkoli se zaměstnání Židů německými průmyslníky jevílo jako nežádoucí, potřeba pokrýt nedostatkovou pracovní sílu byla závažná natolik, že se německé podniky přímo obracely na Schmelta kvůli lidským zdrojům, který mohl rozšířit potřebný kontingent prostřednictvím Merina.³³⁰

Za dobu svého působení zřídila organizace nejméně 177 táborů nucených prací v okupovaném Polsku, Německu a Československu a na vrcholu své činnosti bylo počátkem roku 1943 na práci nasazeno 51 000 židovských vězňů. Tyto židovské tábory nucených prací následně podléhaly vyšším vedoucím SS a policie v dané

---

skutečně jedná o tyto tři dubové listy na obou límcích, ale je to více než pravděpodobné. V Lexikonu německého nacionálního socialismu figuruje Schmelt rovněž jako Brigadeführer. Friedemann BEDÜRFTIG, *Třetí říše a druhá světová válka: Lexikon německého nacionálního socialismu 1933-1945*, Praha 2004, s. 449. Heslo Schmeltova organizace.

³²⁵ Ann KIRSCHNER, *Salin dar: Matčin příběh*, Praha 2012, s. 35. Přesněji zvláštní pověřenec říšského vůdce SS a šéfa německé policie pro pracovní nasazení cizinců v Horním Slezsku. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 13.

³²⁶ Později byl úřad přemístěn do Annabergu, tedy na německé území podle stavu před 1. 9. 1939. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 13.

³²⁷ Ann KIRSCHNER, *Salin dar: Matčin příběh*, Praha 2012, s. 35.

³²⁸ Tamtéž, s. 36. Později byl Merin dokonce jmenován vedoucím všech starších židovských výborů ve východní části Horního Slezska, což mu dávalo možnost kontroly nad více než 130 000 Židy ve 45 městech. V Sosnowci podával pravidelně zprávy Schmeltovi a v blízkém regionálním centru v Katowicích se hlásil SS-Obersturmführerovi Hansi Dreierovi, veliteli židovských záležitostí pro gestapo. Tamtéž, s. 70.

³²⁹ Mark SPOERER, *Nucené práce pod hákovým křížem*, Praha 2005, s. 52. Přesněji Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 14.

³³⁰ Ann KIRSCHNER, *Salin dar: Matčin příběh*, Praha 2012, s. 71.

oblasti a jejich vnitřní struktura se nijak nelišila od struktury koncentračních táborů.³³¹ Na přelomu let 1940-1941 se na území Trutnovska nacházelo zhruba 15 táborů Schmeltovy organizace, v nichž vykonávalo nucené práce přibližně 4500 až 5000 mladých žen polské národnosti a židovského původu ve věku 15 až 25 let.³³² Z tohoto výhodného konceptu otrocké práce těžil jak Wehrmacht a Říšské ministerstvo zbrojení a munice v čele s Albertem Speerem, tak také průmyslové podniky, pro něž představovali židovští otroci levnou pracovní sílu.

O zrušení Schmeltovy táborů rozhodly celkem dva faktory na pozadí proběhlé tajné konference ve Wannsee z 20. ledna 1942, jejímž ústředním bodem bylo konečné řešení židovské otázky. Prvním faktorem bylo úsilí inspektorátu při KT WVHA o převedení všech židovských vězňů z pracovních táborů do KT Osvětim, respektive o zrušení celé organizace židovských táborů nucených prací ve Slezsku a přilehlých oblastech.³³³ Ve světle této skutečnosti nařídil na jaře roku 1943 Himmler Adolfu Eichmannovi, aby Schmeltovy tábory s konečnou platností uzavřel, ghetta po celém Polsku byla zlikvidována a Židé posíláni do koncentračních táborů.³³⁴ Avšak nejdůležitějším faktorem, který převážil ručičku vah k pomyslnému zániku, se stalo povstání ve varšavském ghettu v dubnu 1943, což zároveň uspíšilo likvidaci ostatních židovských ghatt, aby se podobná situace neopakovala.³³⁵ WVHA tak nezbylo nic jiného, než v polovině roku 1944 poslední tábory z této organizace podřídit dvěma KT Osvětim a Gross-Rosen podle oblastí, kde se nacházely, čímž se staly pobočnými KT.³³⁶ Zatímco Schmelty byl ze své funkce odvolán a uchýlil se do svého domu poblíž polského města Opole,³³⁷ Merin následoval své židovské

---

³³¹ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 13.

³³² Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 205.

³³³ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 14.

³³⁴ Kryl a Chládková v této souvislosti hovoří o kompetenčních neshodách mezi WVHA a Schmeltovou služebnou, kdy WVHA v čele s Pohlem usilovalo o začlenění všech dosavadních židovských táborů do své sekce D a oddělení D II (pro pracovní nasazení vězňů koncentračních táborů), k čemuž později také došlo. Viz tamtéž, s. 14.

³³⁵ Ann KIRSNER, *Salin dar: Matčin příběh*, Praha 2012, s. 160. Z povstání ve varšavském ghettu z 19. dubna 1943 se stal později v Izraeli státní svátek, tzv. Jom ha-šoa neboli Den holocaustu a hrdinství, který podle pohyblivého židovského kalendáře připadá na 27. den měsíce nisanu. Viz Institut Terezínské iniciativy, dostupné z: <http://www.terezinstudies.cz/events/jom-ha-soa/>.

³³⁶ Mark SPOERER, *Nucené práce pod hákovým křížem*, Praha 2005, s. 52.

³³⁷ Před 2. světovou válkou se město nacházelo ve východním Německu a bylo jedním z největších středisek polské menšiny v celé zemi.

soukmenovce, které sám pomáhal zotročovat, do KT Osvětim, kde s největší pravděpodobností zahynul.

4.2. Začlenění Schmeltoých táborů pod KT Gross-Rosen

Na tomto místě je nejprve nutné v krátkém exkurzu uvést úlohu KT Gross-Rosen, neboť mu byl přikládán velký ekonomický význam pro německý válečný průmysl, o čemž svědčí i množství jemu podřízených poboček a také značné využívání otrocké práce řadou německých podniků. Tábor byl zřízen v srpnu 1940 v průmyslové oblasti Dolního Slezska asi 60 km jihozápadně od Vratislavi a zhruba 1 km od městečka Gross-Rosen³³⁸ na svahu kopce mezi lesy³³⁹ jako pobočka koncentračního tábora Sachsenhausen.³⁴⁰ Jeho hlavní funkcí byla v podstatě likvidace prací a nikoli okamžité vyhlazení. Těžká fyzická práce ve zdejších kamenolomu při těžbě žuly, k níž se přidávalo mučení a nedostatek stravy, přispívala k rychlé úmrtnosti vězňů.³⁴¹ KT Gross-Rosen se tím zařadil k nejtěžším koncentračním táborům, v němž vězně kosily také epidemie tyfu, smrtící injekce do srdce přímo v táborové nemocnici a nechvalně také proslul jako místo četných poprav sovětských válečných zajatců. V květnu 1941 se Gross-Rosen stal samostatným koncentračním táborem, který se později rozrůstal.³⁴²

Vězni z kmenového tábora Gross-Rosen a jeho poboček byli zaměstnáváni v celé řadě německých firem. Přímou pro ženy byly určeny tyto podniky a firmy, z nichž některé jsme charakterizovali ve druhé kapitole: Flachswerk Mitelschleisen, Grunschwitz Textilwerke AG, Ferd. Hanse Peterswaldau, Alois Haase Trautenau (Trutnov), AG Buhl Sohn Schatzlar (Žacléř), Vereinigte Textilwerke K. H. Barthel u. Co Gabersdorf (Libeč), Johann Etrich AG Trautenau (Trutnov), I. A. Kluge Oberaltstadt (Horní Staré Město), Ignatz Diehl Peterswaldau, Gebrüder Walzel CG

---

³³⁸ Dnes polská Rogoznica.

³³⁹ Andělín GROBELNÝ, *Koncentrační tábor Gross-Rosen a občané ČSR v letech 1941-1945, 1. část*, in: Terezínské listy 18, Ústí nad Labem 1990, s. 35 a 36.

³⁴⁰ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 200.

³⁴¹ Andělín GROBELNÝ, *Koncentrační tábor Gross-Rosen a občané ČSR v letech 1941-1945, 1. část*, in: Terezínské listy 18, Ústí nad Labem 1990, s. 35.

³⁴² Od roku 1941 zde probíhala mj. „akce 14 f 13“, eutanazie vězňů v rámci zdravotní a rasové politiky, v jejímž rámci nacisté odváželi slabé nebo nemocné vězně do Bernburgu v Sasku-Anhaltsku, jednoho z šesti vyhlazovacích zařízení, kde se program završoval ve speciálně vyvinutých plynových komorách. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 200.

Parschnitz (Poříčí), GP Flechter Langenbielau a Friedrich Krupp AG Wüstegiersdorf.³⁴³

V průběhu roku 1944, převážně koncem března,³⁴⁴ bylo následně 5 Schmeltoých táborů na území Trutnovska začleněno mezi pobočky KT Gross-Rosen, přičemž 1. ledna 1945 se jednalo minimálně o 6 táborů: Bernartice, Libeč, Horní Staré Město, Hořejší Vrchlabí, Poříčí a Žacléř.³⁴⁵ Schmeltoův tábor v Bohuslavicích nad Úpou, patřící firmě Ignác Etrich, byl zrušen, výroba však pokračovala díky nasazování vězňů z pracovního tábora v Poříčí. Žacléř správně-technicky podléhal Bernarticím, a proto se v dokladech o správě SS nevyskytuje jako samostatný tábor. I další Schmeltovy tábory v Hostinném, Kalné Vodě a Temném Dole byly v roce 1944 zrušeny.³⁴⁶ Pod SS-komando v Trutnově-Poříčí spadal rovněž pracovní tábor v Meziměstí, zřízený na podzim 1944 u Broumova a tábor v sousední dolnoslezské obci Lubawka.³⁴⁷ Narůstající množství poboček a pracovních komand podléhajících KT Gross-Rosen souviselo v průběhu roku 1944 s přesunem válečně důležité výroby do Sudet a Dolního Slezska důsledkem vojenských neúspěchů Německa na východě a snahou ochránit tuto výrobu před leteckými nálety.³⁴⁸ Rovněž byl rozhodující nedostatek pracovních sil, jak již bylo zmíněno mnohokrát a zejména malá

---

³⁴³ Andělín GROBELNÝ, *Koncentrační tábor Gross-Rosen a občané ČSR v letech 1941-1945, 1. část*, in: Tereziánské listy 18, Ústí nad Labem 1990, s. 37-38.

³⁴⁴ Vyplývá to z hlášení, které při firmě Alois Haase pravidelně podávala vedoucí dozorkyně Elsa Hawliková. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

³⁴⁵ Pod správu KT Gross-Rosen byly převedeny pouze tábory, které se podílely na zajištění zbrojní a muniční výroby, Jarkovská uvádí také 14 dalších ženských židovských pracovních táborů, avšak pouze 6 táborů se dá doložit jak pramenně, tak i v několika pracích historiků. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost. Mimořádné lidové soudy 1945-1948 na Královéhradecku*, Praha 2008, s. 201. Na dalším místě již ale hovoří o 6 pobočkách. Viz tamtéž, s. 202. I v nejnovější práci historik Alfons Adam uvádí pro Trutnovsko shodně 6 z celkem 16 pobočných táborů KT Gross-Rosen, což představuje zároveň nejhustší a největší síť pobočných KT na území České republiky. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 205.

³⁴⁶ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 201. Autoři Kryl a Chládková zařazují taktéž pobočky v Hostinném a Temném Dole mezi židovské tábory nucených prací, z nichž některé byly po roce 1944 zrušeny a další přešly pod správu KT Gross-Rosen. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 12. Tábory Hostinné, Kalná Voda a Temný Důl podle nich nebyly zrušeny okamžitě a nejspíš ještě nějakou dobu fungovaly jako pobočky KT Gross-Rosen. Tamtéž, s. 38.

³⁴⁷ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 205.

³⁴⁸ Andělín GROBELNÝ, *Koncentrační tábor Gross-Rosen a občané ČSR v letech 1941-1945, 2. část*, in: Tereziánské listy 19, Ústí nad Labem 1991, s. 38-39. V této souvislosti zmiňuje Lucie Jarkovská, že pobočky KT Gross-Rosen vznikly již v roce 1942 v Dolním Slezsku, kam se přestěhovaly v důsledku bombardování průmyslových oblastí Německa provozy velkých koncernů a firem typu Krupp, I. G. Farben a Daimler-Benz. Avšak převážně v tomto období většina zde vzniklých pracovních táborů podléhala zvláštní organizaci Schmelto a mezi gross-rosenské pobočky byla zařazena až v průběhu roku 1944. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost. Mimořádné lidové soudy 1945-1948 na Královéhradecku*, Praha 2008, s. 201.

vzdálenost z Trutnova do Dolního Slezska spolu s tradičními vazbami textilního průmyslu.³⁴⁹

Jelikož se jednalo o hustou síť pobočných táborů, bylo zapotřebí, aby pro jejich správu SS zřídila centrální služebnu. Ta byla ustavena v Poříčí v prostoru přádelny firmy Walzel a Haase, kde se nacházel zároveň největší pobočný KT v oblasti a pracovní nasazení pod správou KT Gross-Rosen zde začalo 22. března 1944. Od 2. března 1944 stál v čele SS-komanda Trutnov-Poříčí SS-Obersturmführer Fritz Ritterbusch, druhá důležitá postava figurující v dokumentech po Glücksovi³⁵⁰, který zastával zároveň funkci Schutzhaftlagerführera pro zmíněný komplex.³⁵¹ Současně byl nadřízeným funkcionářů SS pro vedoucí jednotlivých táborů (Kommandoführerin), jimž podléhaly dozorkyně (Aufseherin) i strážním jednotkám SS v táborech. Jeho přímým nadřízeným byl velitel kmenového KT Gross-Rosen SS-Sturmbannführer Johannes Hassenbrock.³⁵² Kumulace daných hodností znamenala, že byl velitelem všech táborů SS v dané oblasti a jeho pravomoc se vztahovala i na dva nově zřízené tábory od podzimu 1944, z nichž se první v Hořejším Vrchlabí nacházel v tehdejší okrese Trutnov a druhý v dnešní polské Lubawce, který ležel dokonce mimo hranice sudetské župy.³⁵³

Shrnutí

Z předchozích odstavců vyplývá, že židovské tábory nucených prací vznikly v roce 1940 v Hornoslezské průmyslové oblasti z pověření Heinricha Himmlera a v jejich čele stál Brigadeführer SS Albrecht Schmelt, od jehož jména je odvozen i souhrnný název organizace Schmelt. Ústředí této organizace sídlilo v Sosnowci a později se činnost táborů rozšířila i na oblast Dolního Slezska a Sudet. Ve spolupráci s židovským starším Mosesem Merinem, který kolaboroval s nacisty, z tohoto trhu s židovskými otroky Schmelt finančně profitoval a dodával židovské pracovní síly německým průmyslovým podnikům. Model, který se Schmeltovi podařilo vytvořit,

---

³⁴⁹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 206.

³⁵⁰ Tamtéž.

³⁵¹ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 39.

³⁵² Ve funkci od října 1943 až do evakuace.

³⁵³ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 39.

postupně přejal řídicí úřad SS, respektive inspektorát KT při Hlavní hospodářské správě SS (WVHA). Za dobu svého působení vzniklo při Schmeltově organizaci až 177 židovských táborů nucených prací na území polského Slezska a také v Německu a v oblasti tehdejších německých Sudet, přičemž jejich vnitřní struktura prakticky kopírovala strukturu koncentračních táborů, byť šance na přežití byly mnohonásobně vyšší. Na přelomu let 1940-1941 se na území Trutnovska nacházelo zhruba 15 táborů podřízených Schmeltově organizaci a 6 z nich bylo v roce 1944 transformováno v pobočky KT Gross-Rosen.

O zrušení Schmeltovy organizace rozhodlo několik faktorů, z nichž nesmíme opomenout jejich pozadí spojené s tajnou konferencí na záměčku Wannsee poblíž Berlína 20. ledna 1942, kde se rozhodlo o konečném řešení židovské otázky a také povstání ve varšavském ghettu 19. dubna 1943, které urychlilo likvidaci ostatních polských ghatt, z nichž byly dodávány pracovní síly Schmeltoým táborům. V polovině roku 1944 bylo rozhodnuto z některých Schmeltoých táborů vytvořit pobočky kmenových KT Osvětim a Gross-Rosen a ostatní zrušit. Na území Trutnovska se jednalo k 1. lednu 1945 o 6 pracovních táborů v Bernarticích, Libči, Horním Starém Městě, Hořejším Vrchlabí, Poříčí a Žacléři, k nimž se řadí také pracovní tábor v Meziměstí na území nynějšího politického okresu Náchod.

Podřízení pracovních táborů KT Gross-Rosen nebylo náhodné a souviselo s jeho značným ekonomickým významem pro válečný průmysl. Gross-Rosen, který vznikl ve stejné době jako Schmeltovy tábory, a který se nacházel taktéž v průmyslové oblasti Dolního Slezska, již od samého začátku využíval otrocké práce vězňů ve zdejším kamenolomu. Rozhodující byla v tomto případě také malá vzdálenost, neboť z Trutnova je to 60 km do Vratislavi a 55 km do Gross-Rosenu spolu s tradičními vazbami textilního průmyslu. Rozsáhlá koncentrace pobočných táborů v dané oblasti vedla k ustavení SS-komanda v Trutnově-Poříčí jako centrální služebny v přádelně firmy Walzel und Haase v Poříčí, v jejímž čele stál od 2. března 1944 SS-Obersturmführer Fritz Ritterbusch.

Vězni z kmenového tábora a jeho poboček byli zaměstnáváni rovněž u celé řady německých firem, které za ně táboru odváděly příslušné poplatky. Síť těchto poboček se rozrostla po roce 1944 v souvislosti s vojenskými neúspěchy Německa, leteckými útoky a nedostatkem pracovních sil a do kompetence Gross-Rosenu tak přešly i

Schmeltovy tábory. V následujících podkapitolách se na tyto tábory podíváme již podrobněji.

4.3. Pobočné tábory KT Gross-Rosen na Trutnovsku a Náchodsku

System pobočných táborů ve sledovaných regionech měl ojedinělý charakter, neboť se jednalo o komplex převážně menších táborů, podřízených jednotnému místnímu vedení v Poříčí, které tvořilo spojovací článek mezi správou táborů a mezi vedením hlavního tábora.³⁵⁴ V následující části se zaměříme na konkrétní pobočné tábory ve sledovaných regionech s ohledem na správní a administrativní agendu, topografickou lokalizaci, počty, národnost a věkovou strukturu vězenkyň a dozorkyň v jednotlivých pobočkách. Opomeneme tak i původní Schmeltovy tábory, které byly po roce 1944 zrušeny, a to z důvodu nedostatku archivního materiálu. Naopak v případě poboček KT Gross-Rosen je archivní agenda poměrně dobře dochovaná, byť roztržitá a umožňuje patřičnou rekonstrukci v porovnání s doposud vydanými odbornými studii. Existenční podmínky včetně nemocnosti, stravování i ubytování obecně shrneme do podkapitoly 4.4. Podmínky v pracovních táborech. Samostatnou podkapitolu věnujeme pracovním podmínkám. Obecná kritéria při výběru dozorkyň včetně jejich postoje k vězněným ženám shrneme v podkapitole 4.5.

- **Bernartice** (*Bernsdorf*)

Židovský tábor nucených prací firmy Johann Etrich, skládající se ze čtyř budov, byl v Bernarticích zřízen pravděpodobně v červnu 1941³⁵⁵ na severním okraji obce mezi továrnou firmy Etrich a bývalou českou továrnou rybích konzerv (Toryk),³⁵⁶ přibližně 300 metrů vpravo od silnice směrem na Královec a ředitelem bernartické

---

³⁵⁴ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 39.

³⁵⁵ Což dokládají výpovědi bývalých vězenkyň shromážděné po válce Mezinárodní pátrací službou při Mezinárodním výboru Červeného kříže v Arolsensu. Vlastimil MÁLEK, *Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti*, in: Zpravodaj Bernartic, vydání 74, květen 2005, s. 5. Monografie *Tábory utrpení a smrti* vztahuje záznam jeho vzniku k 21. květnu 1942, kdy sem Němci dopravili 300 Židovek z KT Gross-Rosen. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 122.

³⁵⁶ Kterou v roce 1938 převzala bernartická firma Bernsdorf Konservenfabrik (Berko). Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 217.

továrny byl Otto Schlechta.³⁵⁷ V březnu 1944 se z tábora stala pobočka KT Gross-Rosen,³⁵⁸ což podle bývalé vězenkyně probíhalo následovně: „*Do tábora přijel doktor Mengele a zorganizoval ‚nahatou přehlídku‘, po níž byla část žen vydána vězeňská čísla, zbytek byl odvezen do Osvětimi.*“³⁵⁹ Táboru v Bernarticích podléhalo taktéž i malé pracovní komando žen z nedalekého Žacléře.³⁶⁰ Organizační změna se projevila rovněž v jeho oficiálním názvu Frauen Arbeitslager (FAL) Bernsdorf.³⁶¹ Část vězenkyň pracovala pro firmu Johann Etrich a část v nedaleké textilní továrně G. A. Buhl a syn v Žacléři.³⁶²

Ubytovací kapacita tábora se pohybovala okolo 300 žen, přičemž početní stav mírně kolísal a v listopadu 1944 dosáhl přibližně 289 žen.³⁶³

---

³⁵⁷ Jako člen SS a funkcionář NSDAP po válce odsouzen k 18 měsícům těžkého žaláře. Soud přihlédl k jeho dobrému chování k vězněným ženám, kterým sháněl oblečení a potraviny, přilepšoval jim na Vánoce a údajně zabránil, aby byly z Bernartic evakuovány pochodem smrti. Z výkonu trestu byl propuštěn 16. srpna 1946. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 211-212.

³⁵⁸ Podle Krylovy studie přešel tábor pod správu KT Gross-Rosen po 22. březnu 1944, přičemž jeho existence je prokázána k 20. září 1944. Miroslav KRYL, *Pracovní nasazení židovských vězenkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: Lnářský průmysl – příspěvky k dějinám 5, Trutnov 1984, s. 175. Alfons Adam se v datu 22. března 1944 s Krylem shoduje. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 214. Hans Brenner je opět výjimkou a klade počátek gross-rosenské pobočky již do 18. března 1944. Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 298.

³⁵⁹ Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 298. Podobné případy selekce se děly i v dalších táborech. Každá žena obdržela známku s číslem, slabé a vyčerpané byly odvezeny. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP.

³⁶⁰ Miroslav KRYL, *Pracovní nasazení židovských vězenkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: Lnářský průmysl – příspěvky k dějinám 5, Trutnov 1984, s. 175.

³⁶¹ Vlastimil MÁLEK, *Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti*, in: Ozvěny Vraních hor č. 74, květen 2005, s. 7.

³⁶² Vězenkyně však nejspíš pracovaly i v konzervárně, což však nelze doložit konkrétními údaji. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 217.

³⁶³ Na počtu 300 žen se shodují autorky Bubeníčková, Kubátová a Malá, viz tamtéž, s. 122. Autoři Kryl a Chládková rovněž uvádí průměrný počet 300 osob, s tím, že za celou existenci se v táboře vystřídalo 338 žen. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 28. Stejný počet 300 žen udává i Vlastimil Málek, přičemž 10. listopadu 1944 přišel do Bernartic transport 10 vězenkyň z polské Žakše (něm. Sackisch), obce spadající pod Kudowu-Zdrój na hranicích s Náchodem, pro kterou je také doložena pobočka KT Gross-Rosen a 7. prosince 1944 následovalo 15 vězenkyň z obce Wiesau, ležící v územně největší z 16 spolkových zemí Spolkové republiky Německo v kraji Horní Falc. Vlastimil MÁLEK, *Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti*, in: Zpravodaj Bernartic, č. 74, květen 2005, s. 6. Rovněž nejnovější monografie Alfonse Adama udává 300 nuceně nasazených židovek, přičemž nejvyššího početního stavu podle něj tábor dosáhl v prosinci 1944 s 315 vězni, na čemž se shoduje většina autorů. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 214. Výjimku v tomto případě tvoří Hans Brenner, který tvrdí, že počet vězňů vzrostl po 7. prosinci 1944 na 425 osob. Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 298. Také Lucie Jarkovská se domnívá, že v táboře žilo okolo 400 žen. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 206. Vysvětlení pro toto

Podle transportní listiny ze 7. prosince 1944 přišlo do tábora z Osvětimi 15 maďarských židovek.³⁶⁴ V lednu 1945 bylo u firmy nasazeno 306 vězňů, ale v únoru téhož roku se jejich počet snížil dvojnásobně, nejprve 7. února na 235 a 19. února dokonce na 190.³⁶⁵

Přeorientování továrny na zbrojní výrobu vedlo nejspíš ke stažení vězňů, což dokládá korespondence s KT Gross-Rosen,³⁶⁶ podle které za prosinec 1944 a leden 1945 musela firma zaplatit 29 000 RM, z nichž bylo strženo 6800 RM za stravování, ale v únoru 1945 platila za vězně již pouze 17 768 RM, z nichž bylo odečteno 5908 RM za stravování. V dubnu 1945 poukázala KT Gross-Rosen už pouze 8446 RM.³⁶⁷

Poslední dodávka opustila Bernartice 26. dubna 1945, přičemž v lednu 1945 byli vězni nasazováni hlavně na opevňovací práce a hloubení protitankových příkopů. Za 350 vězňů nasazených u firmy Johann Etrich včetně stravování a ubytování vznikly od října 1944 do dubna 1945 náklady ve výši téměř 1,3 milionu RM.³⁶⁸

Vězenkyně byly velmi mladé, většinou jim bylo mezi 20 a 29 lety a jednalo se o ženy převážně polské a maďarské národnosti, mezi nimiž se vyskytovalo i několik žen ze Slovenska, Německa, Rakouska a Čech.³⁶⁹ Z evidovaných 425 žen pro Bernartice a

---

tvrzení podává Vlastimil Málek ve své studii s odkazem na čtyři výkazy vězenkyň z roku 1944, v nichž je zapsáno 425 žen, přičemž ale 314 pracovalo v Etrichově továrně v Bernarticích a 111 žen u firmy Buhl a syn v Žacléři. Dohledat se je ovšem v archivní agendě nepodařilo. Vlastimil MÁLEK, *Koncentrační tábor Gross-Rosen a jeho oběti*, in: *Ozvěny Vraních hor* č. 74, květen 2005, s. 7. Správný odhad pohybující se okolo 300 vězňů žen potvrzují i písemnosti z roku 1945 uspořádané národními správci J. Etrich při zjišťování pohledávek a závazků vůči Německu, v nichž se uchovaly i tři měsíční výkazy o platbách za práci bernartických vězenkyň KT Gross-Rosen. Díky těmto výkazům se dá zjistit, že v prosinci 1944 dosáhl početní stav 308 osob a v lednu a únoru 1945 shodný počet 307 osob. Částky předepisované k úhradě firmě se vztahují k období od 1. 2. 1944 do 28. 2. 1945 vždy po měsíci. Od celkové sumy mezd si firma odečítala náklady na stravu podle „hladové normy“ 0,65 RM při práci jedné vězenkyně v „normální“ a 0,70 RM při práci v „dlouhé“ směně. SOKA Trutnov, f. Jan Etrich 1901-1946, inv. č. 9, kt. č. 1.

³⁶⁴ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, DP-4346. Transportní listina ze 7. 12. 1944.

³⁶⁵ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 215.

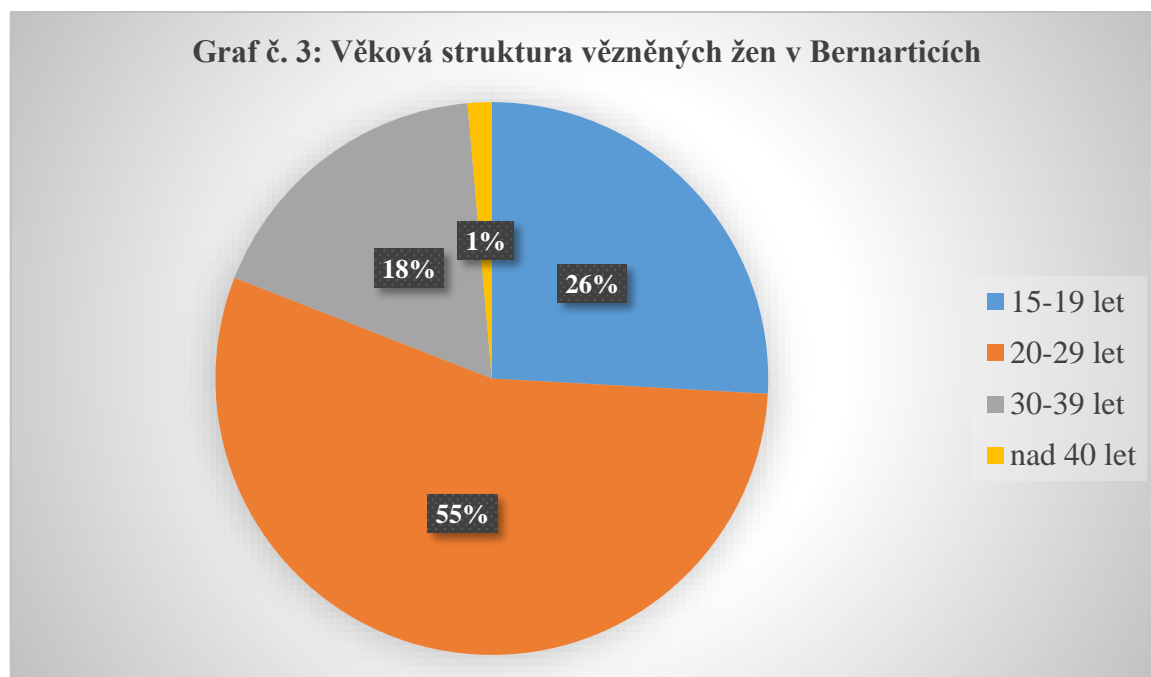
³⁶⁶ Podle Kryla byl příčinou omezený provoz v továrnách a tudíž i omezené nasazení vězenkyň ve výrobě. Miroslav KRYL, *Pracovní nasazení židovských vězenkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: *Lnářský průmysl – příspěvky k dějinám* 5, Trutnov 1984, s. 176.

³⁶⁷ SOKA Trutnov, f. Jan Etrich 1901-1946, inv. č. 9, kt. č. 1. Požadavek KT Gross-Rosen z 10. 4. 1945 na firmu Johann Etrich v Bernarticích o únoru 1945. Ke stejnému závěru došel i Alfons Adam. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 215, 217.

³⁶⁸ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 217.

³⁶⁹ Vlastimil MÁLEK, *Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti*, in: *Ozvěny Vraních hor* č. 74, květen 2005, s. 7. V zastoupení národností se shoduje i Alfons Adam. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 214.

Žaclář bylo 323 Polek, 92 Maďarek, 5 Češek, 3 Slovenky a 2 Němky.³⁷⁰ Věkovou strukturu dokládá následující graf, který ilustruje, že 55% všech žen bylo ve výše zmíněném produktivním věku, naopak žen nad 40 let bylo jen zanedbatelné množství, pouze 1%.³⁷¹

Vězněné ženy přijížděly do podkrkonošské oblasti transporty z Osvětimi. Nejprve je čekala několikátýdenní karanténa v ústředním pořičském táboře, následně byly roztříděny a opět transportovány do okolních pracovních táborů, mj. i do Bernartic.³⁷² Ostrahu tábora zajišťovalo 18 dozorkyň SS, jejichž nadřízenou byla Marie Mühlová, bývalá dělnice u firmy, původně najatá pro organizaci Schmelt a 2 příslušníci SS.³⁷³ Známa jsou jména celkem 11 z nich: Selmy Bischofové, Emilie Fröbrichové, Irmý Kamelové, Marie Kirschové, Marie Lichtnerové, Marty

³⁷⁰ Vlastimil MÁLEK, *Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti*, in: *Ozvěny Vraních hor* č. 74, květen 2005, s. 7.

³⁷¹ Údaje o věkové struktuře převzaté z článku výše.

³⁷² V Poříčí ženy obdržely i nové oblečení, neboť v Osvětimi dostaly nesourodé kusy šatstva, pocházejícího z majetku uloupeného jiným židovským vězňům. Miroslav KRYL, *Pracovní nasazení židovských vězenkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: *Lnářský průmysl – příspěvky k dějinám* 5, Trutnov 1984, s. 177-178.

³⁷³ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976 a viz tamtéž, 7104-DP, zpráva z 24. 5. 1976. Podle Jarkovské jí bylo Mühlové podřízeno maximálně 15 dozorkyň, většinou dělnic ze samotných Bernartic a nedalekých Lampertic. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 206.

Lichtnerové, Heleny Müllerové, Irmy Röselové, Růženy Stibbeové, Eugenie Scholzové a Růženy Scholzové. Pět z nich nastoupilo do Bernartic jako dozorkyně SS prokazatelně k 1. březnu 1944 poté, co absolvovaly výcvik v KT Ravensbrück.³⁷⁴ S postupem Rudé armády 9. května 1945 nařídil Schlechta odstranit ostnatý drát, uvolnil zásoby potravin pro vězenkyně a tábor zrušil.³⁷⁵ Mezitím již dozorcí SS stačili uprchnout a ukrajinské dělnice byly propuštěny koncem dubna nebo začátkem května.³⁷⁶ O den později, 10. května 1945, dorazila do tábora Rudá armáda. Pracovní tábor si vyžádal 4 oběti, které byly po válce exhumovány a pohřbeny na obecním hřbitově.³⁷⁷

Na osvobození vzpomínala bývalá vězenkyně následovně: „*Blížil se konec války, musely jsme zastínit okna, abychom neviděly, jak Němci prchají. Jídla bylo stále míň a míň, ale žily jsme. Jednoho dne, teprve 9. května 1945, nás dozorkyně, byla to zrovna jedna z nejhnusnějších esesaček, hnala ráno do práce a bila vpravo, vlevo, jak jen mohla. Došly jsme do továrny, začaly jsme pracovat a najednou jsme si všimly, že esesačky nejsou. Nejdřív bázkivě jsme vyšly, šly jsme jako na záchod bez povolení, dříve jsme musely mít povolení i na to, že jsme se tam sešly. Kde jsou esesačky? Esesačky nejsou, co se děje? K práci jsme se už nevrátily, německé dělnice ten den taky nepřišly do práce, byly jsme tam jenom my. Moc jsme toho nenapracovaly a v poledne, když houkala siréna, jsme šly do jídelny na oběd. Najednou se tam objevil ředitel továrny a řekl nám, bylo to jako v pohádce: ‚Holky, je konec války, jste volné, ale já mám pocit, že máte zůstat zatím tady v táboře, cesty jsou nebezpečné, je tu plno všelijakých lidí. Zůstaňte v táboře, zvolte si někoho, komu odevzdám klíče od skladu, abyste měly co jíst, a uvidíte, co bude dále. Nedaleko, asi osm kilometrů, jsou na jedné straně Rusové, asi osm kilometrů na druhé straně Američané, ještě nevím, kdo vás přijde osvobodit, ale zůstaňte v táboře.‘ Tak jsme se vrátily do tábora...“³⁷⁸*

---

³⁷⁴ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

³⁷⁵ Podle svědecké výpovědi bývalé vězenkyně nechal koncem války Schlechta běžet stroje pomaleji, aby mohla výroba i nadále pokračovat. Konec války jim prý přišel sdělit již 5. května 1945. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

³⁷⁶ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 217.

³⁷⁷ Jedná se o Laju Richter (1913-1944), Idu Steg (1914-1945), Rulu Brauner (1918-1944) a Ute Zinger (1926-1944). Vlastimil MÁLEK, *Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti*, in: *Ozvěny Vraních hor* č. 74, květen 2005, s. 7.

³⁷⁸ Tamara NOVÁKOVÁ, *Koncentrační tábory v oblasti Jizerských hor a Krkonoš*, in: *Krkonoše-Jizerské hory* č. 6, Vrchlabí 2015, s. 37-39.

- **Horní Staré Město** (*Ober Altstadt*)

Jako židovské tábory nucených prací organizace Schmelt byly zřízeny v roce 1940, respektive 1941, v Horním Starém Městě u Trutnova dva tábory pro židovské vězenkyně. První z nich byl určen ženám pracujícím pro firmu J. A. Kluge a druhý ženám, které zaměstnávala firma Ignác Etrich.³⁷⁹ Oba tábory vznikly příjezdem transportu židovských žen ze Sosnowce, sídelního střediska Schmeltovy organizace, do Trutnova 8. listopadu 1941, kde byly roztrženy do táborů podle jednotlivých firem.³⁸⁰ Zatímco ženy pracující pro firmu Ignác Etrich byly ubytovány v horním patře továrny, pro ženy pracující pro firmu J. A. Kluge jako přadleny byly zřízeny dřevěné baráky vedle firmy.³⁸¹ Vedoucím jednoho z táborů byl Antonín Havlík.³⁸²

Dne 18. března 1944 byly oba tábory převedeny pod správu komanda SS v Poříčí a tím pádem i pod KT Gross-Rosen. Všechny ženy a dívky prošly selekcí a nejspíš bezpečnostní důvody způsobily jejich přestěhování z obou táborových komplexů do rozšířeného tábora firmy J. A. Kluge, který měl budovu kantýny³⁸³ a byl obehnán nově i ostnatým drátem a hlídán strážemi SS a dozorkyněmi. Prvních 400 vězenkyň obdrželo čísla ze série 21000-21399.³⁸⁴ Téhož dne přijel do tábora transport čítající přes 200 Židovek polské národnosti s nuceně nasazenými dělnicemi ze zrušeného Schmeltova tábora v Hanušovicích.³⁸⁵ K podstatnému rozšíření osazenstva tábora došlo 2. října 1944, kdy sem bylo převezeno 791 žen z ústředního tábora v Poříčí.³⁸⁶

---

³⁷⁹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 219.

³⁸⁰ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 23.

³⁸¹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 219. K tomu se přiklání i Lucie Jarkovská. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 205. Starší monografie Tábory utrpení a smrti kolektivu autorek Bubeníčková, Kubátová a Malá uvádí, že v Horním Starém Městě mělo být umístěno ještě jedno pracovní komando firmy J. A. Kluge. Podle informací autorek byl tábor pro ně zřízen v roce 1940 v prostoru mezi tratí směrem k cihelně, v roce 1942 byl rozšířen a o rok později sem bylo převezeno 100 židovek z tábora v Kalné Vodě. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 122.

³⁸² Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7104-DP. Nedatovaná zpráva.

³⁸³ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 219. Fakt, že v roce 1944 existoval pro zdejší židovky již pouze jeden tábor, potvrzují i autoři Kryl a Chládková, kteří však kladou jeho počátky až do podzimu 1944 s tím, že k tomu prokazatelně došlo 2. října 1944. Novější výzkumy jejich tezi vyvrátily, tento mylný předpoklad totiž způsobily nejspíš transportní listiny dokládající výše zmíněný příjezd 791 žen z poříčského tábora. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 24.

³⁸⁴ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 205.

³⁸⁵ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 219.

³⁸⁶ Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 304.

Koncem roku 1944 stoupl počet ubytovaných žen na 936³⁸⁷ a celkem se zde vystřídalo až 1400 žen různé národnosti,³⁸⁸ přičemž byl tento tábor po ústředním pořičském táboře druhý největší na Trutnovsku.³⁸⁹ Většina žen z tohoto počtu (asi 650) pracovala pro firmu J. A. Kluge v Horním Starém Městě a Kalné Vodě. V listopadu 1944 přišel do Horního Starého Města transport skládající se ze 100 Židovek převážně polské národnosti, které pracovaly u firmy Siemens v Mladých Bukách. Další menší transport následoval 7. prosince 1944, kterým se rozšířilo pracovní komando firmy Ignác Etrich složené do té doby ze 174 polských (z nichž zhruba 30 sem přišlo z Osvětimi) a 1 ruské Židovky o dalších 10 maďarských Židovek z pobočného KT Wizów.³⁹⁰

Věkové složení žen procentuálně odpovídá grafu věkové struktury pro tábor v Bernarticích, a sice zhruba 60% ženy ve věku 20-29 let, 30% dívky ve věku 15-19 let a zanedbatelná procenta pro dívky do patnácti let a ženy starší čtyřiceti let.³⁹¹ Národnostní skladbu, v níž převažovaly zejména Polky a Maďarky, dokládá graf č. 4.³⁹² Mezi ostatní národnosti tvořící pouhé 1% je zařazeno 6 Slovenek, 4 Němky a po jedné Češce, Belgičance a Rusce.³⁹³

---

³⁸⁷ Na tomto konkrétním čísle se shoduje jak Jarkovská, tak Adam. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 205. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 220.

³⁸⁸ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 122.

³⁸⁹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 220.

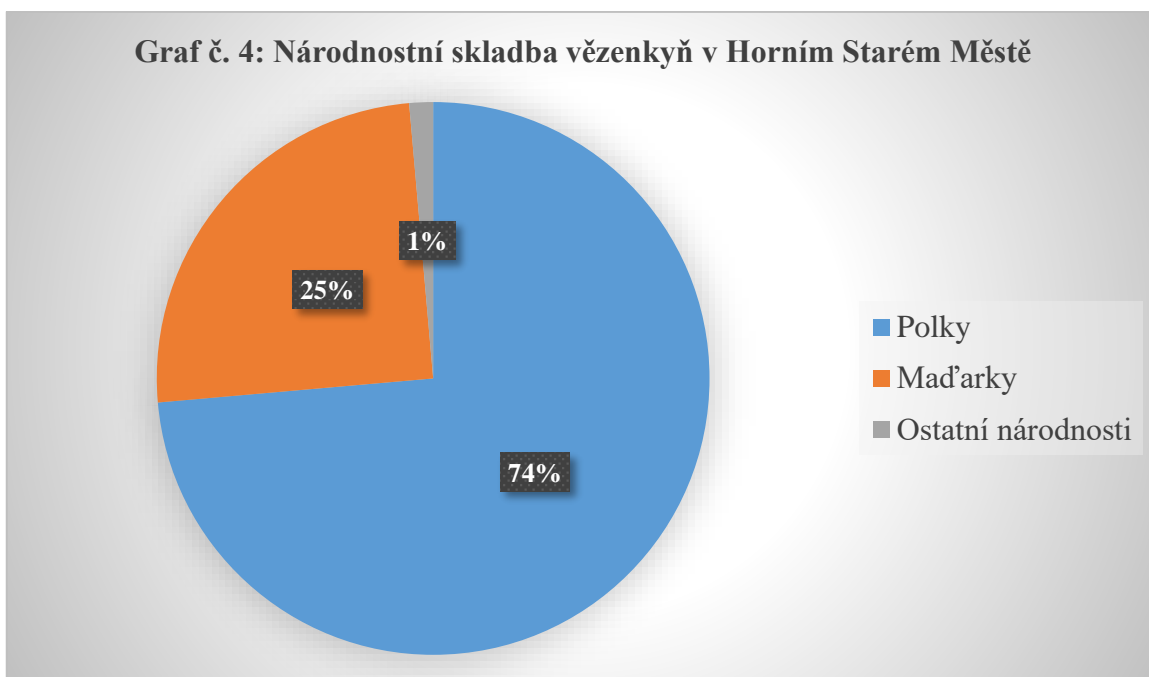
³⁹⁰ Tamtéž.

³⁹¹ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 205.

³⁹² Konkrétní čísla pro něj převzatá ze studie Hanse Brennera. Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu*, Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 304.

³⁹³ Tamtéž.

Graf č. 4: Národnostní skladba vězenkyň v Horním Starém Městě

Vedoucí dozorkyní tábora byla již od dob Schmeltovy organizace Irmgard Hofmannová, která pocházela z Horního Starého Města a u firmy J. A. Kluge začínala jako přadlena. Podléhalo jí zhruba 50 dozorkyň³⁹⁴ a ostrahu zajišťovalo 5 příslušníků SS, z toho 1 poddůstojník.³⁹⁵ Známe jména pouze 6 dalších dozorkyň,³⁹⁶ mezi nimiž vyniká Růžena Hartychová, která byla v únoru 1945 zproštěna své funkce, neboť ženám nosila jídlo, starala se o ně a prala i prádlo francouzským zajatcům.³⁹⁷

Vedoucí dozorkyní tábora firmy Ignác Etrich byla pravděpodobně Marie Tippeltová, která do své funkce nastoupila v roce 1944 po absolvování čtyřtýdenního výcviku v KT Ravensbrück. K vězenkyním se chovala hrubě, týrala je a udávala k potrestání.³⁹⁸

³⁹⁴ Alfons ADAM, *Otrocí třetí říše*, Praha 2016, s. 220. Jarkovská uvádí 49 dozorkyň. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 205. Hans Brenner dokonce uvádí pouze 33 dozorkyň. Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 305.

³⁹⁵ Tamtéž.

³⁹⁶ Kromě Hartychové se jedná o Marii Bayerovou, bývalou tovární dělnici, Hildu Ettrichovou, která vykonávala službu dozorkyně po dobu 1 roku, Angelu Kuhnovou, Almu Kuhnovou a Marii Tippeltovou. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

³⁹⁷ Firma ji dala k dispozici trutnovskému úřadu práce, který rozhodl o její převedení k organizaci SS. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 219.

³⁹⁸ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7104-DP. Nedatovaná zpráva.

Konkrétní případy úmrtí zde nejsou známy a jako všude jinde i v Horním Starém Městě probíhaly selekce a týrání vězňů. Nemocní a práce neschopní byli odtransportováni do Osvětimi. Tábor byl osvobozen Rudou armádou 9. května 1945.³⁹⁹

- **Hořejší Vrchlabí** (*Ober Hohenelbe*)

Židovský tábor nucených prací organizace Schmelt vznikl v Hořejším Vrchlabí v lednu 1940 a fungoval do konce roku 1942 se 300 nasazenými polskými Židy.⁴⁰⁰ Pod správu KT Gross-Rosen se dostal v září 1944, kdy sem dorazil první transport s 250 maďarskými Židovkami z Osvětimi,⁴⁰¹ které obdržely série čísel 60 231-60 300 a 61 701-61 880.⁴⁰² K dalšímu transportu, čítajícímu 152 většinou polských a maďarských Židovek taktéž z Osvětimi, došlo téměř o dva měsíce později 14. listopadu 1944,⁴⁰³ čímž bylo dosaženo počtu 400 osob, který se do konce války prakticky neměnil.⁴⁰⁴ Kapacita tábora se přitom odhaduje na 150 osob,⁴⁰⁵ což znamená, že tábor byl až do konce války přeplněný, s čímž koresponduje i výpověď jedné z bývalých vězenkyň, podle které nikdo neměl vlastní postel, a na jedné se mačkaly minimálně čtyři ženy.⁴⁰⁶ Nebyl to však jediný tristní nedostatek. Tataž svědkyně v dané souvislosti vypověděla, že se pracovalo 12 hodin denně za velmi

---

³⁹⁹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 221.

⁴⁰⁰ Tamtéž. Hans Brenner uvádí za vznik tábora dataci leden 1941, tedy až o rok později. Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 304. Jarkovská v této souvislosti uvádí existenci židovského tábora nucených prací pro muže v letech 1941-1942. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 208. Muži byli zaměstnáni při stavbě vodovodního potrubí a továrny na rádiové součástky. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 31.

⁴⁰¹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 221. Údaje se shodují s tím, co ve své monografii podává Jarkovská. Viz Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 209. Podobně interpretováno také v případě Kryla a Chládkové. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 31.

⁴⁰² Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 305.

⁴⁰³ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 221.

⁴⁰⁴ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 209. Ke stejnému počtu dospěl i Alfons Adam. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 222. Kryl a Chládková uvádí 402 žen opírajíc se o údaje z transportních listin a také v souvislosti s poválečnou výpovědí bývalé dozorkyně Larischové, že v táborech se nacházelo 400 žen. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 32. Bubeníčková, Kubátová a Malá dospěly k počtu 450 žen. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 123.

⁴⁰⁵ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 123.

⁴⁰⁶ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 222.

malé množství jídla a v baráku mělo být ubytovaných až 600 žen,⁴⁰⁷ což je ještě o 200 žen více, než je doloženo oficiálně. I tak jsou to ovšem velmi alarmující počty dokládající, že tábor nezvládl pojmout takové množství lidí. Ženy nasazené na práci zhotovovaly pro firmu C. Lorenz, a. s. díly pro rádiové přístroje,⁴⁰⁸ což v podstatě potvrzuje výpověď jedné bývalé vězenkyně, která uvedla, že v Osvětimi byla shánka po ženách s jemnými prsty pro jemnou práci.⁴⁰⁹ Vězenkyně byly ubytovány v posledním patře tovární haly a jídlo dostávaly rovněž uvnitř továrny.⁴¹⁰

Národnostní skladba vězněných žen je obdobná u předchozích dvou táborů s převahou 326 Maďarek a 52 Polek. Zanedbatelné množství tvoří ženy ze Slovenska (15), z Německa (4), Francie (2) a po jedné z Belgie, Holandska a Turecka.⁴¹¹ Věková struktura je rovněž obdobná, 204 žen se věkově pohybovalo mezi 15-19 lety a 194 žen bylo v produktivním věku 20-29 let. K nejstarším patřily pouhé 4 ženy nad 30 let.⁴¹² Ostrahu tábora zajišťovaly stráže SS a ženy hlídalo zhruba 15 dozorkyň, přičemž jméno vedoucí dozorkyně není známo.⁴¹³ Alžběta Haaseová, která zde působila jako jedna z dozorkyň, byla z SS vyloučena poté, co vyšla najevo její známost s Čechem.⁴¹⁴ Další dozorkyní byla Marie Larischová.⁴¹⁵

Během existence tábora zemřely čtyři vězenkyně, dvě byly v rámci selekcí poslány 26. října 1944 poslány zpět do Osvětimi a další dvě těhotné ženy převezeny do pobočného KT Gross-Rosen v Žitavě.⁴¹⁶ U 150 žen byla po válce zjištěna

---

⁴⁰⁷ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 209.

⁴⁰⁸ Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 305.

⁴⁰⁹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 222.

⁴¹⁰ Tamtéž, s. 221.

⁴¹¹ V případě Turecka se nepodařilo zjistit bližší informace ani včetně případné deportace. Hans Brenner ve své studii tuto anomálii blíže nerozvádí a bohužel na ni neodkazuje ani v poznámkovém aparátu. Jedná se navíc o paradoxní situaci, neboť Turecko se za 2. světové války stalo domovem nejen pro vědce židovského původu prchající z Německa, ale turečtí diplomaté navíc zachránili mnoho tureckých Židů. Julie URBIŠOVÁ, *Životy mnoha Židů byly zachráněny v Turecku*, dostupné z: http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/zivoty-mnoha-zidu-byly-zachraneny-v-turecku--923236. Zmiňovaná studie viz Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 305.

⁴¹² Tamtéž.

⁴¹³ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 209. Hans Brenner ve své studii mylně označil Irmgard Hofmanovou za vedoucí dozorkyni v Hořejším Vrchlábí, ačkoli byla vedoucí dozorkyní v Horním Starém Městě. Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 305.

⁴¹⁴ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 220.

⁴¹⁵ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

⁴¹⁶ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 222.

tuberkulóza, k níž přispěla nedostatečná strava.⁴¹⁷ Českými partyzány a Rudou armádou byl tábor osvobozen 8. května 1945.⁴¹⁸

- **Libeč (Gabersdorf)**

Jako židovský tábor nucených prací, spadající pod působnost organizace Schmelt, vznikl v lednu 1941⁴¹⁹ a ženy byly ubytovány v dřevěném baráku poblíž silnice směrem na Nové Voletiny. Vězenkyně pracovaly pro firmu Barthel a spol., spojené textilní závody a také pro firmy Haase a J. A. Kluge⁴²⁰ a Etrich, v přádelně bavlny a při výrobě stanů.⁴²¹ K přeměně na pobočku KT Gross-Rosen došlo 18. března 1944, kdy byly dosavadní ženy podrobeny selekci a obdržely čísla ze sérií 21 734-21 979 a 22 801 až 22 900.⁴²² Poté přibyl další dřevěný barákový tábor a prostor byl obehnan ostnatým drátem.⁴²³

Počet vězňů se pohyboval v rozmezí přibližně 360-380 osob. V dubnu 1944 přijížděly transporty s maďarskými židovkami z Osvětimi a 27. října téhož roku bylo v táboře celkem 363 žen a dívek, z toho 343 Polek, 18 Maďarek a po jedné Češce a Rakušance.⁴²⁴ O necelý měsíc později, dne 18. listopadu 1944, stoupl podle hlášení komandatury Gross-Rosenu K. H. Frankovi počet vězňů na 400. Podle věkové struktury zaměstnaných vězenkyň opět převažovaly ženy a dívky mezi 15 a 29 lety (220 z 363).⁴²⁵

---

⁴¹⁷ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 123.

⁴¹⁸ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 222.

⁴¹⁹ Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 300.

⁴²⁰ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 209.

⁴²¹ Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 300.

⁴²² Tamtéž.

⁴²³ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 218.

⁴²⁴ Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 300. Tento počet souhlasí i v případě Alfonse Adama, jen co se týče jednotlivých národností, na rozdíl od Brennera místo jedné Rakušanky zmiňuje jednu Slovenku. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 218. Naopak Jarkovská udává za říjen 1944 361 žen. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 209.

⁴²⁵ Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 300.

Vedoucí dozorkyní byla Charlotte Roseová, které podléhalo 10 dalších dozorkyň, a ostrahu zajišťovali 3 příslušníci SS.⁴²⁶ V táboře zemřely dvě vězenkyně, z toho jedna na tyfus.⁴²⁷ Tábor osvobodila Rudá armáda 9. května 1945.

- **Poříčí** (*Parschnitz*)

Židovský tábor nucených prací v Poříčí patří k nejstarším táborům na Trutnovsku, který se mezi 12. a 18. březnem 1944 dostal pod správu KT Gross-Rosen s označením „pracovní tábor Poříčí“.⁴²⁸ Po 22. březnu 1944 se stal největším v regionu a plnil úlohu ústředního a sběrného tábora. O jeho významu svědčí jak ojedinělý dostatek archivního materiálu, tak také fakt, že zde sídlilo komando SS, tábor měl i vlastní marodku a revír v případě nemocí a po začlenění do KT Gross-Rosen byly dozorkyně SS posílány na výcvik právě do Poříčí.⁴²⁹ Jako sběrný tábor přijímal transporty z Osvětimi, nově přichozí ženy prošly selekcí, obdržely nové šatstvo a byly znovu transportovány do okolních pracovních táborů.⁴³⁰

V období Schmeltovy organizace existovaly v Poříčí celkem tři pracovní tábory.⁴³¹ První byl zřízen ve vyřazeném objektu Haasovy přádelny a vězenkyně zprvu pracovaly v přádelně v Dolním Starém Městě. Dozorkyní tábora byla jmenována Elsa Hawliková, která zde působila od 15. prosince 1941⁴³² a zůstala jí i po začlenění komplexu stávajících i zrušených táborů do systému poboček KT Gross-Rosen od 22. března 1944. V této funkci pak setrvala až do konce války.⁴³³ Jako nadřízená všech ostatních dozorkyň dostávala konkrétní pokyny a příkazy, docházela do táborů na pravidelné apely a vedla písemnou táborovou agendu.⁴³⁴ Jako Schmelťův pracovní tábor měl i svou židovskou starší, tzv. Judenälteste Felu Perčíkovou, jejíž funkce

---

⁴²⁶ Tamtéž.

⁴²⁷ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 218.

⁴²⁸ Na tomto datu se shodují všichni badatelé. Například Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 209.

⁴²⁹ Tamtéž.

⁴³⁰ Miroslav KRYL, *Pracovní nasazení židovských vězenkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: Lnářský průmysl – příspěvky k dějinám 5, Trutnov 1984, s. 177.

⁴³¹ Původní předpoklad existence dvou pracovních táborů byl pozdějšími výzkumy vyvrácen.

⁴³² S největší pravděpodobností však již dříve. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 18.

⁴³³ Tamtéž, s. 19.

⁴³⁴ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Tereziánské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 30.

byla po začlenění tábora pod KT Gross-Rosen zrušena.⁴³⁵ Po 22. březnu 1944 byl transformován v jednu z poboček KT Gross-Rosen⁴³⁶ a velitelem tábora byl ustaven Standartenführer SS Ruprecht.⁴³⁷

K 16. říjnu 1942 pracovalo pro firmu Alois Haase v Poříčí 247 vězenkyň v dlouhých směnách s 54 hodinovým úvazkem týdně⁴³⁸ a pracovní doba byla ve všední dny dvanáctihodinová.⁴³⁹ Hrubá mzda činila 189 RM a po odečtení nákladů, mezi nimiž nesměl chybět kromě zdravotního pojištění také povinný příspěvek na Německou pracovní frontu (DAF), činil čistý příjem 164,50 RM.⁴⁴⁰ Na základě seznamu židovských vězenkyň můžeme objasnit i pracovní náplň jejich činnosti, v níž dominovalo předení jemných nitek (142 žen), jako přadleny pracovalo 69 žen a při navíjení vláken 33 žen. Zbylé 3 ženy pracovaly na spájení křídel pravděpodobně vojenských letadel.⁴⁴¹ Pracovní zařazení je znázorněno v následujícím grafu.

---

⁴³⁵ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7756-DP. Vzpomínka na dobu věznění v KT Poříčí u Trutnova, sepsáno dne 28. 9. 1978.

⁴³⁶ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 21.

⁴³⁷ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 203.

⁴³⁸ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 111, kt. č. 5. Seznam židovských vězenkyň z 16. 11. 1942.

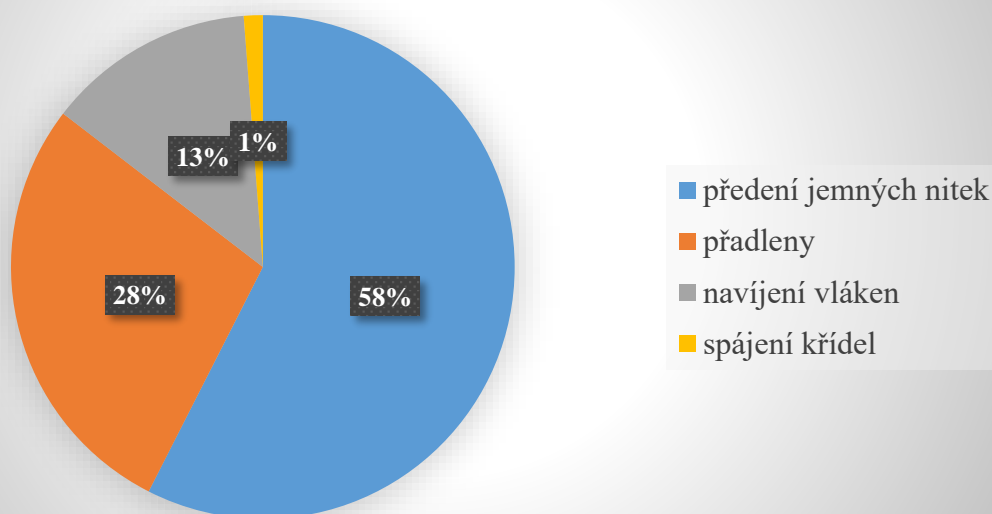
⁴³⁹ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 111, kt. č. 5. Žádost o udělení povolení práce přesčas pro židovské vězenkyně pracující u firmy Alois Haase. Pro srovnání, pracovní doba v protektorátu byla na základě nařízení z 30. srpna 1942 rovněž v případě nezbytnosti dvanáctihodinová s šedesátihodinovým pracovním týdnem. Ivan JAKUBEC a kol., *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848-1992*, Praha 2008, s. 76.

⁴⁴⁰ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 111, kt. č. 5. Přijímání dalších zaměstnanců (židovských vězenkyň). Zpráva z 5. 1. 1942.

⁴⁴¹ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 111, kt. č. 5. Seznam židovských vězenkyň z 16. 11. 1942.

Graf č. 5: Pracovní zařazení židovských vězenkyň u firmy Alois Haase

Prezenční listina 25 vězenkyň dokládá, že ženy přijímané na práci byly opět velmi mladé, podle dat narození v rozmezí přibližně od 15 do 30 let.⁴⁴² Ženy pocházely taktéž převážně z polského Slezska, z měst Bedzin (německy Bendsburg),⁴⁴³ Dabrowa Górnicza (německy Dombrowa),⁴⁴⁴ Chrzanów (německy Krenau)⁴⁴⁵ a Sosnowiec (německy Sosnowitz).⁴⁴⁶ V souladu s diskriminačními předpisy byla k jménům židovských žen a mužů přidávána hebrejská jména Sára a Abrahám (nebo také Izrael) jako i v tomto případě.⁴⁴⁷

⁴⁴² SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 111, kt. č. 5. Nedatovaná prezenční listina vězenkyň u firmy Alois Haase přiložená k seznamu 247 židovských vězenkyň.

⁴⁴³ Město v Horním Slezsku obsazené v září 1939 německou armádou. V roce 1942 zde bylo zřízeno židovské ghetto.

⁴⁴⁴ Město ve Slezském vojvodství.

⁴⁴⁵ Město v severozápadní části Malopolského vojvodství. Za války okres a sídlo okresního úřadu.

⁴⁴⁶ Město ve Slezském vojvodství v Hornoslezské průmyslové oblasti.

⁴⁴⁷ Sára byla podle Bible manželkou Abraháma a matkou Izáka. Autorem nápadu, aby měli židé také druhá jména Sára pro ženy a Abrahám nebo Izrael pro muže byl Hans Globke, spoluautor komentáře k norimberským zákonům a hlavní poradce kanceláře pro židovské záležitosti ministerstva vnitra. Po válce udělal velkou kariéru jako hlavní poradce kancléře Adenauera. Hannah ARENDT, *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*, Praha 1995, s. 30. Jméno Sára bylo ke jménu vězenkyň přiřazováno i v seznamech nemocných z nemocničního revíru v Poříčí. SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 112, kt. č. 5. Nedatovaná prezenční listina vězenkyň u firmy Alois Haase.

Druhý tábor patřil firmě Bratři Walzelové a jeho vězenkyně od léta 1941 pracovaly při výrobě uniforem a dílů k plynovým maskám pro německou armádu.⁴⁴⁸ Plán na zřízení tábora s datací 28. listopadu 1941 počítal s ubikacemi pro židovské vězenkyně v prostorách bývalého skladiště oleje v patře budovy továrny Walzel.⁴⁴⁹ Vrchní dozorkyní byla od listopadu 1944 do března téhož roku Filoména Amlerová.⁴⁵⁰ Po 22. březnu 1944 byl tento tábor organizace Schmelt zrušen a od 4. dubna 1944 byly ženy zařazeny mezi vězně jednotného poříčského tábora.⁴⁵¹

Třetí pracovní tábor organizace Schmelt zřídila firma Ignác Etrich v Poříčí pravděpodobně v prosinci 1943 a ženy pracovaly v přádelně v Bohuslavicích nad Úpou.⁴⁵² I tento tábor byl po správní reorganizaci v březnu 1944 zrušen.⁴⁵³

Transformací ze dne 22. března 1944 došlo k centralizaci všech pracovních táborů v Poříčí pod správu KT Gross-Rosen a stávající vězenkyně se musely přestěhovat do budovy bývalé textilní továrny Alois Haase, vzdálené jednu železniční stanici od Trutnova na severním okraji Poříčí.⁴⁵⁴ Nový táborový komplex se skládal z třípatrových až čtyřpatrových budov obehnaných ostnatým drátem a u vchodu do tábora byla postavena strážnice. Na továrním dvoře stála budova určená veliteli tábora Hawlikové a ostatním dozorkyním.⁴⁵⁵

Kromě Hawlikové a Amlerové známe jména dalších 21 dozorkyň, z nichž k těm nejhorším patřily Hedwig Schehak neboli Řeháková, která byla tzv. Kolonnenführerin a Hilde Chrestnicek alias Isolda Řezníčková, která patřila k vedoucím dozorkyním a

⁴⁴⁸ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 203. V dílně tkalcovaly tzv. grádl, hustou bavlnářskou tkaninu ze středně jemné příze, která se používá zejména na pánské spodky. Textilní výkladový slovník. Dostupné z: http://cz.texsite.info/Gr%C3%A1dl_%282%29. Podle vzpomínky bývalé vězenkyně měla tkanina zelenou i bílou barvu. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7755-DP. Vzpomínka na dobu věznění v KT Poříčí u Trutnova, sepsáno dne 8. 11. 1978.

⁴⁴⁹ Přičemž vězenkyně zde údajně bydlely a pracovaly již od léta 1941. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 21.

⁴⁵⁰ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 8637-DP. Trestní spis s Filoménu Amlerovou.

⁴⁵¹ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 21.

⁴⁵² Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 212.

⁴⁵³ Tamtéž, s. 213. Pracovní komando sedmdesáti žen, které pracovaly v továrně Ignáce Etricha v Bohuslavicích nad Úpou, bylo začleněno do nově vzniklé pobočky KT Gross-Rosen. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 204.

⁴⁵⁴ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 209, 212. Nejpozději se tak stalo ke dni 3. 4. 1944. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 21.

⁴⁵⁵ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 209.

podávala zprávy Hawlikové. Od ní měla také nařízeno bít a týrat ženy a prováděla s ní kontroly v továrnách.⁴⁵⁶

Ženy obdržely vězeňská čísla série 21 000 až 23 000. Následné transporty maďarských Židovek měly čísla v rozmezí 28 800 až 28 900 a v druhém obsazení 9259 až 10 052 a 10 403 až 10 637.⁴⁵⁷ Po svém příchodu se ženy musely podrobit selekci a karanténě a teprve po uplynutí několika týdnů byly posílány dál.⁴⁵⁸ Od počátku své existence byl tábor beznadějně přeplněný, neboť již od jeho ustavení zde přebývalo až 600 židovských žen, což překročilo původní kapacitu až dvojnásobně,⁴⁵⁹ následné transporty nejen z Osvětimi, ale i dalších táborů⁴⁶⁰ od září do prosince 1944 navýšily celkový počet na 1400 žen, když mezi ně počítáme i ty vězenkyně, které se měly později přemístit do okolních pobočných táborů.⁴⁶¹ Celkem prošlo táborem za celou jeho existenci zhruba 2000 žen, mezi nimiž převažovalo 704 Maďarek, následovalo 646 Polek, 3 Češky a po jedné Slovence, Francouzce a Holanďance. Věková struktura byla stejná jako u ostatních táborů, 921 žen ve stáří 14-29 let a pouze tři dívky do 14 let věku.⁴⁶²

---

⁴⁵⁶ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103 DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

⁴⁵⁷ Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 305.

⁴⁵⁸ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 20.

⁴⁵⁹ Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý neznámý*, Rychnov nad Kněžnou 1991, s. 262.

⁴⁶⁰ Přes Gross-Rosen a další dolnoslezské tábory. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 19.

⁴⁶¹ Na tomto čísle se shodují takřka všichni badatelé. Hans Brenner přichází s konkrétními čísly, kdy v září 1944 byl tábor nejvíce zaplněn a bydlelo v něm až 2164 žen, což vedlo pravděpodobně k rozhodnutí převést 2. října 1944 791 žen do Horního Starého Města. Také to odpovídá právě sběrnému charakteru tábora, kdy většina žen v Poříčí nezůstala dlouho a byla přemístěna do okolních táborů. Následovalo ještě několik menších transportů, 10. listopadu 1944 z pobočného tábora Sackisch 100 žen, 24. listopadu z tábora Christianstadt 20 žen, 7. prosince 1944 z tábora Wiesau 18 Maďarek a 12. února 1945 z tábora Christianstadt 2 Češky. Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 305. Ke stejnému závěru dospěli i autoři Kryl a Chládková, které odhadují počet na přibližně 2000 osob a za nadsazený považují údaj hovořící dokonce o 2500 ženách. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 20.

Transportní listina z 10. listopadu 1944 však vykazuje pouze 10 maďarských Židovek z tábora Sackisch. Viz Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, DP-4346. Transportní listina z 10. 11. 1944.

⁴⁶² Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý neznámý*, Rychnov nad Kněžnou 1991, s. 262.

Údaje Kryla a Chládkové souhlasí s tím, že 324 žen bylo mezi 15 až 19 lety, 597 mezi 20 až 29 lety, 234 mezi 30 až 39 lety a 108 mezi 40 a 49 lety. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 49.

Na svůj příchod do Poříčí z tábora v Reichenbachu (dnes Dzierzonów) v roce 1944 vzpomínala tehdy patnáctiletá židovská dívka takto: „*Vzali nás do Poříčí. Šly jsme v únoru pět dní. Sníh byl hluboký a přecházely jsme vysoké hory. Cítily jsme hrozný hlad, protože jsme na cestu dostaly jen trochu chleba a nic jiného. Přišly jsme do špinavého tábora, kde byly příšerné přiděly: uvařili nám jenom bramborové slupky a dali nám jednu osminu bochníku chleba. Pět neděl jsme kopaly zákopy. Byl tam jeden esesman Srb, který nás povzbuzoval, že už to nebude trvat dlouho, že jenom musíme přežít dalších pár týdnů. Říkal nám, abysme pracovaly pomalu a přidaly, jenom když přichází mistr. Dozorci se střídali, tak to nebyl vždycky on, kdo nás hlídal. Někteří z dozorců nás bili pažbami pušek, když byli v náladě.*“⁴⁶³

Od prosince 1944 pracovaly vězenkyně ve čtyřech různých podnicích v místě a v Trutnově: pro firmu AEG v Trutnově, poříčskou firmu Bratři Walzelové, přádelnu lněné příze Alois Haase v Trutnově a firmu Johann Etrich v Poříčí a jak je patrné i z výše uvedené vzpomínky, koncem války ženy také kopaly zákopy.⁴⁶⁴ Ostrahu zajišťovalo 52 dozorkyň SS⁴⁶⁵ a 6 příslušníků SS.⁴⁶⁶ Po přidělení na konkrétní pracoviště byly vězenkyně zaučovány německými civilními dělnicemi,⁴⁶⁷ s nimiž neměly dobrou zkušenost. Jedna z nich vypověděla, že Němky pracující u strojů je bily a dozorkyně proti tomu nic nenamítaly.⁴⁶⁸ Ženy pracovaly 6 dní v týdnu, většinou v dlouhých směnách, které trvaly 10,5 hodiny ve všední dny a 7 hodin v sobotu.⁴⁶⁹

---

⁴⁶³ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 204.

⁴⁶⁴ Z důvodu omezeného provozu nebo zastavení výroby továren, kdy vězenkyně kromě jiného upravovaly železniční trať, opravovaly uskladněné oděvy a prováděly nejrůznější úklidové práce. Několik vězenkyň, pracujících na trati mezi Poříčím a Malými Svatoňovicemi bylo těžce zraněno, když došlo ke srážce vlaku s vagony, na které nakládaly nakopané kamení. Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 32.

⁴⁶⁵ Údaje se mohou v tomto případě lišit, např. Hans Brenner udává počet 48 dozorkyň. Je však jasné, že na tak rozsáhlý táborový komplex bylo zapotřebí většího množství dozorkyň. Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 306.

⁴⁶⁶ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 209. Jarkovská udává pět mužů, z toho dva poddůstojníky a tři příslušníky SS. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 204.

⁴⁶⁷ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 31.

⁴⁶⁸ Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 306.

⁴⁶⁹ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 31.

Pracovní nasazení ve výše uvedených podnicích můžeme shrnout následovně:

Pro německý **elektrokoncern AEG** pracovalo od 10 října 1944 zhruba 596 převážně maďarských Židovek, přičemž 7 zemřelých vězenkyň mezi říjnem 1944 a koncem války bylo nahrazeno Židovkami z Polska a počet vězňů v tomto táboře klesl do konce prosince 1944 na 582.⁴⁷⁰ Firma do Poříčí přemístila v závěru války svou výrobu, aby ji ochránila před pumovými útoky a její závod sídlil v prostorách podniku Alois Haase.⁴⁷¹ Ženy pro firmu vyráběly a montovaly součástky elektromotorů,⁴⁷² potřebné v továrnách na letadla a části námořních min.⁴⁷³ Dále obsluhovaly soustruhy a pracovaly ve skladech nově dovezeného materiálu,⁴⁷⁴ kde se nevyžadovalo mimořádné pracovní tempo a ženy si mohly odpočinout i díky tomu, že je nehlídaly dozorkyně.⁴⁷⁵ Ve skladech přerovnávaly a zařazovaly velké plechové pláty, dále třídily a rovnaly obrovské množství přivážených drátů.⁴⁷⁶ Vězenkyňe byly dopravovány po snídani a ranním apelu do továrního objektu vlakem, ale koncem války bylo spojení mezi Poříčí a Trutnovem zastaveno a ženy musely ujít v zimě trasu bez dostatečného ošacení dvakrát denně pěšky. Se zastavením výroby koncem války se ženy podílely na kopání zákopů.⁴⁷⁷ Na vězenkyňe dohlížely dozorkyně rekrutované původně z dělnic firmy AEG, které nejprve musely absolvovat cestu do KT Gross-Rosen, kde obdržely patričnou výstroj a podrobily se lékařské prohlídce. Školení absolvovaly v pobočném táboře Langenbielau (Bielawa) a poté byly přiděleny k čtyřtýdenní praktické službě v Poříčí.⁴⁷⁸

Přádelna lněné příze **Alois Haase** zaměstnávala také převážně polské a maďarské Židovky, v dubnu 1944 celkem 355 a v říjnu téhož roku 371.⁴⁷⁹ Vězenkyňe pracovaly nejvíce v tzv. mokřem sále, kde vlákna vznikala, dále v předpřádelnách a navíjení cívek. Některé se uplatnily v sušárnách a při úklidových pracích. Na

---

⁴⁷⁰ Dne 7. 12. 1944 přibylo k vězenkyním 8 maďarských Židovek. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, DP-4346. Transportní listina ze 7. 12. 1944.

⁴⁷¹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 210.

⁴⁷² Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 306.

⁴⁷³ Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý neznámý*, Rychnov nad Kněžnou 1991, s. 262.

⁴⁷⁴ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 32.

⁴⁷⁵ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 63.

⁴⁷⁶ Tamtéž.

⁴⁷⁷ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 210.

⁴⁷⁸ Tamtéž.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 212.

dodržování denní normy a značného pracovního výkonu dohlížely dozorkyně, strážní SS a mistři.⁴⁸⁰ Vrchní dozorkyní byla jmenována Filoména Amlerová, která předtím vykonávala stejnou funkci v táboře firmy Bratři Walzelové.⁴⁸¹ Na textilních strojích vyráběly tkaninu zelené nebo bílé barvy, z níž se šily uniformy a další vojenská výstroj.⁴⁸²

Firma **Bratři Walzelové** zaměstnávala v Poříčí počátkem října 1944 celkem 332 polských Židovek,⁴⁸³ dalších 10 maďarských Židovek přišlo do tábora 7. prosince 1944 pravděpodobně z Osvětimi.⁴⁸⁴ Firma **Ignác Etrich** zaměstnávala od října 1944 68 Židovek ve lnářské továrně v Bohuslavicích, do níž ženy docházely z tábora v Poříčí, který byl vzdálen zhruba dva kilometry. V táboře zemřela 26. dubna 1945 vězenkyně Judita Urbach.⁴⁸⁵

Komplex táborů v Poříčí byl osvobozen 9. května 1945 Rudou armádou, přičemž některé ženy po odchodu stráží dokonce samy odešly. V baráku firmy Haase zůstalo tehdy asi 600 žen, dalších 100 žen přebývalo v barácích u továrny firmy Bratři Walzelové. Zhruba 37 žen bylo převezeno do nemocnice v Trutnově, kde tři z nich zemřely na tyfus, 56 žen se léčilo s lehčími onemocněními v nemocničním revíru Haasovy továrny. Mezi dubnem 1943 a červnem 1945 v táboře prokazatelně zemřelo 37 žen,⁴⁸⁶ na trutnovském hřbitově je však pochováno 41 vězenkyň. Každý ze 41 malých náhrobků kolem hrobu symbolizuje jednu ze zemřelých vězenkyň.⁴⁸⁷

---

⁴⁸⁰ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 32.

⁴⁸¹ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 8637-DP. Trestní spis s Filoménu Amlerovou.

⁴⁸² Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 32.

⁴⁸³ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 212. Kryl a Chládková ve své studii odhadovali správně počet okolo 300 osob se závěrem, že asi třetina vězenkyň z let 1941-1944, tedy z původní Schmeltovy organizace, mohla být odtransportována jinam a komando doplněno i za zemřelé, což by znamenalo, že nasazením u firmy Walzel prošlo v letech 1941-1945 asi 400-500 žen. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 22.

⁴⁸⁴ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, DP-4346. Transportní listina ze 7. 12. 1944.

⁴⁸⁵ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 213.

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 213.

⁴⁸⁷ Po válce se vyrojily spekulace, že v poříčském táboře zemřelo až 1000 žen, jejichž těla byla zahrabána v haldách nedaleké elektrárny. Úmrtí tak vysokého počtu žen se nepodařilo prokázat, po válce tudíž započalo pátrání po ostatcích, které však nebyly nalezeny. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 1. 5. 1976.

Jedna z bývalých vězenkyň vzpomínala na osvobození tábora následovně: „A jeden den jsme se probudily a zjistily jsme, že nás nikdo nehlídá. Když to určití lidé zjistili, tak šli a vylomili dveře do skladiště. Ty dámy mě nepustily, říkaly ‚Ne, tohle není dobré.‘ Ti tam vlezli do skladu potravin, chleba tam samozřejmě nebyl, byly tam pytle s moukou, nějaký cukr a margarín, tak půlku znehodnotili, rozřezali pytle a zjistili, že je to mouka, rozřezali pytel s cukrem, půlku rozsypali a nabrali si do těch ešusů cukr a margarín. Hodně jich to odneslo, i umřely některé, protože se přejedly margarínu s cukrem bez chleba. Pak taky rozlomily dveře skladu textilií a nějakých věcí, ty dámy mě k tomu nepustily. Když se objevil první sovětský voják, tak řekly: ‚A jdeme odsud‘. Protože nepostavili žádnou kuchyň, hned první den, nebo nějakou karanténu nebo aby se něco dělalo. Ony říkaly: ‚Z tohohle nic dobrého nekouká, možná, že bude pořádek.‘ Ty dvě dámy se sebraly, vzaly mě s sebou a šly jsme na nádraží do Poříčí. Cestou nás nějakí Němci, civilní obyvatelstvo, obléklo, to vím, že jsme dostaly boty, šaty, oblíkli nás, a tak jsme došly na nádraží a vlezly do nějakého vlaku. Já jsem nic neorganizovala, ty dvě dámy to všechno organizovaly, já jsem poslušně dělala, co mi nařídily a jely jsme. Pamatuju se, že někde kolem Brna to muselo být, byla porucha na trati, muselo se vylézt z vlaku a přelézt do jiného vlaku, nějaký most tam byl poškozený. A začátkem června nebo koncem května jsme už byly v Budapešti.“⁴⁸⁸

- **Žacléř** (Schatzlar)

Menší židovský tábor nucených prací organizace Schmelt zřídila textilní firma Gustav Adolf Buhl a syn se sídlem ve Starém Městě pod Sněžníkem pravděpodobně v červnu 1942.⁴⁸⁹ Kdy přesně však vězenkyně z hornoslezského ghetta v Sosnowci do tábora přišly, není známo. Firma zaměstnávala mj. i polské nuceně nasazené od 15. června 1942.⁴⁹⁰ Ženy pracovaly ve dvanáctihodinových směnách nejprve v přádelně lnu v Žacléři, později krátce v přádelně a tkalcovně v Bernarticích.⁴⁹¹ Na pracovní náplni se nic nezměnilo ani po začlenění tábora, správně podléhajícího

---

⁴⁸⁸ Tamara NOVÁKOVÁ, *Koncentrační tábory v oblasti Jizerských hor a Krkonoš*, in: *Krkonoše-Jizerské hory* č. 6, Vrchlabí 2015, s. 37-39.

⁴⁸⁹ K tomu se přiklání i autoři Kryl a Chládková, přičemž existence tábora je bezpečně doložena pro období od 15. 9. 1943 do 29. 2. 1944. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 29.

⁴⁹⁰ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 223.

⁴⁹¹ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 206.

táboru v Bernarticích v červnu 1944 pod KT Gross-Rosen.⁴⁹² Koncem války musely kopat zákopy jako většina vězenkyň z ostatních pobočných táborů.

Stávající osazenstvo z původní Schmeltovy organizace se skládalo z 96 Polek a 15 Maďarek, k nimž přibylo dalších 15 Maďarek 7. prosince 1944 z pobočného tábora KT Gross-Rosen Wizów, přičemž početní stav vězenkyň zůstal stabilní a pohyboval se okolo 120 osob,⁴⁹³ čímž byl žacléřský tábor tím nejmenším v regionu. Není však pochyb o tom, že do tábora dorazil i transport z Osvětimi. Jedna z bývalých vězenkyň vzpomínala, jak se do tábora dostala a z její vzpomínky je patrné, že nejprve prošla selekcí a karanténou v ústředním poříčském táboře. „*Prošly jsme obvyklým procesem selekce, sprchy, ostrihání vlasů a přidělení míst na spaní. Bylo nás 650 na bloku. Týden jsem nosila kameny, čistila toalety, atd. O dva týdny později mě naložili do vlaku. Do té doby tomu předcházely selekce. My jsme byly první maďarský transport, který přijížděl z Osvětimi na jiné místo. Byly jsme přesvědčené, že nás posílají do plynové komory. Po dvoudenní cestě jsme přijely do Žacléře, kde jsem pracovala ve tkalcovně.*“⁴⁹⁴ Tatáž vězenkyně potvrdila i pracovní nasazení žen na zákopech koncem války, kdy je hlídaly tři příslušnice SS s velkými loveckými psy, kteří měli za úkol v případě nečinnosti na ženy zaútočit.⁴⁹⁵

Ženy bydlely v dřevěném baráku na okraji obce, který se nacházel na pozemcích továrny za tzv. Pětidomky. V červnu 1942 byl stavbou pověřen trutnovský stavitel Ing. Alois Kubina a Ernst Günter ze Žacléře. Barák se skládal z 5-6 místností a v každé z nich přebývalo zhruba 10 žen, které spaly na dřevěných pryčnách.⁴⁹⁶ U vstupu do tábora byla umístěná strážnice pro ostrahu, kterou zajišťovali starší příslušníci Wehrmachtu.⁴⁹⁷

---

⁴⁹² Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 223.

⁴⁹³ Tamtéž. Údaje se však mohou lišit, Kryl s Chládkovou poukazují na poválečnou výpověď s dozorkyní Emou Machovou, která uvedla 130 vězněných osob, autorky Bubeníčková a Kubátová odhadly, že táborem prošlo 140-150 žen. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 29.

⁴⁹⁴ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 206-207.

⁴⁹⁵ Tamtéž.

⁴⁹⁶ Údaje poskytnuty Městským muzeem v Žacléři z článku Židovský tábor nucených prací v Žacléři. Alfons Adam klade vznik tábora již do roku 1938. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 223.

⁴⁹⁷ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 223-224.

O zlepšení ubytovacích podmínek firma usilovala firma od konce roku 1944, na což získala v říjnu povolení od stavebního pověřence v okrese zbrojní inspekce IV. K rozšíření ubytovací kapacity došlo také vzhledem k přeložení 111 Židovek z Bernartic do Žacléře na zimu.⁴⁹⁸

Hlídání vězenkyň zajišťovaly do srpna 1944 čtyři a později nejspíš tři dozorkyně.⁴⁹⁹ Vrchní dozorkyní byla od 6. listopadu 1942 Eliška Bischoffová, tedy ještě z doby fungování Schmeltovy organizace.⁵⁰⁰ Když ještě mohly ženy posílat a dostávat poštu, kontrolovala a případně cenzurovala dopisy sama Bischoffová.⁵⁰¹ Po začlenění tábora mezi pobočky KT Gross-Rosen byla poslána na dvoutýdenní školení do Ravensbrücku a vstoupila do SS. Její vztah k vězenkyním byl mimořádně dobrý, neboť díky ní mohly ženy nosit civilní oblečení a všechny se dožily i konce války. Když z tábora uprchly dvě vězenkyně, které se po čtyřech dnech dobrovolně vrátily, nenahlásila jejich zmizení.⁵⁰² Dokonce učila o Vánocích ženy německé koledy a zorganizovala představení, na které přišla ve své uniformě SS.⁵⁰³ V srpnu 1944 ji přeložily do pobočného tábora KT Gross-Rosen v Ludwikowicích a její nástupkyní se stala Ema Machová.⁵⁰⁴

Machová pocházela ze Žacléře a původně pracovala jako přadlena. Její přístup k vězněným ženám se rovněž vymykal běžné praxi dozorkyň. Ač vstoupila do SS, snažila se ženám pomáhat a zlepšovat jejich nutné potravinové příděly, když jim sama obstarávala potraviny. Za toto nezištné chování jí maďarské vězenkyně věnovaly dokonce divadelní hru, kterou v táboře napsaly, a která nese název *Sen umělkyně*. V dedikaci hry doslova uvádějí: „*Věnujeme veselou tragédii naší milé paní dozorkyni, které všechny můžeme děkovat za to, že náš zdejší život byl také někdy veselý.*“⁵⁰⁵ Po válce byla Ema Machová souzena mimořádným lidovým soudem v Jičíně, který ji vyměřil pouze trest jednoho roku těžkého žaláře na přímluvu bývalých vězenkyň, téměř padesáti „táborových dětí“, jak se samy

---

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 224.

⁴⁹⁹ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 207.

⁵⁰⁰ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 224. Jarkovská udává datum nástupu do funkce 16. 11. 1944. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 207.

⁵⁰¹ Ann KIRSCHNER, *Salin dar. Matčin příběh*, Praha 2012, s. 180.

⁵⁰² Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 224.

⁵⁰³ Ann KIRSCHNER, *Salin dar. Matčin příběh*, Praha 2012, s. 180.

⁵⁰⁴ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 224.

⁵⁰⁵ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 208.

nazývaly.⁵⁰⁶ Díky obou dozorkyním a jejich mimořádně lidskému chování se podařilo ženám přežít v takřka snesitelných podmínkách.

Tábor byl osvobozen Rudou armádou 7. května 1945. Ředitel závodu, jehož jméno neznáme, zapálil před osvobozením svůj dům, který obýval se svou rodinou, a všechny včetně sebe zastřelil. Sovětští vojáci v lese pochytili strážce SS a nabídli ženám zbraně i pomstu. Když odmítly, objevili se francouzští zajatci, kteří zbraně přijali. V prvních dnech po osvobození se ženy rozprchly, některé přebývaly nějakou dobu u několika českých rodin, které jim nabídly nocleh a jídlo.⁵⁰⁷

Byť byl tábor v Žacléři tím nejmenším v regionu, byl také jedním z těch snesitelnějších. Ačkoli jídla byl nedostatek a práce byla fyzicky náročná, pěstovala se v něm nad poměry kultura, dozorkyně se snažily ženám pobyt v něm ulehčit a dobrou rekonstrukci podmínek v něm umožňují nejen poválečné výpovědi bývalých vězenkyň, ale také vzpomínky židovské dívky Saly Garncarz, která prošla několika pracovními tábory a uchovala si korespondenci se svými příbuznými z doby organizace Schmelt, když ještě Židé mohli udržovat písemný styk s rodinou.⁵⁰⁸

- **Meziměstí (*Halbstadt*)**

Existence židovského tábora v Meziměstí je doložena až 7. října 1944,⁵⁰⁹ kdy sem dorazil transport s 550 ženami z lodžského ghetta a Maďarkami z Osvětimi, které

---

⁵⁰⁶ Machová si trest odpykala a jako jedna z mála dozorkyň nebyla po válce odsunuta do Německa. Zemřela v březnu 1970 v Československu. Viz tamtéž, s. 217.

⁵⁰⁷ Ann KIRSCHNER, *Salin dar. Matčin příběh*, Praha 2012, s. 202-203.

⁵⁰⁸ Sala byla deportována v roce 1940 a Žaclěř byl už sedmý pracovní tábor, kterým si prošla. Její dcera Ann Kirschner matčiny dopisy a vzpomínky využila k sepsání knihy o jejím životě. Sala po válce emigrovala do USA a roky o své minulosti nemluvila. Salina dcera Ann uvedla, že matčiny dopisy se staly tajemstvím jejího přežití. Židé nasazení na práci v organizaci Schmelt totiž měli zakázáno si korespondenci ponechávat. Sale se podařilo dopisy uschovat a odvézt je s sebou i do Žaclěře. Ann Kirschner rovněž uvedla: „Jeden z důvodů, proč moje matka držela svou minulost v tajnosti, byl fakt, že nechtěla, abychom nenáviděli. Moje matka je přímo studnice odpuštění. Když jsem psala tuto knihu, tak jsem si velmi přála, aby toto lidé pochopili. Když byl Žaclěř osvobozen, Rusové dali ženám zbraně a postavili tam nacistické strážce. Ženy je ale odmítly zabít, měly války dost a zbraně položily na zem. A takhle žily i po zbytek svého života.“ Reportáž České televize: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/1186770-salin-dar-dopisy-z-cerne-skrinky-holocaustu>.

⁵⁰⁹ Na tomto konkrétním datu se shodují Alfons Adam i Hans Brenner. Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 244. Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 301. Jarkovská klade počátky tábora do podzimu 1944, autoři Kryl a Chládková zmiňují září 1944, kdy byly do Meziměstí dopraveny vězenkyň z KT Gross-Rosen. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 209. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 33.

obdržely vězeňská čísla 66 50 – 67 050.⁵¹⁰ Počátkem února 1945 následoval druhý transport s 49 ženami z Horního Starého Města, čímž se dostaneme na číslo necelých 600 vězňů.⁵¹¹ Nejspíš se však jednalo o běžnou ubytovací kapacitu, neboť za celou dobu existence prošlo táborem nejméně dva tisíce židovských žen a dívek.⁵¹² Tábor v Meziměstí se také vymyká tím, že nepatří k pobočným táborům KT Gross-Rosen a vznikl skutečně až na podzim 1944, proto je také v součtu táborů zařazen až nakonec.⁵¹³

Vězenkyně zaměstnávalo několik podniků jako Rübezahl-Werke Braunau, které firma Benedikt Schroll a syn pronajala v srpnu 1944 velkou část svých nemovitostí,⁵¹⁴ dále ženy pracovaly v Broumovských tkalcovnách a přádelnách Gyger a spol. a v tkalcovně firmy Knopf,⁵¹⁵ v jejíž textilní hale byly ubytovány. V období od 2. května až 21. července 1944 také vězenkyně pracovaly pro DeTeWe, dceřinou společností firmy Siemens.⁵¹⁶ Hlavním zaměstnavatelem však byl zbrojní podnik MESSAP. Někteří vězni byli patrně ubytováni také v přádelně firmy Benedikt Schroll a syn a u různých podniků pracovali na dvě směny.⁵¹⁷

V táboře byla vrchní dozorkyní SS říšská Němka Lonny Winzerová, které podléhalo až 28 dozorkyň,⁵¹⁸ přičemž za necelý rok existence pobočky se v ní vystřídalo asi 30 žen.⁵¹⁹ Jelikož nemáme k dispozici přesné údaje, domníváme se, že v národnostní skladbě vězněných žen převažovaly opět Polky a Maďarčky, kterým nemohlo být více než 30 let.

---

⁵¹⁰ Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 301.

⁵¹¹ Což souhlasí s výpovědí dozorkyně Anny Wolfové, že zde bylo vězněno 600 žen. Lucie JARCOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 209.

⁵¹² Jarkovská udává nejméně pět tisíc, toto číslo se však zdá být přehnaně nadnesené. Lucie JARCOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 211. Vyšetřovací zpráva Ministerstva vnitra ČSR týkající se stíhání nacistických válečných zločinců udává, že původní stav vězněných žen se zvýšil z 550 na 1560-2000. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7104-DP. Nedatováno.

⁵¹³ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 244.

⁵¹⁴ Tamtéž, s. 245.

⁵¹⁵ Lucie JARCOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 210.

⁵¹⁶ Neboli Deutsche Telefonwerke und Kabelindustrie AG Berlin. Viz Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 301.

⁵¹⁷ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 245.

⁵¹⁸ Brenner hovoří o 23 dozorkyních. Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, s. 301.

⁵¹⁹ Některé z nich, jako například Alžběta Kunzová, Alžběta Burghardová a Filoména Lockerová, docházely do Meziměstí z dnešní polské (tehdy německé) strany státní hranice. Lucie JARCOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 210.

Mezi počátkem listopadu 1944 a koncem roku 1945 v tábore zemřely celkem 4 vězenkyně na tuberkulózu a podvýživu. Strážce i dozorkyně z tábory 8. května uprchly a v jednom z baráků ženy zamkly.⁵²⁰ Dokonce se vyskytly i zvěsti, že měla být celá továrna i s vězenkyněmi vyhozena do povětří.⁵²¹ Podle výpovědi jedné z bývalých vězenkyň je z tábora ještě před osvobozením pustili francouzští dělníci, kteří v Meziměstí taktéž pracovali.⁵²² Tábor byl o den později osvobozen Rudou armádou. Na osvobození vzpomínala bývalá vězenkyně Rosa Wagnerová z Lodže, která do Meziměstí přijela na podzim 1944 transportem z Osvětimi-Březinky a pracovala v továrně MESSAP spolu se svou sestrou následovně: *„Byly jsme šťastné a na ničem nezáleželo. Tak jsme chytly ženu, která nás hlídala v našem táboře v Meziměstí a téměř jsme ji zabily...Byla velmi zlá, esesačka, bily jsme ji a chtěly ji zabít. První den, prvních pár dní můžeš dělat cokoli. Ale potom nás policie zastavila, nesmíte. Tak jsme šly domů. Šly jsme domů, jenom abychom ničily věci...Zůstaly jsme, řekla bych, asi týden. A po týdně jsme se má sestra a já rozhodly odjet a vrátit se do Lodže.“*⁵²³

Shrnutí

Výše jsme se pokusili rekonstruovat 6 původně pracovních Schmeltoových táborů, přičemž převážná část z nich (4 tábory) byla po březnu 1944 převedena pod správu KT Gross-Rosen a stala se jeho pobočkami. Pouze ve dvou případech k této transformaci došlo až v následujících měsících, což osvětluje tabulka č. 2 na konci shrnutí. Všech šest pracovních táborů se nacházelo na území nynějšího politického okresu Trutnov, výjimkou ve všech ohledech je pracovní tábor firmy Messap v Meziměstí v okrese Náchod, který nepatří mezi pobočky KT Gross-Rosen, a který vznikl až v říjnu 1944. Sumarizací výsledků výzkumu docházíme k následujícím závěrům.

---

⁵²⁰ Tamtéž.

⁵²¹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 245.

⁵²² Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 210.

⁵²³ Tamtéž.

Největším táborem v regionu byl poříčský tábor firmy Alois Haase zaměstnávající 1400 vězenkyň, který plnil úlohu ústředního a sběrného tábora. V Poříčí sídlilo komando SS, nemocniční revír, který obstarával péči o nemocné ze všech menších pobočných táborů a po jeho začlenění do správy KT Gross-Rosen se zde školily dozorkyně SS. Transporty přijížděly do Poříčí převážně z Osvětimi, kde předtím prošly ženy selekcí, která je určila k pracovnímu nasazení. Po příjezdu do Poříčí prošly druhou selekcí, jež měla obdobný charakter, v podstatě vyčleňovala ženy schopné a neschopné práce.⁵²⁴ Následovala karanténa, ženy dostaly vhodný oděv, byly přepočítány a rozděleny do okolních pracovních táborů. Vězenkyň pracovaly v Trutnově u čtyř různých firem, všechny byly ovšem ubytovány v objektu bývalé Haasovy továrny, vzdálené jednu železniční stanici od Trutnova na severním okraji Poříčí. Jejich ostrahu zajišťovalo 52 dozorkyň SS, které podléhaly vrchní velitelce Else Hawlikové a 6 příslušníků SS.

Druhý největší pracovní tábor firmy J. A. Kluge s počtem 936 vězenkyň sídlil v Horním Starém Městě, spolu s ním zde měla menší pracovní komando firma Ignác Etrich, které tvořilo zhruba 184 žen. Vedoucí dozorkyní byla Irmgard Hofmanová, jíž podléhalo zhruba 50 dozorkyň a ostrahu zajišťovalo 5 příslušníků SS. Jedna z dozorkyň, Růžena Hartychová, byla své funkce zproštěna, jelikož se o vězněné ženy starala a francouzským zajatcům prala prádlo.

Shodný počet vězenkyň (400) měl tábor firmy Barthel a spol. v Libči a tábor firmy C. Lorenz v Hořejším Vrchlabí. Libečský tábor byl na pobočku KT Gross-Rosen převeden již v březnu 1944 a jeho vedoucí dozorkyní byla Charlotte Roseová, jíž podléhalo 10 dozorkyň, a ostrahu zajišťovali 3 příslušníci SS. Tábor firmy C. Lorenz v Hořejším Vrchlabí se stal pobočkou KT Gross-Rosen v září 1944 po příjezdu prvního transportu maďarských Židovek z Osvětimi. Tábor se potýkal s nedostatečnou ubytovací kapacitou, která postačovala pouze pro 150 osob, přitom podle svědeckých výpovědí se mělo v jednom dřevěném baráku tísnit až 600 osob. Ostrahu zajišťovalo 15 dozorkyň, jméno vedoucí dozorkyně není známo.

K nejmenším táborům v regionu patří Bernartice (350 vězenkyň) a Žaclěř (120 vězenkyň). Bernartický tábor firmy Johann Etrich se transformoval na pobočku KT Gross-Rosen již v březnu 1944. Jedna z bývalých vězenkyň měla tuto organizační

---

⁵²⁴ V původních Schmeltovcích táborech došlo k podobným selekcím, když se z pracovních táborů staly pobočné koncentrační tábory.

změnu spojenou s andělem smrti Josefem Mengelem, který v táboře provedl selekci. Ředitelem bernartické továrny byl Otto Schlechta, jež se k vězenkyním choval lidsky a v době před osvobozením nařídil odstranit z okolí tábora ostnatý drát a uvolnit zásoby potravin. Ostrahu zajišťovalo 18 dozorkyň, jejichž vedoucí byla Marie Mühlová a 2 příslušníci SS.

Pracovní tábor v Žaclěři patří sice k těm nejmenším, ale zároveň i nejznámějším. Na pobočku KT Gross-Rosen byl převeden v červnu 1944, správně ovšem podléhal táboru v Bernarticích. Ostrahu zajišťovaly 3 dozorkyně, které podléhaly vrchní dozorkyni Elišce Bischoffové, jíž ve funkci později nahradila Ema Machová.

Mezi vězněnými ženami převažovaly celkově židovky z Polska následované Maďarkami, v menší míře se vyskytovaly i ženy dalších národností jako Slovenky nebo Češky. Věková struktura se většinou pohybovala v rozmezí 20-29 let, ojediněle se vyskytovaly i dívky do 20 let. Ženy nad 40 let se objevovaly jen vzácně. Poválečné výpovědi všech bývalých vězenkyň se navíc shodují v tom, že po roce 1944 se do podkrkonošských pracovních táborů dostaly transporty z KT Osvětim.

Tabulka č. 2: Pracovní tábory na území Trutnovska a Náchodska a počet vězňů k 1. 1. 1945⁵²⁵

Podnik	Pobočný tábor	Počet vězňů	Doba trvání
Alois Haase	Poříčí	1400	březen 1944 – květen 1945
J. A. Kluge	Horní Staré Město	936	březen 1944 – květen 1945
Barthel a spol.	Libeč	400	březen 1944 – květen 1945
C. Lorenz	Hořejší Vrchlabí	400	září 1944 – květen 1945
Johann Etrich	Bernartice	350	březen 1944 – květen 1945

⁵²⁵ Zpracované údaje vychází z literatury a pramenů.

Gustav Adolf Buhl a syn	Žacléř	120	červen 1944 – květen 1945
MESSAP	Meziměstí	600	říjen 1944 – květen 1945

4.4. Pracovní a existenční podmínky

Další nezbytnou součástí při pokusu o rekonstrukci jednotlivých poboček je souhrnná analýza podmínek, s nimiž se vězněné ženy musely potýkat, ať již po stránce ubytování, stravy a hygieny, tak i případné lékařské péče, která sice v případě příčského komplexu táborů existovala, ale pokud došlo k vážnějším úrazům nebo onemocněním, představovala riziko odeslání do KT Osvětim. V ostrém kontrastu se jeví celková situace vězenkyň v době existence organizace Schmelt, kdy se podmínky židovských žen jeví jako snesitelné a mohly bychom je přirovnat k podmínkám typickým pro nuceně nasazené a v době převedení všech poboček pod KT Gross-Rosen, kdy se začaly rapidně zhoršovat a situace vězenkyň se stávala po všech stránkách neúnosnou i v souvislosti s prudkým nárůstem ubytovací kapacity všech táborů. Na následujících pěti podkategoriích zahrnujících ubytování, stravu, hygienu a lékařskou péči se pokusíme ukázat, jakým vývojem existence pracovních a následně pobočných táborů vlastně prošla. V případě pracovních podmínek se zaměříme již na období po březnu 1944, kdy vycházíme i ze vzpomínek bývalých vězenkyň.

4.4.1. Ubytování

K ubytování sloužily od prvopočátku dva typy ubikací: tovární objekty, bývalé výrobní haly anebo skladiště a dřevěné baráky. Podobné ubytování měli k dispozici i váleční zajatci a civilní dělníci. Tábory musely být přísně izolovány od okolí a dřevěné baráky se většinou zřizovaly na okraji obce, přesto na ženy přijíždějící

z Osvětimi působily stavby umístěné v kopcovitém a zalesněném terénu psychologicky příznivým dojmem.⁵²⁶

Ještě v době Schmeltovy organizace nebylo vyžadováno jejich zajištění ostnatým drátem. Situace se změnila až po březnu 1944, kdy se z nich staly pobočky KT Gross-Rosen a také v souvislosti s útekem dvou Židovek z jednoho pracovního tábora. Tehdy pohár trpělivosti u SS-Obersturmführera Ritterbusche přetekl a v dubnu 1944 nařizoval za účelem bezpečnosti oplocení táborů ostnatým drátem nabitým elektrickým proudem do deseti dnů.⁵²⁷ Rovněž žádal o zabezpečení oken, buď zamčením zvenčí, nebo zamřížováním. V případě nesplnění tohoto požadavku hrozil odvoláním židovských pracovních sil s poukázáním na ohlášení dané situace veliteli KT Gross-Rosen SS-Sturmabführerovi Hassenbrockovi.⁵²⁸ Od 15. srpna 1944 bylo pak nařízeno střežení všech ženských táborů nucených prací strážnými.⁵²⁹ Vybavení ubikací se nijak nelišilo od běžných koncentračních táborů: patrové palandy a jednoduché skříňky či poličky na osobní věci, na postelích slamníky a deky, v některých táborech byla k dispozici i prostěradla, což představovalo nevídaný luxus. Vytápění bylo centrální a závislé na přívodu tepla přímo z továrny, v menších ubikacích byla někdy k dispozici pilinová kamna.⁵³⁰ V prosinci 1944 se potýkaly pracovní tábory s nedostatkem paliva, kterého nebylo dostatek ani na přípravu jídla a ve vlhkém a chladném počasí hrozilo ženám v ubikacích umrznutí.⁵³¹ Už v době Schmeltovy organizace se v roce 1943 poříčský pracovní tábor potýkal se zamořením hmyzem, proto musela firma Alois Haase zajistit odhmyzení, které bylo provedeno 16. listopadu 1943 firmou Schöler z Jablonce nad Nisou přičemž náklady nesla podle směrnic z 6. února 1942 firma.⁵³² Po roce 1944 však již bylo obtížné a

---

⁵²⁶ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 55. Bývalé vězenkyně to často označovaly jako přijít z osvětimského pekla do nebe. Například Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7750-DP. Vzpomínka na dobu věznění v KT Poříčí, sepsáno dne 30. 8. 1978.

⁵²⁷ Podle Kryla a Chládkové však k tomu nikdy nedošlo. Tamtéž, s. 43.

⁵²⁸ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 113, kt. č. 5. Dopis z 26. 4. 1944.

⁵²⁹ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Dopis z 14. 11. 1944.

⁵³⁰ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 55.

⁵³¹ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Zpráva z 11. 12. 1944.

⁵³² SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 114, kt. č. 5. Náklady za deratizaci tábora nucených prací, zpráva z 10. 1. 1944.

takřka nemožné udržet tábory v čistotě, ženy se potýkaly se zamořením baráků hmyzem, od čehož nepomohlo ani odhmyzování dezinfekcí.⁵³³

4.4.2. Strava

Stravování vězenkyň bylo v kompetenci SS a firem, u nichž ženy pracovaly. Zásobování potravinami přebírala SS v táborech, kde existovaly vězeňské kantýny. Pokud pobočné tábory kantýny neměly, byly za zásobování odpovědné podniky.⁵³⁴ Pracovní tábory v Trutnově měly k dispozici závodní kantýny, v nichž se vězněné ženy stravovaly.⁵³⁵ Ve stravování vězenkyň se od dubna 1944⁵³⁶ začal uplatňovat systém tzv. prémiových poukázek⁵³⁷ na jídlo za účelem zlepšení tělesného stavu vězňů a zvýšení jejich pracovního výkonu.⁵³⁸ Vězenkyně mohly obdržet poukázku v hodnotě 0,50 až 1 RM,⁵³⁹ za které jim náležel přídavek k obědu v podobě chleba či polévky, což však v praxi nebylo dodržováno.⁵⁴⁰ Poukázky byly firmám přidělovány od Hospodářského a administrativního úřadu SS v Oranienburgu, který je vydával k okamžité úhradě.⁵⁴¹ O úspěchu prémiového systému svědčí četnost zakoupených poukázek v obou hodnotách za období duben až prosinec 1944, přičemž pro kvantitativní nárůst jsme vybrali reprezentativní vzorek uvedených čtyř měsíců, ve kterém není zahrnut srpen, kdy došlo k jistému poklesu s celkovou částkou 450 RM

---

⁵³³ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 29-30.

⁵³⁴ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 115.

⁵³⁵ Tamtéž, s. 116.

⁵³⁶ Ač Kryl a Chládková ve své starší studii uvádí datum 1. 7. 1944, z archivních dokumentů je patrné, že systém prémiových poukázek za účelem odměňování práce vězenkyň tu fungoval již od 18. 4., kdy firma Alois Haase žádala o 200 ks peněžních poukázek v hodnotě 0.50 RM a 100 ks peněžních poukázek v hodnotě 1 RM. SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Zpráva z 18. 4. 1944. Direktivně bylo stravování prostřednictvím prémiových poukázek stanoveno dopisem z 14. 7. 1944, kde je v bodě 1 uvedeno, že poukázky na jídlo jsou doručeny vedoucím táborů s poukázáním, že pomáhají zlepšit fyzickou kondici vězňů a zlepšují jejich pracovní výkon. Tamtéž.

⁵³⁷ Neboli Prämienscheinen vydávané za dobrou práci, za něž si vězeň mohl něco zakoupit v táborové kantýně. Nedostal tam však většinou nic jiného než červenou řepu a zelí. Marie TRHLÍNOVÁ, *Tábor smrti pod Radobýlem*, Praha 1975.

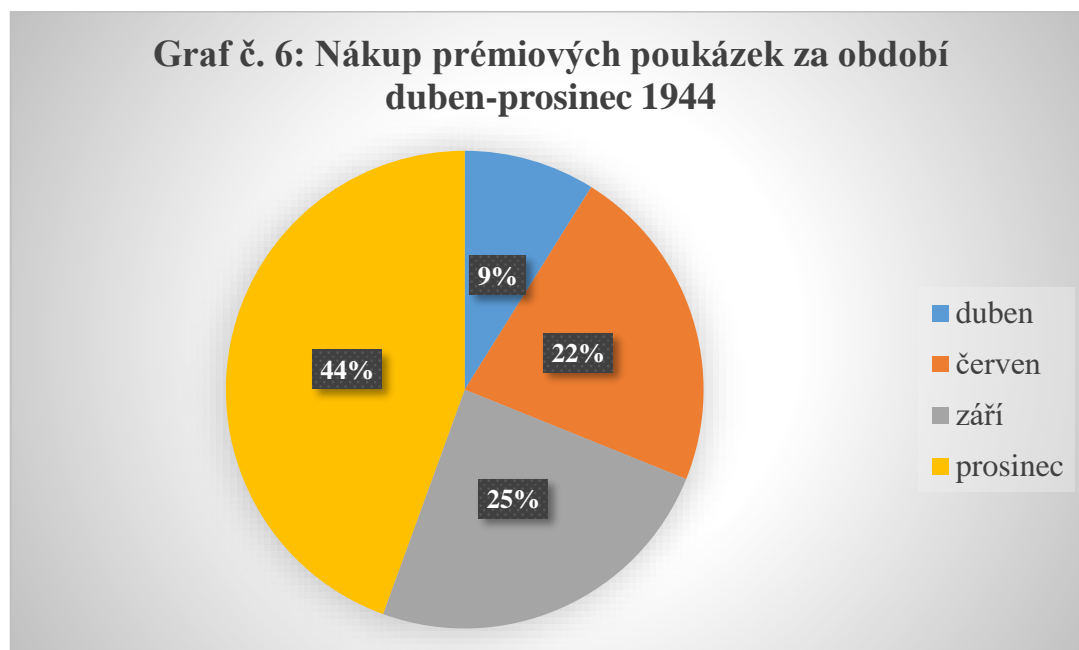
⁵³⁸ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Nařízení stanovená SS z 14. 7. 1944.

⁵³⁹ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Zpráva z 21. 11. 1944, v níž firma zažádala o zaslání 100 ks poukázek v hodnotě 100 RM (1 poukázka = 1 RM) a 200 ks poukázek v hodnotě 100 RM (1 poukázka = 0,50 RM).

⁵⁴⁰ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 31.

⁵⁴¹ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Dopis z 21. 4. 1944.

oproti červnu (500 RM) a listopad, kdy celková částka zakoupených poukázek klesla na pouhých 200 RM, aby v prosinci došlo k prudkému nárůstu na 1000 RM.⁵⁴²

Náklady za stravu se podle nových směrnic z KT Gross-Rosen od července 1944⁵⁴³ zvýšily o 10 feniků pro dlouho pracující na 0,70 RM a o 5 feniků pro pracující v normálních směnách na 0,65 RM.⁵⁴⁴

Zásobování potravinami však v průběhu války vážlo a pracovní výkony vězenkyň se zhoršovaly. Velitel KT Gross-Rosen Hassenbrock v dopise z 14. července 1944 v této souvislosti napomínal vedení firem na Trutnovsku, které měly zlepšit svou zásobovací situaci a pokusit se získat u příslušných dodavatelů při nákupu potravin na lístky také nějaké, které jsou bez lístků. Hassenbrock byl dokonce ochoten převzít takto navíc vzniklé náklady přes trutnovské komando SS, služebnu komandatury KT Gross-Rosen k řízení pobočných táborů v prostoru Trutnova.⁵⁴⁵ Prostřednictvím SS

⁵⁴² Spočítané údaje vychází z korespondence s KT Gross-Rosen. SOkA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5.

⁵⁴³ Kryl a Chládková uvádí od 1. 7. 1944, což se sice nepodařilo v korespondenci dohledat, ale další faktury z průběhu srpna, září a prosince 1944 potvrzují toto zvýšení nákladů z stravu. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 58.

⁵⁴⁴ SOkA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Korespondence s KT Gross-Rosen o židovských vězenkyních v táboře nucených prací v Poříčí o práci vězenkyň u jednotlivých Inářských firem na Trutnovsku.

⁵⁴⁵ V dopise firmě Alois Haase se hovoří v této souvislosti i o nesení nákladů za provádění oprav a údržby táborů. SOkA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Dopis z 11. 12. 1944.

byly firmám Bratři Walzelové a Ignác Etrich takto nahrazeny náklady za potraviny, které obstaraly ve vlastní režii.⁵⁴⁶ Ze dvou výkazech částek vynaložených za potraviny z 1. května a 5. června 1944 můžeme vysledovat skladbu potravin, v nichž převažovaly zejména brambory a řepa, dále maso, chléb, sádlo, sýr, zelenina a mléko. Dodavateli byly trutnovské podniky včetně firem Walzel, Etrich a Haase.⁵⁴⁷ Byť by se mohlo z výkazů zdát, že vězenkyně obdržely potraviny s vysokou kalorickou hodnotou, díky případům korupce v táborových kuchyních se ženám takových potravin nedostávalo. Špatné zásobování vězenkyň a nepravdělně zasílané poukázky způsobily, že trutnovské komando SS hrozilo firmě Alois Haase v dubnu 1944 stažením vězňů.⁵⁴⁸

Jídelníček tvořila k snídani černá náhražková káva nebo řepný vývar a k tomu přiděl chleba, který dosahoval množství 15 dkg na osobu s kouskem margarínu nebo marmelády. K obědu vězenkyně dostávaly zeleninové nebo moučné polévky, sytější jídlo představoval Eintopf.⁵⁴⁹ Večeře se skládala z omáček s několika vařenými brambory a všechna jídla postrádala sůl.⁵⁵⁰ Bývalé vězenkyně, které pobočnými tábory prošly, se ve svých výpovědích shodovaly, že zpočátku byla strava lepší, co do kvality i kvantity. Obědy se vařily ve společné kuchyni jak pro německé zaměstnance v továrnách, tak pro vězenkyně, které ovšem dostávaly menší porce.⁵⁵¹ Ženy byly nuceny si svoje nuzné přiděly „přilepšovat“ krádežemi ze skládek brambor a řepy nebo výpomocí v kuchyni, za níž občas dostaly trochu jídla navíc.⁵⁵² Dozorkyně a strážní personál byl zásobován přímo z kmenového tábora a jídlo se vařilo v kuchyních závodu. Správa vojenské posádky v Trutnově dodávala potraviny příslušníkům komanda SS Trutnov-Poříčí.⁵⁵³

---

⁵⁴⁶ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 117.

⁵⁴⁷ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Zpráva z 1. 5. 1944 a 5. 6. 1944.

⁵⁴⁸ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 117.

⁵⁴⁹ Tento za války velmi rozšířený německý pokrm z jednoho hrnce se skládal v období nízkých přidělů z vody, mrkve, tuřínu a kousků salámu, nebo vody, nudlí a mléka. Tomáš JELÍNEK, *Nucená práce v nacionálním socialismu*, in: *Nepřichází-li práce k Tobě*, Praha 2003, s. 29. Bývalá vězenkyně uvedla, že ho tvořila jenom zelenina a brambory. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7750-DP. Vzpomínka na dobu věznění v KT Poříčí, sepsáno dne 30. 8. 1978.

⁵⁵⁰ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7715-DP. Svědecké protokoly z roku 1970.

⁵⁵¹ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 57.

⁵⁵² Tamtéž, s. 59. Skladník dovolil vězenkyním vybírat z odpadků zbytky odkrájené zeleniny nebo brambor. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7748-DP. Záznam vzpomínkového rozhovoru s Evou Pokornou na dobu věznění v KT Poříčí, sepsáno dne 11. 12. 1978.

⁵⁵³ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 115.

4.4.3. Hygiena

Dodržování základních hygienických návyků bylo pro ženy v táborech nesmírně obtížné. Jak již bylo řečeno výše, baráky se potýkaly se zamořením hmyzem, a protože jen málokterá z žen měla náhradní oblečení a spala v tom, co měla na sobě i přes den, množily se vši, které si vzájemně vězenkyně alespoň vybíraly z hlav. Při potírání vši se přistupovalo i k ostříhání dohola, což zároveň sloužilo jako trest a mělo minimalizovat útky. Ženy se proto snažily udržovat své šaty a vlasy v čistotě.⁵⁵⁴ K udržování čistoty na toaletách a chodbách si vězenkyně určovaly noční služby, aby pomáhaly nemocným ve tmě a na velkou vzdálenost dojít co nejrychleji na potřebné místo.⁵⁵⁵ Nedostávalo se vody ani k udržování základní očisty, teplá voda představovala luxus a stačila obvykle jen pro několik prvních vězenkyň.⁵⁵⁶ Podmínky se zhoršily příchodem nových vězenkyň do táborů po roce 1944. Navýšením kapacity musely v některých táborech spát po dvou na jednom lůžku a zvýšila se spotřeba vody.⁵⁵⁷

4.4.4. Lékařská péče

Pobočné tábory s více než 500 vězni měly obvykle nemocniční revír a táborové lékařky. Poříčí jako ústřední vězeňský tábor měl svůj revír, který se nacházel v budově firmy Alois Haase.⁵⁵⁸ Nemocniční revír podléhal lékařské správě kmenového KT, v tomto případě Gross-Rosenu.⁵⁵⁹ Na jeho výstavbě se začalo

---

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 127.

⁵⁵⁵ Toalety totiž byly na patře až na druhé straně chodby, přičemž hlídky měly střežit cestu k nim. Stávalo se totiž, že nastydlé vězenkyně tam v noci nedokázaly dojít a chodba pak byla nepříjemně znečištěná. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7748-DP. Záznam vzpomínkového rozhovoru s Evou Pokornou na dobu věznění v KT Poříčí, sepsáno dne 11. 12. 1978.

⁵⁵⁶ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezijské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 30. V Bernarticích si vězenkyně mohly vodu ohřívát ve velkém kotlí, v němž se zatápělo večer po návratu z práce, a první nárok na dávku teplé vody měla vždy ta z žen, která vlastnila zápalky. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 66.

⁵⁵⁷ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 66.

⁵⁵⁸ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 123-124.

⁵⁵⁹ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 212.

pracovat v roce 1943 a nemocnice měla sloužit všem okolním táborem.⁵⁶⁰ V dopise ze 4. února 1944 informovala firma Alois Haase úřad zvláštního pověřence pro Horní Slezsko o nákladech za zařízení nemocnice, které činily celkem 7 198 51 RM, a zároveň žádala o refundaci výdajů za její údržbu, které se pohybovaly okolo 2 000 RM.⁵⁶¹ Nepřímé zmínky o vybavení nemocničního revíru se objevují ve vyúčtování nákladů Elsou Hawlikovou v dopise z 1. dubna 1944, ve kterém uvádí broušení skalpelů a účty za léky a mýdla.⁵⁶² Náklady za ošetřování nemocných včetně léků, obvazového materiálu a různých přístrojů musely hradit samy firmy, jak upozorňoval v dubnu 1944 Ritterbusch. Zároveň však připustil možnost ve zcela nutných případech dodání materiálu z ústředních zdravotnických skladů Waffen-SS.⁵⁶³

Ve výkazu o stravování nemocných vězenkyň za období od 15. září do 31. prosince 1943 přebývalo v poříčském nemocničním revíru celkem 26 vězenkyň ze 7 okolních pracovních táborů.⁵⁶⁴ Náklady za stravování se odvíjely od počtu dní, které ženy v nemocnici pobývaly a celkem činily 444, 80 RM. Od 1 do 10 dnů zde přebývalo 13 vězenkyň, od 10 do 30 dnů 5 vězenkyň, dalších 8 vězenkyň bylo nemocných minimálně 1-2 měsíce. Nejdéle nemocná ze všech žen byla Chana Wiener z tábora v Horním Starém Městě, jejíž náklady za stravování dosáhly 54,40 RM.⁵⁶⁵ Z druhého výkazu za období od 1. ledna do 29. února 1944 vyčteme, že v nemocničním revíru pobývalo 22 vězenkyň, z nichž většina zde ležela více než 10 dní.⁵⁶⁶

Revír měl marodku, což byl sál pro běžné případy a vedle něj se nacházely ještě dvě menší místnosti tvořící infekční oddělení.⁵⁶⁷

---

⁵⁶⁰ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Tereziánské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 33. Alfons Adam se domnívá, že nemocnice vznikla již na podzim 1942, což je však i vzhledem k archivním pramenům nepravděpodobné. Viz tamtéž, s. 124.

⁵⁶¹ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 114, kt. č. 5. Dopis ze dne 4. 2. a 9. 2. 1944.

⁵⁶² Tamtéž. Dopis ze dne 1. 4. 1944.

⁵⁶³ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 113, kt. č. 5. Dopis ze dne 26. 4. 1944.

⁵⁶⁴ Jednalo se o tábor firmy Bratři Walzelové v Poříčí (4 vězenkyň), tábor firmy J. A. Kluge v Horním Starém Městě (8 vězenkyň), tábor firmy G. A. Buhl & Syn v Žacléři (3 vězenkyň), tábor firmy Barthel v Libči (7 vězenkyň), tábor firmy Figge v Schömbergu (1 vězenkyň), tábor firmy Ignác Etrich v Horním Starém Městě (1 vězenkyň) a tábor firmy Ignác Etrich v Bohuslavicích (1 vězenkyň).

⁵⁶⁵ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 112, kt. č. 5. Zpráva z 26. 1. 1944.

⁵⁶⁶ Tamtéž, zpráva z 29. 2. 1944.

⁵⁶⁷ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7747-DP. Vzpomínka na dobu věznění v KT Poříčí u Trutnova, sepsáno dne 28. 9. 1978.

O ošetřování chrupu nás informují podklady vězeňských ošetřovatelů zubů za období únor až duben 1945. Od konce roku 1944 byli tito ošetřovatelé přiřazeni téměř ke všem pobočným táborům.⁵⁶⁸ Měsíční zprávy o léčení zubů máme z menších táborů Bernartice, Žacléř a Hořejší Vrchlabí a z většího tábora v Horním Starém Městě. Ve zprávách je uvedeno vždy jméno ošetřujícího lékaře a jeho vězeňské číslo. V uvedených čtyřech pracovních táborech ošetřovaly zuby celkem dvě osoby s vězeňskými čísly 53945 a 60887. Jména jsou sice špatně čitelná, ale dá se rozpoznat, že v prvním případě byla ošetřující lékařkou žena a ve druhém muž.⁵⁶⁹ Zubní lékařka, přezdívaná „vrtačka“, sídlila v bernartickém táboře, odkud docházela i do ostatních táborů. Její přezdívka vyplynula z nedostatku vhodných nástrojů, mohla používat pouze vrtačku a kleště.⁵⁷⁰ Na základě porovnaných výkazů se v nejmenším bernartickém táboře za období únor až duben léčilo se zuby celkem 59 vězňů,⁵⁷¹ zatímco v největším táboře v Horním Starém Městě to bylo za období únor až duben celkem 723 vězňů.⁵⁷² Pro Hořejší Vrchlabí je k dispozici pouze měsíční zpráva z března 1944, kdy bylo vytrženo celkem 27 zubů⁵⁷³ a stejně tak pro žacléřský tábor z února 1944, kdy bylo ošetřeno celkem 35 vězňů.⁵⁷⁴

V pobočných táborech byly zaznamenány i případy těhotenství, která se nepodařila podchytit během selekcí v Osvětimi a Gross-Rosenu, neboť vězenkyně byly teprve v raném stadiu gravidity.⁵⁷⁵ Jednalo se zejména o maďarské židovky, které otěhotněly ještě před deportací do Osvětimi v létě 1944, v menší míře o polské a české židovky, které otěhotněly v ghettech nebo v Terezíně. Tyto případy se vyskytovaly v Poříčí, Meziměstí a Hořejším Vrchlabí.⁵⁷⁶

Neexistovala žádná obecná pravidla SS, která by stanovovala, jak s těhotnými naložit, a proto, dokud byly schopny práce, mohly dítě donosit, většinou však byly při pravidelných selekcích posílány na smrt. Kojenci byli po porodu matkám odebíráni a usmrcováni, v jiných případech byly zavražděny i matky. Bývalá

---

⁵⁶⁸ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 124.

⁵⁶⁹ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 6732-DP, 7088-DP, 7090-DP a 7091-DP.

⁵⁷⁰ Vojtěch VYKOUK, *Štefania Lorándová. Život ve víru dvacátého století*. Diplomová práce obhájená na Katedře dějin a didaktiky dějepisu Univerzity Karlovy 2009, s. 106.

⁵⁷¹ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7088-DP.

⁵⁷² Tamtéž, 7090-DP.

⁵⁷³ Tamtéž, 6732-DP.

⁵⁷⁴ Tamtéž, 7091-DP.

⁵⁷⁵ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 212.

⁵⁷⁶ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 127.

vězenkyně z Bernartic vypověděla, že 27. října 1944 porodila dítě, které bylo krátce po narození usmrceno.⁵⁷⁷ V Poříčí proběhlo i několik porodů, kterým byl údajně přítomen trutnovský okresní lékař MUDr. Josef Milner, jehož po válce tři bývalé vězenkyně obvinily z toho, že vydal rozkaz k usmrcení novorozence. Milner svou vinu odmítl, připustil však, že v táboře viděl několik těhotných žen.⁵⁷⁸

V táboře kolovaly také zvěsti, že práce neschopné a těhotné ženy byly posílány na lékařské pokusy, pravděpodobně do Osvětimi, kam putovaly i slabé a nemocné ženy na smrt. Jedna z bývalých vězenkyň navíc uvedla, že takto postižené ženy dostávaly injekce nejspíše za účelem sterilizace, případně aby neprodily.⁵⁷⁹ Z toho můžeme vyvozovat, že se vězenkyně dostaly do nechvalně proslulého osvětimského bloku 10, kde byly prováděny experimenty německým lékařem Carlem Claubergem v podobě sterilizace injekcemi či odoperování dělohy a vaječníků bez narkózy.⁵⁸⁰ Táž bývalá vězenkyně uvedla, že někteří dozorcí měli dokonce intimní styk s internovanými Polkami, které následně otěhotněly, což bylo zcela v rozporu s nařízeními o míšení německé krve a mohlo vést k tvrdým postihům.⁵⁸¹

Lékařský personál tvořily vězenkyně se zdravotnickým vzděláním, přičemž zde sloužila všeobecná lékařka, zubní lékařka, několik specialistek a ošetrovatelek. Lékařky byly většinou francouzské, ruské a maďarské národnosti, ošetrovatelky pocházely především z Polska.⁵⁸² V Poříčí působila jako táborová lékařka Polka Wilma Lukaszová⁵⁸³ a jako zubní lékařka Polka Rosa Salzbergová.⁵⁸⁴ Vyčerpané a příliš nemocné ženy byly poslány na smrt lékaři SS, kteří jezdili do táborů provádět každý měsíc selekce.⁵⁸⁵ Ve druhé polovině roku 1944 k nim patřil obávaný „anděl smrti“ Josef Mengele, který nastoupil k velitelství tábora Gross-Rosen po evakuaci

---

⁵⁷⁷ Tamtéž, s. 128.

⁵⁷⁸ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 213.

⁵⁷⁹ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

⁵⁸⁰ Podrobněji ke konkrétním experimentům a úloze Carla Clauberga viz Hans-Joachim LANG, *Ženy z bloku 10: Lékařské pokusy v Osvětimi*, Praha 2014.

⁵⁸¹ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

⁵⁸² Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 33.

⁵⁸³ Po smrti Lukaszové nastoupila na její místo Maďarka Simon Perlová. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, s. 50.

⁵⁸⁴ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

⁵⁸⁵ Na tom se shodují takřka všechny bývalé vězenkyně, jedna z nich uvedla, že každý měsíc se jednalo o selekci zhruba 20 osob. Tamtéž, 7715-DP. Svědecké protokoly z roku 1970. Protokol z 29. 4. 1970 s Geňou Kačerovou.

Osvětimi.⁵⁸⁶ Na jeho přítomnost v Poříčí vzpomínala jedna z bývalých vězenkyň: „Po čtyřech týdnech přijel dr. Mengele, vedl selekci. Můžete si představit, co jsme cítily, když jsme uviděly tohle zvíře v pěkné masce lidského tvora, který zhasl životy stovek, tisíců, nebo dokonce více lidí pohybem ruky. Díky bohu, v té době už nebyl tak vybíravý, protože jsme byly uznány a zařazeny do transportu.“⁵⁸⁷

Úmrtnost v pracovních táborech byla poměrně nízká a kromě tyfové epidemie, která vypukla v Poříčí na podzim 1944, dosáhl počet zemřelých v 7 pobočných táborech celkem 47 osob. Konkrétní počty zemřelých jsou znázorněny v následující tabulce.

Tabulka č. 3: Úmrtnost v táborech, řízených velitelstvím SS v Trutnově-Poříčí⁵⁸⁸

Tábor	Počet zemřelých
Poříčí	17
Horní Staré Město	10
Libava	9
Hořejší Vrchlabí	4
Libeč	2
Bernartice	4
Bohuslavice	1
Celkem	47

⁵⁸⁶ Poválečné výpovědi bývalých vězenkyň se však rozcházejí v tom, zda Mengele skutečně poříčský tábor navštívil a kromě nich jakýkoli přímý důkaz, který by to potvrdil, chybí. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976. Několik bývalých vězenkyň po válce vypovědělo, že Mengele byl selekcím přítomen i v dalších pracovních táborech. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7715-DP. Svědecké protokoly z roku 1970.

⁵⁸⁷ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 212.

⁵⁸⁸ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 52. Tabulka upravena a opravena, údaje seřazeny od nejvyšší po nejnižší úmrtnost.

4.4.5. Práce

Pracovní komando doprovázely dozorkyně SS a ženy se nesměly vzdálit od svých pracovních míst. Zcela nežádoucím se jevílo, aby pracovaly společně s cizinci, což firmy většinou nedodržovaly.⁵⁸⁹ Vzhledem k nedostatku strážů měly být ženy voděny spolu s dělníky, aby s nimi pracovaly venku. Vězenkyně hlídaly pouze vyškolené dozorkyně SS, hlídání civilními německými dělníky bylo zakázáno.⁵⁹⁰ Odnětí židovských pracovních sil hrozilo v případě, když by vězenkyně nebyly soustředěny na jednom pracovišti a nebyly řádně hlídány dozorkyněmi. Zakázány byly malé skupiny vězenkyň z důvodu neefektivní ostražky.⁵⁹¹

Směny bývaly v táborech obvykle 10-12 hodinové. U firmy Alois Haase vězenkyně pracovaly 6 dní v týdnu celkem 54 hodin od pondělí do soboty v dlouhých směnách, které ve všední dny trvaly 10,5 hodiny a 7 hodin v sobotu. Cesta tam a zpátky do tábora trvala celkem 90 minut.⁵⁹² U firmy Walzel trvala pracovní doba od 6 hodin dopoledne do 18 hodin večer.⁵⁹³ Vězenkyně v táborech zaučovali němečtí dělníci a dělnice a pak už samy odpovídaly za stroj nebo zařízení, na němž pracovaly.⁵⁹⁴

Průběh pracovního dne v Žacléři je popsán v knize Salin dar následovně: *„Každodenní dvanáctihodinová směna v továrně začala v pět hodin ráno. Zusi a Sala byly přiděleny ke stejnému oddělení. Celý den stály k sobě zády u obrovských strojů, jimiž procházely obrovské balíky surového lnu korytem vařící vody, která je čistila před tím, než prošla zařízením, které len navijelo na malá vřetena. Když se vřetena namotala, musela být sundána a uložena do krabic, a do stroje byl vložen další velký balík lnu. Pokud se vlákno smotalo nebo přetrhlo, muselo být ručně vráceno zpět na místo a znovu spuštěno. Vlákna nakonec byla použita na látky pro německou armádu. Zusin stroj pracoval dobře a ona poslušně plnila svou krabici namotanými vřeteny šedého lnu. Salin stroj však byl poruchový. Německý majitel továrny na ni*

---

⁵⁸⁹ V souvislosti s plánovanou kontrolou pracovního tábora v Trutnově 21. 4. 1944 (pracovního komanda nasazeného u firmy Alois Haase) Ritterbusch upozorňoval, že nedostatky jako práce Židovek s cizinci a obtíže v zásobování by vedly k odebrání pracovních sil firmě. SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 113, kt. č. 5. Dopis z 14. 4. 1944.

⁵⁹⁰ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 44.

⁵⁹¹ Tamtéž, s. 43.

⁵⁹² SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 111, kt. č. 5. Seznamy židovských vězenkyň z 16. 10. 1942.

⁵⁹³ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7715-DP. Svědecké protokoly z roku 1970.

⁵⁹⁴ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Tereziňské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 31.

*křičel a obviňoval ji z lenosti, i přesto, že vůbec nemohla za to, že se vlákna trhala...*⁵⁹⁵

Při práci se dohlíželo na maximální výkon vězenkyň, které se nesměly bavit mezi sebou a ani se zajatci a ostatními dělníky. Dodržování příkazů si dozorkyně na vězněných ženách vynucovaly bitím a ženy se nesměly vzdalovat z místa svého pracoviště ani na toaletu. Výjimečně obdržely i něco na způsob pracovních pomůcek v podobě rukavic, pláštů či zástěr, v takovém případě si na ně musely našít žlutou Davidovu hvězdu.⁵⁹⁶

Bývalá vězenkyně Viola Šándorová vzpomínala po válce na svou práci u firmy AEG v Poříčí: „*Někdy v zimě jsem se dostala pracovat k soustruhu, což byla též namáhavá a nebezpečná práce (pracovaly jsme bez ochranného oděvu, brýlí apod.). U soustruhu jsem pracovala několik týdnů i na nočních směnách. Když byly noční, znamenalo to: 12-13 hodin v továrně a v lágru ještě dalších 5-6 hodin při úklidu a jiných pracích. Spaly jsme cca 4 hodiny denně. Některá děvčata uměla spát už i vestoje nebo v chůzi při cestě do práce.*“⁵⁹⁷

V období vánočních svátků byla pracovní doba vězenkyň omezována. Na Štědrý den 24. prosince pracovaly obvykle do 12:00, na První svátek vánoční 25. prosince pracovaly pouze v případě noční směny v muničních továrnách a na Druhý svátek vánoční 26. prosince byla pracovní doba stejná jako ve všední dny,⁵⁹⁸ končila zpravidla okolo páté hodiny odpolední.⁵⁹⁹ Toho měli vězni využít k opravě svého oblečení, hlavním důvodem zastavení provozu ovšem byla úspora světla a uhlí.⁶⁰⁰

Nařízení stanovená SS z 14. července 1944 obsahují kromě náležitostí týkajících se poukázek na stravu a ostrahy také neuvěřitelný třetí bod, pod nímž je podepsán SS-Gruppenführer Richard Glücks, vedoucí úřadu skupiny D. Podle něj měli vězňové koncentračních táborů přicházet se zlepšovacím návrhy ve výrobě a předkládat je jeho úřadu. Návrh měl obsahovat příjmení, vězeňské číslo a koncentrační tábor,

---

⁵⁹⁵ Ann KIRSCHNER, *Salin dar. Matčin příběh*, Praha 2012, s. 177-178.

⁵⁹⁶ Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 30-31.

⁵⁹⁷ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7750-DP. Vzpomínka na dobu věznění v KT Poříčí, sepsáno dne 30. 8. 1978.

⁵⁹⁸ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Zpráva z 14. 12. 1944.

⁵⁹⁹ Tamtéž, zpráva z 14. 6. 1944.

⁶⁰⁰ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Zpráva z 14. 12. 1944.

odkud vězeň pocházel. Takové návrhy měly být i patřičně oceňovány, ale jakým způsobem, o tom již dokument nehovoří.⁶⁰¹

Shrnutí

Na existenčních podmínkách vězenkyň jsme si ukázali, jaké změny prodělalo ubytování po roce 1944, když tábory přešly pod správu KT Gross-Rosen. Většinou dřevěné barákové stavby byly zajištěny ostnatým drátem a zabezpečeny před okolním světem, čímž se nijak nelišily od zajateckých táborů. Jakkoli negativně mohly tuto změnu nejcitelněji vnímat ženy, které zde přebývaly již předtím, na Židovky přijíždějící transporty z Osvětimi zapůsobily tábory, umístěné v kopcovitém a zalesněném terénu, psychologicky příznivým dojmem. K ubytování však mohly sloužit i prázdné tovární objekty, bývalé výrobní haly a skladiště, které již firmy nepotřebovaly. Vybavení ubikací pokrývalo jen to nejjzákladnější, co mohly vězenkyně potřebovat: patrové palandy a jednoduché skříňky nebo poličky na osobní věci. Všechny tábory se potýkaly s nedostatečným vytápěním, nejhůře na tom byly v prosinci 1944, kdy palivo nestačilo ani na vaření a stagnovala dokonce i výroba v továrnách.

Také skladba a kvalita potravin se po roce 1944 prudce zhoršila. Zatímco v době Schmeltovy organizace mohly ženy dostávat z domova balíčky s potravinami, jakmile se z táborů staly pobočky KT Gross-Rosen, musely se spoléhat na stravu dodávanou z táborové kantýny. Náklady za stravování vězenkyň přebíraly firmy, u nichž ženy pracovaly a za účelem maximalizace jejich výkonu zavedly od dubna 1944 systém tzv. prémiových poukázek v hodnotě 0,50 až 1 RM, za které ženám náležel přídavek k obědu. Jelikož však v táborových kuchyních bujela korupce, často se stávalo, že vězenkyně žádný přídavek v podobě chleba či polévky nedostaly. Nákup prémiových poukázek ovšem v průběhu roku 1944 narůstal a v prosinci dosáhl částky 1000 RM. Zásobování však postupně vážlo a zhoršoval se pracovní výkon, na což opakovaně upozorňoval velitel KT Gross-Rosen Hassenbrock, který firmy nabádal, aby u příslušných dodavatelů nakupovaly i potraviny bez lístků. Ve dvou výkazech částek jsme vyzorovali, že sice šlo o potraviny s vysokým

---

⁶⁰¹ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Nařízení stanovená SS z 14. 7. 1944. Tento třetí bod je označen jako Využití vynálezů a návrhy na zlepšení od příslušníků SS a vězňů.

kalorickým příjmem, bývalé vězenkyně si ovšem vzpomínaly, že si svoje nuzné příděly musely přilepšovat krádežemi.

Hygienické návyky se vzhledem k podmínkám věznění dodržovaly jen obtížně. Množily se vši, které si ženy vybíraly z hlav, jako prevence však sloužilo i stříhání dohola. K udržení čistoty na toaletách a chodbách si vězenkyně určovaly noční služby, při nichž pomáhaly nemocným a slabým spoluvězenkyním ve tmě a na velkou vzdálenost dojít na potřebné místo. Situace se následně ještě více zhoršila s příchodem nových vězenkyň po roce 1944.

V pobočných táborech existoval systém lékařské péče, kterou zajišťoval nemocniční revír v Poříčí, podléhající lékařské správě kmenového KT Gross-Rosenu. Lékařky a ošetřovatelky pocházely z řad vězenkyň, nemocným ženám však mohly poskytovat jen velmi omezenou pomoc, neboť často neměly ani základní vybavení a takřka žádné léky. Náklady za vybavení nemocnice a stravu nemocných totiž nesla převážně firma. Nemocné vězenkyně z menších pobočných táborů byly do Poříčí převáženy v případě dlouhodobějších a vážnějších onemocnění. Ve všech táborech bylo prováděno pouze léčení zubů vězeňskými ošetřovateli. Několik případů těhotenství vězenkyň bylo řešeno v podstatě dvojitým způsobem: transportem do jiných táborů, pravděpodobně zpět do Osvětimi, nebo donošením a následným usmrcením matky nebo dítěte, případně obou. K několika porodům došlo údajně v Poříčí a byl jim přítomen trutnovský okresní lékař MUDr. Josef Milner, obviněný po válce z příkazu usmrcení novorozence. Podle výpovědi bývalé vězenkyně byly údajně těhotné vězenkyně posílány pryč na lékařské pokusy, což může odkazovat k nechvalně proslulému osvětimskému bloku 10, kde drastické experimenty na ženách prováděl německý lékař Carl Clauberg. Někteří dozorcí z řad SS měli mít údajně pohlavní styk s internovanými Polkami, které otěhotněly, což šlo proti všem předpisům. V táboře probíhaly pravidelné selekce lékaři SS, k nimž se ve druhé polovině roku 1944 připojil i obávaný „anděl smrti“ Josef Mengele, který nastoupil k velitelství tábora Gross-Rosen po evakuaci Osvětimi. Úmrtnost byla přesto v pobočných táborech nízká a v 7 pracovních táborech dosáhla celkem pouze 47 osob.

Do práce vězněné ženy doprovázely dozorkyně SS, které na ně dohlížely i při práci. Přestože byla zakázána práce s cizinci a válečnými zajatci, v praxi toto nařízení firmy většinou nedodržovaly. Po příchodu na pracoviště byly ženy zaučeny německými dělníky a dělnicemi, kteří jim ukázali, jak se strojem zacházet a potom za něj zodpovídaly. Směny bývaly obvykle 10-12 hodinové a ženy pracovaly zhruba 6 dní v týdnu celkem 54 hodin. Bylo dohlíženo na maximální výkon vězenkyň, který si dozorkyně vynucovaly i bitím. Ženy měly zakázáno bavit se s cizinci a válečnými zajatci a vzdálit se bez dovození z místa svého pracoviště. Zřídka obdržely pracovní pomůcky v podobě rukavic, pláštěů či zástěr, na které si musely našít žlutou hvězdu. V době vánočních svátků byla pracovní doba omezována hlavně kvůli úspoře energií, čehož měly ženy využít k opravě svého oblečení.

4.5. Dozorkyně

Ve funkci dozorkyň bylo v sedmi pobočkách KT Gross-Rosen zaměstnáno přibližně 174 žen, přičemž zhruba s polovinou z nich (53 dozorkyň) bylo po válce zahájeno trestní řízení.⁶⁰² V této podkapitole se budeme zabývat specifickými kritérii výběru těchto žen včetně jejich osobní motivace a věkové struktury, což rozdělíme na dvě fáze: období Schmeltovy organizace a období poboček KT Gross-Rosen. Zajímat nás bude i postoj dozorkyň k vězněným ženám, respektive, zda jejich chování neslo i známky sadismu či zda se jejich charakterové vlastnosti mohly plně projevit až v závislosti na prostředí, v němž se ocitly.

4.5.1. Obecná kritéria při výběru a povinnosti dozorkyň

Dozorkyně se rekrutovaly z řad bývalých dělnic pracujících u firmy, které bydlely většinou přímo v obci nebo poblíž obce, kde byl postaven pracovní tábor.⁶⁰³ O funkci dozorkyně se ucházely buď dobrovolně, nebo byly přikázány firmou či úřadem

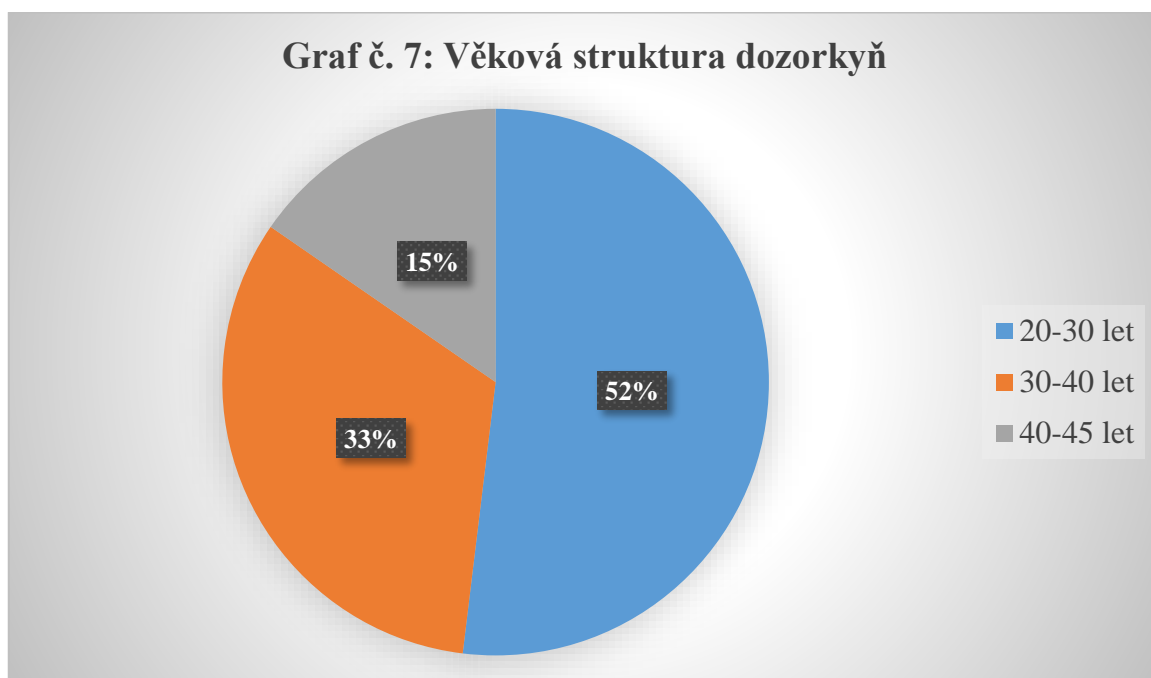
---

⁶⁰² Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 213.

⁶⁰³ Ve výkonech povolání bylo nejčastěji uvedeno dělnice nebo přadlena. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

práce.⁶⁰⁴ Nesmíme opomenout, že od roku 1943 platila v Říši všeobecná pracovní povinnost pro všechny práceschopné muže a ženy, což také hrálo svou roli. V době Schmeltovy organizace byly pro dozorčí službu vybírány převážně starší ženy okolo 40 let, z nichž některé tuto činnost vykonávaly i po březnu 1944.⁶⁰⁵

Ve druhé fázi, kdy tábory přešly plně pod správu KT Gross-Rosen, byl věk rozhodujícím a nejdůležitějším kritériem. Ve snaze omladit dozorčí personál byly vybírány ženy většinou mezi 20 až 45 lety. Více než polovina žen (27 dozorkyň) byla mladší 30 let (z toho dvěma bylo v roce 1944 pouze 20 let). V kategorii od 30 do 40 let se pohybovalo 17 žen, přičemž pouze 8 žen přesáhlo 40 let věku (nejstarším dvěma dozorkyním bylo 45 let v roce 1945).⁶⁰⁶ V následujícím grafu máme znázorněno, že až 52% všech žen se pohybovalo v rozmezí 20-30 let.

⁶⁰⁴ Když se například Marie Larischová zdráhala přijmout funkci dozorkyně, nadřízení jí vyhrožovali, že bude přeložena na bombardované území Německa. Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 215.

⁶⁰⁵ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 70.

⁶⁰⁶ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 214.

Mužská ostraha z řad příslušníků SS zajišťovala pouze vnější dohled nad tábory, v samotných ženských pracovních táborech mohly vykonávat dozor ovšem pouze ženy.⁶⁰⁷ Druhým kritériem byl výběr převážně svobodných a bezdětných žen. Pouze 3 dozorkyně ze sledovaných poboček měly děti a také byly starší, než byl požadovaný průměr.⁶⁰⁸

Motivace byla různorodá, od možnosti kariérního postupu po vyšší mzdu, neboť předtím ženy zastávaly pozice pouhých dělnic. Výkon povolání dozorkyně v sobě nesl i společenskou prestiž, jaké se těšila SS. Vrchní dozorkyně v Poříčí Elsa Hawliková byla například vyznamenána Válečným křížem za zásluhy bez mečů.⁶⁰⁹

Po začlenění pracovních táborů pod KT Gross-Rosen musely dozorkyně absolvovat školení v Ravensbrücku,⁶¹⁰ kde se podrobily zdravotní prohlídce a zběžně se seznámily s eskortní a strážní službou.⁶¹¹ Výuka zahrnovala doprovod vězňů, dohled nad nimi během práce a odvod zpět do tábora. Kurz probíhal v březnu a trval zhruba dva týdny,⁶¹² v některých případech se mohl protáhnout i na tři až čtyři týdny.⁶¹³ Od 1. září 1944 již nebyl vyžadován výcvik v Ravensbrücku a dozorkyně se školily v kmenovém KT Gross-Rosen a také přímo v Poříčí u Trutnova od podzimu 1944.⁶¹⁴ Nově bylo podmínkou pro přijetí žen členství v SS, v jejíž organizační struktuře figurovaly jako tzv. členky společenství neboli Gefolgschaftsmitglieder a podléhaly jeho policejní a soudní pravomoci. Jejich uniforma se skládala z šedého kostýmu s orlicí na levém rukávu, lodičky jako pokrývky hlavy, holínek a kabátu nebo

---

⁶⁰⁷ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 101.

⁶⁰⁸ V rozpětí 30-40 let, a sice Filoména Amlerová (ročník 1895), nejstarší ze všech dozorkyň, která měla dvě dospívající děti, syna a dceru, Maria Rudolfová (ročník 1905), která měla syna (narozen 1930) a Elsa Hawliková (ročník neznámý), měla dceru ve věku zhruba 10-11 let. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976, dále 8637-DP. Trestní spis Filomény Amlerové.

⁶⁰⁹ Alfons ADAM, *Otroci třetí říše*, Praha 2016, s. 104. Jako záslužný kříž bez mečů byl udělován za výjimečné zásluhy při plnění válečných úkolů, při kterých daná osoba nepřišla do styku s nepřáteli.

⁶¹⁰ Nedatovaná zpráva firmě Alois Haase se zmiňuje o třech ženách, které byly firmou vyslány 12. dubna 1944 do Ravensbrücku, ale ukázalo se, že nejsou způsobilé danou práci vykonávat. SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 115, kt. č. 5. Korespondence s KT Gross-Rosen o židovských vězenkyních v táboře nucených prací v Poříčí o práci vězenkyň u jednotlivých Inářských firem.

⁶¹¹ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 215.

⁶¹² Tamtéž, s. 218. Někdy se ale mohl protáhnout i na 3-4 týdny. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976.

⁶¹³ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7103-DP. Zpráva z 12. 5. 1976. Podle Kryla a Chládkové školení probíhalo od 2. do 17. března 1944. Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 71.

⁶¹⁴ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 215.

pláštěnky. K vynucování poslušnosti a trestání vězenkyň sloužily důtky, které měly dozorkyně neustále u sebe.⁶¹⁵

K povinnostem dozorkyně patřilo střežení vězenkyň cestou z tábora na pracoviště a zpět, kde je předala táborové vedoucí. Při každé směně na ženy dozorkyně dohlížely, případně přijímaly stížnosti od mistrů. Od 18 do 20 hodin probíhala kontrola táborových baráků, poté měly do dvou hodin ráno volno, následně vyrazily budít první směnu, která začínala ve tři hodiny ráno s půl hodinovou přestávkou do 14 hodin odpoledne. Po ní nastupovala odpolední směna od 15 hodin do dvou hodin v noci, kdy se vracela do tábora.⁶¹⁶ Zatímco ostatní dozorkyně odcházely večer do místa svého bydliště, tzv. Kolonnenführerin neboli vedoucí kolon v táboře přespávaly a střežily vězenkyň.⁶¹⁷

4.5.2. Postoj dozorkyň k vězněným ženám

Až na několik málo výjimek bylo chování dozorkyň vůči vězenkyním špatné. Nazývaly vězenkyň opicemi či bandou židovskou, braly jim cenné věci, týraly, šikanovaly a ponižovaly je. Pokud se jim zdálo, že ženy pracují příliš pomalu, dostávaly pohlavky nebo rány bičíkem, který měly dozorkyně neustále u sebe. Ponižujícím trestem bylo stříhání dohola nebo temnice, tmavá komora, do které byly vězenkyň zavírány za různé prohřešky.⁶¹⁸ Vězenkyň byly dozorkyněmi také okrádány o cennosti a bylo jim vyhrožováno transportem do Osvětimi, pokud se zdály nemocné. Vězenkyň často musely stát hodiny v dešti nebo mrazu, do sněhu neměly žádnou obuv. Často se poválečné výpovědi bývalých vězenkyň shodují v druzích a intenzitě trestů, kterým čelily. Podle vzpomínek bývalých vězenkyň měl být nad jednou z internovaných žen vynesena rozsudek smrti za to, že si dovolila na dozorkyni.⁶¹⁹ Výpovědi se rozcházejí v tom, zda byla obviněná žena skutečně

---

⁶¹⁵ Tamtéž.

⁶¹⁶ Tamtéž, s. 215-216.

⁶¹⁷ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 71.

⁶¹⁸ Např. dozorkyně Filoména Amlerová jednu z internovaných žen zavřela na týden do temnice za to, že požadovala nazpět své boty, které si dala do opravy. Po odpykání trestu ji Amlerová nechala odeslat do Osvětimi. Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 8637-DP. Trestní spis Filomény Amlerové.

⁶¹⁹ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7750-DP. Vzpomínka na dobu věznění v KT Poříčí, sepsáno dne 30. 8. 1978.

popravena nebo odtransportována do Osvětimi. Z výpovědí rovněž nevyplývá, že by nějaká z dozorkyň projevovala sadistické sklony kromě Eugenie Scholzové, dozorkyně v Bernarticích, která byla lesbička, na vězenkyně často zírala, fackovala a týrala je. Z takto nepřímých dokladů lze maximálně usuzovat, že si tresty na vězenkyních užívala, ale konkrétněji to nelze posoudit.⁶²⁰ Výše uvedené projevy násilí dozorkyň na vězenkyních se tedy spíše odrážely od prostředí, v němž se ocitly, a kde mohly dát násilí i volný průchod.

4.6. Židovské ženy a reflexe umění v podmínkách věznění

*„Ó, prokletý dome trestu, kde spí se na prknech a na slámě,
kde bídný vede se život, tak vypadá tábor trestný.
Neustálé bití i kopání, prudká nenávisť,
ubohé nevinné tělo je potom všem tělem silným.
Toto je píseň Židovky, z níž zůstal jen stín,
bledé z neustálé dřiny, kterou zakouší den co den,
toto je píseň zoufalství židovského, bolesti posetého,
kdo ví, jestli může ještě jednou vidět matku vředy pokrytou.
Bouře stále zuří na celém světě, vítr kolem bázeň vyvolává,
strašná ozvěna se zvedá a krvavá pomsta se hlásí.
Na křivdy spáchané na nás se nezapomene,
a přestože jsou naše dny spočítány, křivdy musí být pomstěny!
Toto je píseň Židovky, z níž zůstal jen stín.“⁶²¹*

Výše uvedená Balada o pracovním táboře, která nejspíše dílem maďarské vězenkyně Fely Grinšzpanové, internované v pořičském pracovním táboře,⁶²² dokládá, jak výraznou roli sehrávala kultura v životech vězenkyň, na něž tvrdě dopadala realita pracovních táborů. Kultura v jakékoli podobě, ať již šlo o pouhé improvizované

---

⁶²⁰ K výpovědím bývalých vězenkyň viz Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7104-DP, 7715-DP, 7747-DP, 7748-DP, 7750-DP, 7752-DP, 7753-DP, 7754-DP, 7755-DP a 7756-DP.

⁶²¹ Balada o pracovním táboře. Volně přeloženo z polštiny. Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Terezínské listy 16, Ústí nad Labem 1988, s. 35.

⁶²² Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, 7754-DP. Vzpomínka na dobu věznění v KT Poříčí u Trutnova, sepsáno dne 8. 11. 1978.

představení či skládání písní, byla pro vězenkyně nesmírně důležitým prvkem. Měla terapeutickou funkci a refletovala utrpení, v němž se vězněné ženy ocitly. Byla prostředkem, díky kterému se mohly cítit opět jako lidé.

Dokladů o kulturní činnosti vězenkyň v pracovních táborech nemáme mnoho a většinou pochází ze vzpomínek bývalých vězenkyň. Výjimku v tomto směru představují dva menší pracovní tábory vyvíjející soustavnou a organizovanou kulturní činnost, a sice tábor v Žacléři a tábor v Bernarticích. Zatímco v prvním případě se dochoval zlomek divadelní hry, ve druhém případě se lze opřít pouze o torzovité vzpomínky bývalé vězenkyně. Je navíc zajímavé, že oba tábory se nacházely jen pár kilometrů od sebe, přičemž žacléřský tábor správně podléhal, jak již bylo zmíněno, pracovnímu táboru v Bernarticích. Pokusíme se následně kulturní činnost židovských vězenkyň rekonstruovat.

Alegorickou divadelní hru s názvem *Sen* umělkyně napsala v Žacléři maďarská studentka medicíny Celina Richterová z Budapešti.⁶²³ Šestnáctistránková hra či snad její zlomek je dedikována zdejší dozorkyni Emmě Machové, která se snažila vězenkyním pomáhat.⁶²⁴ Hra, označovaná jako veselá tragédie, je psána dunajskou němčinou a byla zamýšlena jako kolektivní výtvar skupiny vězenkyň, které v ní sehrávají své role. To potvrzuje i titulní strana rukopisu, na níž je nakresleno sedm dívek, držících rozvinutý transparent s nápisem hry.⁶²⁵

Dějová linie se točí kolem mladé operní pěvkyně pohybující se v „normálním civilizovaném světě“, v němž hovoří se svou komornou a vzpomíná na hodnou paní rektorku i zlou učitelku matematiky,⁶²⁶ a zároveň očekává příchod svých bývalých spolužaček, s nimiž bydlela na internátu. Pěvkyně v očekávání návštěvy usne a zdá se jí sen, v němž se vrací do doby svého studia.⁶²⁷ Všechno se ale změnilo a ve škole nyní platí jiná pokřivená pravidla. Vládne tu tvrdá disciplína, chodí se v pracovním úboru, k obědu se podává tuřínová polévka a v tělocvičně je špína a prach. Dívky jsou vystaveny stálým trestům, musí vykonávat zbytečné práce a provádět dechová

---

⁶²³ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 75.

⁶²⁴ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 208.

⁶²⁵ Ludvík E. VÁCLAVEK, *Lágr je sen?* In: *Stati o německé literatuře vzniklé v českých zemích*, Olomouc 1991, s. 157.

⁶²⁶ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost*, Praha 2008, s. 208.

⁶²⁷ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 75.

cvičení v mracích prachu a cupovat koudel. Když chce pěvkyně dívkám zazpívat árii, dočká se výsměchu, neboť do jejich prostředí se zpěv nehodí. Učitelka matematiky dívky zkouší desetinnou soustavu, kterou zdůvodňuje způsobem balení koudele po deseti svazcích. Když položí otázku, která Goethova báseň je nejtěžší, dívky shodně odpoví, že Kouzelnický učeň, protože se tam lije moc věder vody na zemi.⁶²⁸ Tělesné tresty doprovází prohlášení vězenkyň, že si je někdy zaslouží, protože nechtějí jít do vagónů. Za nejbližší lázeňské místo považují dívky umývárnu. Za správné vyřešení úloh jsou odměněny kartáčkem na zuby a kilem tuřinu. Když se pěvkyně vzbudí, uvítá své hosty a služce poněkud zmateně nakáže, aby servírovala tuřínovou polévku.⁶²⁹

Vězenkyň divadelní hru v táboře nastudovaly a představení sehrály.⁶³⁰ Po stránce umělecké jde o psychologické zachycení zla v neskutečném světě. Rovina snu umožňuje vytvořit zcizující efekt na vlastní život v táboře,⁶³¹ který se zdá být nesmyslný. Sen a realita jsou ve hře převrácené, neboť sen je reálným zážitkem, je skutečný, zatímco normální život je pro vězenkyň snem, který jim chybí.⁶³² Prvky absurdity jsou jasně vyjádřeny ve zkoušení dívek z vyučovacích předmětů, přitom absurdita je tím, co vytváří pokřivenou logiku tábora. Nepochybně se do hry promítá stockholmský syndrom, kdy se oběti do jisté míry snaží ospravedlnit jednání pachatele, v tomto případě dozorkyně: „*Ale my si to někdy zasloužíme, protože nechceme jít do vagónů.*“⁶³³ Pozitivní vztah, který si vězenkyň vypěstovaly

---

⁶²⁸ Ludvík E. VÁCLAVEK, *Lágr je sen?* In: Stati o německé literatuře vzniklé v českých zemích, Olomouc 1991, s. 158. Druhá sloka Goethovy básně obsahuje doslova tyto verše: „*Skokem, skokem, během k vodě, s vodou chodě neměj stání, ať se hojným, plným tokem lije voda na koupání.*“

Goetheho vybrané básně, Praha 1889. Dostupné online:

https://cs.wikisource.org/wiki/Goetheho_vybran%C3%A9_b%C3%A1sn%C4%9B/Kouzeln%C3%ADk%C5%AFv_u%C4%8De%C5%88.

⁶²⁹ Ludvík E. VÁCLAVEK, *Lágr je sen?* In: Stati o německé literatuře vzniklé v českých zemích, Olomouc 1991, s. 158.

⁶³⁰ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen*, Trutnov 1981, s. 75.

⁶³¹ Zcizovací efekt jako prostředek divadelního vyjadřování se objevuje v dramatické tvorbě ve 30. letech 20. století a nejznámějším dramatikem, který s ním pracoval, byl Bertold Brecht. Většinou je proveden záměrně stylizovaným vyjádřením či prvkem, který záměrně neodpovídá realitě.

⁶³² Ludvík E. VÁCLAVEK, *Lágr je sen?* In: Stati o německé literatuře vzniklé v českých zemích, Olomouc 1991, s. 158-159.

⁶³³ Tamtéž, s. 158. Jistá sympatie a sounáležitost s pachatelem je pro oběť nezbytná, má-li duševně přežít. Tam, kde by měla být nenávisť, dochází k chápání motivů a pohnutek agresorů a odpouštění jejich jednání; vinu a stud pocítují často samy oběti. Jedná se o podvědomý psychologický obranný mechanismus, který zdůrazňuje boj o přežití, neboť oběť, zmítaná strachem a nadějami, plně podléhá agresorově moci a jeho vládě nad životem. Helga AMESBERGEROVÁ – Katrin AUEROVÁ –

k dozorkyni Emmě Machové je pocíťován jako menší zlo uvnitř velkého všepohlcujícího zla lágru. Každý akt lidskosti je považován za nečekaný a tím pádem v očích vězenkyň vysoce ceněný.⁶³⁴ Divadelní hra *Sen umělkyně* je unikátním literárním dokumentem zčásti osvětlujícím za pomoci uměleckého jazyka život v táboře, byť jeho cílem nebylo zachytit podmínky vězenkyň reportážním stylem. Kulturní vyžití se snažily soustavně vyvíjet také vězenkyň v Bernarticích, které k němu využívaly volných nedělních odpolední. Dozorkyně o jejich činnosti věděly a ženám ji alespoň ze začátku tolerovaly. Vězenkyň se scházely ve velké místnosti koupelny, kde jim slovenská židovka Štefanie Lorándová přednášela děje z knih a divadelních her od Karla Čapka, Henrika Ibsena či Herberta George Wellse.⁶³⁵ Lorándová, ovládající několik cizích jazyků, byla ženou s mimořádným osudem. Za války se aktivně účastnila odbojového sionistického hnutí Hašomer Hacair neboli Mladý strážce, která působila ilegálně v Maďarsku.⁶³⁶ Mladí sionisté se připravovali na přestěhování do Palestiny, ale jakmile jim došlo, že se něco takového může podařit jen jednotlivcům, rozhodli se dostat co nejvíce Židů do Maďarska, kde byla situace snesitelnější než na Slovensku.⁶³⁷ Spolu s pašeráky přešla v březnu 1942 ilegálně hranice u Košic a dostala se do Budapešti, kde působila pod jménem Margita Demeterová. Ihned se zapojila do odbojové činnosti a uprchlíkům obstarávala doklady a peníze, zajišťovala ubytování.⁶³⁸ Od oklamaných maďarských

---

Brigitte HALBMAYROVÁ, *Sexualizované násilí: Ženské zkušenosti z nacistických koncentračních táborů*, Praha 2005, s. 54.

⁶³⁴ Tamtéž, s. 159.

⁶³⁵ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, Vzpomínka na dobu věznění v KT Bernartice u Trutnova Štefanie Lorándové, sepsáno dne 11. 12. 1978.

⁶³⁶ Původně skautská a sionistická organizace pořádala před válkou letní tábory a tzv. „plugy“, společenství dospělých mladých členů, kde se snažili získat takové zaměstnání, aby fyzicky pracovali. Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Bojovali na všech frontách: Vzpomínky židovských vojáků a odbojářů z druhé světové války*, Praha 2011, s. 70. V Maďarsku bylo sionistické hnutí velmi silné, existoval zde také Podpůrný a záchranný výbor, který udržoval úzké kontakty s Palestinskou úřadovnou a snažil se pomáhat uprchlíkům z Polska a Slovenska, z Jugoslávie a Rumunska. Rovněž udržoval stálé spojení s Americkým židovským výborem, který jeho práci financoval a byl schopen dostat malé množství lidí do Palestiny. Hannah ARENDT, *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*, Praha 1995, s. 265.

⁶³⁷ V Maďarsku se situace pro Židy vyvíjela zpočátku příznivěji, neboť Miklós Horthy byl sice fašista, ale nikoli antisemita. Existovala jistá omezení pro Židy, například kvóta pro počet Židů studujících na univerzitě, ale k transportům došlo až po obsazení země Německem v březnu 1944. Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Bojovali na všech frontách*, Praha 2011, s. 71. Slovensko jako německý satelit zavádělo aktivně protizidovská opatření, v roce 1941 vydala slovenská vláda dokonce soubor protizidovských zákonů nazvaných židovský kodex po vzoru norimberských zákonů v Německu. K tomu podrobněji Ladislav LIPSCHER, *Židia v slovenskom štáte 1939-1945*, s. 91.

⁶³⁸ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, Vzpomínka na dobu věznění v KT Bernartice u Trutnova Štefanie Lorándové, sepsáno dne 11. 12. 1978. Sionisté obstarávali v Maďarsku falešné

úředníků získávala rodné listy se jmény skutečných osob, které spolu s policejními přihláškami padělala, aby zajistila desítkám lidí novou identitu. Peníze jí poskytovala židovská organizace JOINT, jejíž prostředky pocházely převážně z darů amerických židů.⁶³⁹

Poprvé ji policie zatkla v srpnu 1942 v bytě jedné Rakušanky, které nesla doklady a putovala pouze na necelý rok do internačního tábora, neboť na její falešnou identitu a židovský původ tehdy policisté nepřišli.⁶⁴⁰ Na svobodě strávila pár měsíců, než byla zatčena znovu a její skutečná identita odhalena. Byla poslána do Osvětimi, odkud se jí podařilo odjet transportem nejprve do ústředního tábora v Poříčí, kde připravovala seznamy žen, z nichž sestavovala skupiny, které byly odesílány do okolních táborů, a ona sama se dostala do pracovního tábora v Bernarticích.⁶⁴¹

Při výkonu práce u šlichtovacího stroje⁶⁴² se seznámila s jednou polskou dívkou, která poslouchala její vyprávění o knihách a recitace básní, z čehož se brzy stala každonedělní tradice. Ženy dychtily po kultuře natolik, že se jim v čele s Lorándovou podařilo sestavit a vydat v maďarštině vlastní časopis, do něhož přispěvatelky vkládaly nejen své zajímavé zážitky, ale i obsahy knih. Sama Lorándová přispěla kratší novelou a přeloženými básněmi Jiřího Wolкера, což byl její oblíbený básník, kterého uměla recitovat z paměti. Papír na výrobu časopisu si vězenkyně obstaraly v továrně a ručně sepsaly dvě čísla, jež si mezi sebou předávaly. Ani jedno z nich se bohužel nedochovalo.⁶⁴³

„křesťanské dokumenty“ neboli potvrzení o křtu, jehož držitelé se mohli snáze uchýlit do podzemí. Hannah ARENDT, *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*, Praha 1995, s. 265.

⁶³⁹ Adam DRDA, *Židovská odbojářka Štefánia Lorándová*, dostupné z:

http://www.rozhlas.cz/plus/pribehy/_zprava/zidovska-odbojarka-stefania-lorandova--1231290. JOINT je zkratka pro Americký židovský spojený distribuční výbor (anglicky American Jewish Joint Distribution Committee), který byl založen 27. listopadu 1941 v USA se sídlem v New Yorku. http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/American_Jewish_Joint_Distribution_Committee.

⁶⁴⁰ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, Vzpomínka na dobu věznění v KT Bernartice u Trutnova Štefanie Lorándové, sepsáno dne 11. 12. 1978.

⁶⁴¹ Tamtéž. Lorándová se přihlásila na místo písařky, neboť uměla dobře německy. Přidělili jí kancelář a v ní začala sepsávat seznamy, které posléze předala pracovnímu velení. Vězenkyně se měly rozdělit do tří táborů, náležejících ke tkalcovnám, a velitel nechal na ženách, ať se mezi sebou dohodnou. Lorándová navrhla, aby příbuzné šly do jednotlivých táborů společně. Samotné Lorándové byl doporučen tábor v Bernarticích kvůli vstřícné velitelce. Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Bojovali na všech frontách*, Praha 2011, s. 77-78.

⁶⁴² Šlichtování je nanášení lepivých a ochranných prostředků na osnovní niti určené ke zpracování na tkacích strojích. Tím se přilepí odstávající vlákna k jádru příze, zvýší se pevnost, hladkost a částečně i stejnoměrnost příze.

⁶⁴³ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, Vzpomínka na dobu věznění v KT Bernartice u Trutnova Štefanie Lorándové, sepsáno dne 11. 12. 1978.

Shrnutí

Jak jsme viděli u obou případů kulturních aktivit, divadelní hry a časopisu, odrážely se v nich více či méně vnější podněty, které maďarská Židovka Celina Richterová označila jako „snové“, „absurdní“ a „neskutečné“, že ani nemohou být reálné. V divadelní hře *Sen umělkyně*, kterou s ostatními vězenkyněmi v táboře nastudovala, popisuje realitu pracovního tábora uměleckým jazykem, v němž symbolicky znázornila zlo jako takové. Sebemenší akt lidskosti ze strany dozorkyň je považován za obrovské milosrdenství, přičemž se snaží do jisté míry ospravedlnit jejich chování, v čemž můžeme spatřit jisté projevy stockholmského syndromu. Kultura reflektovaná skrze divadelní hru plní terapeutickou funkci.

Vězenkyně v bernartickém táboře kulturu pojímaly zejména jako prostředek krácení volného času během nedělních odpolední, při nichž se recitovaly básně a vyprávěly si obsahy knih. Výraznou měrou se o rozkvět kulturního života, jehož vyvrcholením bylo vydání dvou čísel časopisu, zasloužila slovenská Židovka Štefanie Lorándová. Bývalá odbojářka a členka sionistického hnutí Hašomer Hacair, milovnice básní Jiřího Wolkeru, ovládající několik cizích jazyků, do časopisu sama přispěla kratší novelou a překlady Wolkerovy poezie. Dvě vydaná čísla kolovaly mezi vězenkyněmi a alespoň částečně uspokojovaly jejich hlad po kultuře. Bohužel se nám nedochovalo ani jedno z nich.

Z nepřímých dokladů můžeme usuzovat, že kulturní vyžití probíhalo i v dalších pracovních táborech, ovšem nikoli v takové míře jako v Žacléři a Bernarticích. Například maďarská Židovka Fela Grinšzpandová složila v Poříčí Baladu o pracovním táboře, která se stala natolik známou, že si její slova bývalé vězenkyně vtiskly do paměti.

5. Nucená práce válečných zajatců

„Zprávy z fronty se k nám dostávaly jen velmi spoře a zkresleně. Přístup k novinám a rozhlasu jsme neměli žádný. Pouze podle chování našich stráží jsme mohli poznat, když na bojištích docházelo ke ztrátám německých pozic... V únoru 1945 přiběhl na barák jeden ze spoluzajatců a upozorňoval nás na nekonečný zástup uprchlíků táhnoucí se po silnici pod táborem směrem na Jičín. Z dálky nám to připadalo jako šumění moře.“⁶⁴⁴

V první kapitole jsme si vysvětlili v obecných rysech strukturu a organizaci zajateckých táborů a nasazování válečných zajatců na práci. Uvedli jsme také, že zajatci ze sledovaných regionů podléhali VIII. vojenskému okruhu Vratislav (Breslau) zasahujícím území severních Čech a severní Moravy,⁶⁴⁵ Slezska a Těšínska s kmenovými tábory neboli Stalagy VIII A Zhořelec (Görlitz) a VIII B Lambinowice (Lamsdorf). Zajetí francouzští důstojníci internovaní na Trutnovsku podléhali zase rozsáhlému Offlagu VIII F v Moravské Třebové, který byl zřízen v roce 1940.⁶⁴⁶

Nucená práce válečných zajatců ve sledovaných regionech představuje překvapivě dosud málo probádanou oblast, která stála ve stínu výzkumu, převážně zaměřeného na židovské vězenkyně. Přitom dochované prameny týkající se nasazování francouzských zajatců u firmy Alois Haase a fond ZBAS v Žacléři z válečného období umožňují rekonstruovat systém nucené práce válečných zajatců v celé jeho šíři. Cílem této kapitoly je objasnit a případně rekonstruovat nasazování válečných zajatců a je rozdělena do čtyř dílčích oblastí, které víceméně kopírují schéma kapitoly předešlé. Nejprve se zaměřuje na počátky a vývoj nasazování válečných zajatců, převážně sovětských, kterých bylo ve sledovaných regionech nejvíce, a následně členíme pracovní tábory podle lokalit. Třetí podkapitola pojednávající o existenčních a pracovních podmínkách je rozdělena na šest dílčích okruhů, které

---

⁶⁴⁴ Belgický válečný zajatec Raymond Gofinet o době svého zajetí v Hostinném. Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Vzpomínky válečného zajatce*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 5, Hostinné 2015, s. 11.

⁶⁴⁵ ZDENĚK KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 31.

⁶⁴⁶ Francouzští zajatci opustili tábor koncem roku 1943 a byli přemístěni jinam. Jitka GRUNTOVÁ, *Svitavsko a Moravskotřebovsko v Německé říši*, dostupné online: <http://www.gruntova.cz/druha-svetova-valka/v-nemecke-risi>.

zahrnují organizaci zajateckých táborů, ubytování, stravu, lékařskou péči, zacházení se zajatci a druh vykonávané práce. Poslední podkapitola se věnuje fenoménu protisovětské propagandy a dále formám odporu a útěkům zajatců.

5.1. Počátky a vývoj nasazování válečných zajatců

K nasazování válečných zajatců v Sudetech dochází už od roku 1939 po napadení Polska,⁶⁴⁷ kdy byli polští zajatci nasazováni převážně do zemědělství a lesních závodů,⁶⁴⁸ což doporučovaly pokyny pro pracovní nasazení válečných zajatců z roku 1940.⁶⁴⁹ Na území VIII. vojenského okruhu mělo přijít v roce 1941 až 1 000 zajatců,⁶⁵⁰ přičemž mezi národnostmi v ústeckém vládním obvodu na sledovaném území převažovali angličtí a sovětští zajatci.⁶⁵¹ Prímé doklady o válečných zajatcích pochází z června 1941, kdy bylo v Dolní Malé Úpě zřízeno pracovní komando sovětských zajatců kmenového tábora VIII A Zhořelec.⁶⁵² První pracovní komanda zajatců byla posílána na práci do pohraničí a nic se na tom nezměnilo ani v průběhu války, neboť nasazení do protektorátu by znamenalo nežádoucí styk s českým obyvatelstvem.⁶⁵³

K hromadnému nasazování sovětských zajatců došlo v červenci 1941, neboť říše postrádala půl milionu pracovních sil, které se ocitly na válečných bojištích.⁶⁵⁴ Jejich nasazení však doprovázely obavy z „šíření bolševické nákazy“, a tudíž rozkaz OKW z října 1941 nařizoval zaměstnávat sovětské zajatce ve zbrojním průmyslu pouze za

---

⁶⁴⁷ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 35.

⁶⁴⁸ Tamtéž, s. 281.

⁶⁴⁹ Tamtéž. Tak například v polovině roku 1942 bylo v lesnictví zaměstnáno přes 700 sovětských zajatců na území VIII. vojenského okruhu. Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 45. Podle rozkazu OKW z 22. 5. 1940 byli polští zajatci až na výjimky formálně propuštěni ze zajetí a dáni jako civilní dělníci k dispozici pracovním úřadům.

Květoslava KOCOURKOVÁ, *Postavení cizích pracovních sil*, in „Sudety“ pod hákovým křížem, ed. V. Kural a Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2002, s. 270.

⁶⁵⁰ Tamtéž, s. 260.

⁶⁵¹ Tamtéž, s. 270.

⁶⁵² Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 343. Zdeněk Konečný uvádí červenec 1941. Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 43.

⁶⁵³ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 43.

⁶⁵⁴ Tamtéž, s. 15.

předpokladu izolace od zajatců ostatních národností a civilních dělníků.⁶⁵⁵ Tehdejší předpisy ještě neobsahovaly striktní směrnice a zajatci mohli pracovat jen společně v hlídaných kolonách nejméně po 20 osobách.⁶⁵⁶ Na přelomu léta a podzimu 1941 byli sovětští zajatci nasazováni pouze na stavbách a opravách silnic a železnic, v lomech a dolech, avšak pouze na povrchu.⁶⁵⁷

Podle Hitlerova nařízení z konce roku 1941 začali být zajatci hromadně nasazováni i do válečné výroby v souvislosti s nedostatkem pracovních sil. Ubývalo rovněž přidělování zajatců v zemědělství⁶⁵⁸ a od roku 1942 byla komanda sovětských zajatců využívána na nejtěžších a nejhorších pracovních úsecích v hnědouhelných a rudných dolech, lomech, stavbách a opravách silnic, muničních továrnách, ve sklárnách, hutích a ocelárnách.⁶⁵⁹ Rozkazem OKW z listopadu 1941 byli sovětští zajatci převáděni do již existujících kmenových zajateckých táborů, přičemž ve Stalagu v Lambinowicích umírali zajatci po stovkách na tyfus, podvýživu a v důsledku fyzicky těžké práce a týrání.⁶⁶⁰ V březnu 1942 bylo na česko-polském pohraničí zřízeno až 260 pracovních táborů jako poboček kmenových táborů VIII A Zhořelec a VIII B Lambinowice.⁶⁶¹

Další etapa v nasazování válečných zajatců nastala reorganizováním kmenového tábora VIII B v Lambinowicích, který byl 5. prosince 1943⁶⁶² přenesen i s velitelstvím do Těšína pod označením VIII B Těšín. Došlo tak ke vzniku nového Stalagu s číslem 344 Lamsdorf (Lambinowice) v souvislosti s naléhavými hospodářskými potřebami v hornoslezské oblasti, kam bylo nasazováno značné

---

⁶⁵⁵ Květoslava KOCOURKOVÁ, *Postavení cizích pracovních sil*, in: „Sudety“ pod hákovým křížem, ed. V. Kural a Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2002, s. 262.

⁶⁵⁶ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 334-335.

⁶⁵⁷ Zdeněk KONEČNÝ – František MAINUŠ, *Sovětsí váleční zajatci na československém území za druhé světové války*, in: *Historie a vojenství* 3, Praha 1965, s. 335.

⁶⁵⁸ V prosinci 1941 bylo stanoveno nasazovat sovětské válečné zajatce nejen do průmyslových podniků, ale i do válečné výroby v říši a v okupovaných zemích. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 46.

⁶⁵⁹ Květoslava KOCOURKOVÁ, *Postavení cizích pracovních sil*, in: „Sudety“ pod hákovým křížem, ed. V. Kural a Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2002, s. 262.

⁶⁶⁰ Tamtéž, s. 271.

⁶⁶¹ Stanislav ŠEDIVÝ, *Pracovní tábor anglických válečných zajatců v Janských Lázních*, in: *Krkonose-Jizerské hory* č. 10, Vrchlabí 1999, dostupné online: <http://www.mzp.cz/ris/ais-ris-info-copy.nsf/aa943fb38bfdd406c12568e70070205e/10230d0f65a4ed77c1256c3700731bbc?OpenDocument>.

⁶⁶² Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 32. Autorky Bubeníčková, Kubátová a Malá uvádí za datum reorganizace 1. 11. 1943. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 33.

množství pracovních sil do tamějších dolů, hutí i jiných průmyslových podniků. Těšín byl navíc strategicky i geograficky lépe položen než Lambinowice.⁶⁶³ Od konce roku 1943 se ocitlo pod správou Stalagu ve Zhořelci na 45 000 zajatců, v polské Zagani rovněž 45 000 a v novém lambinowickém Stalagu 344 celkem 31 000 zajatců.⁶⁶⁴ Zatímco pod těšínský Stalag spadala v této době převážně komanda složená z francouzských, belgických a polských zajatců, Stalag v Lambinowicích měl na starosti sovětské a anglické zajatce.⁶⁶⁵

Ve druhé fázi války se proměnilo i pracovní nasazení zajatců všech národností, kteří byli začleněni do průmyslových podniků, nejvíce do dolů a hutí. Nejpočetnější pracovní komanda složená převážně ze sovětských zajatců na sledovaném území byla zaměstnána právě v hornictví, přičemž na konci války pracovalo u společnosti ZBAS přes šest tisíc sovětských válečných zajatců v různých dolech a provozovnách.⁶⁶⁶

Shrnutí

Váleční zajatci začali být využíváni na práci již v počátcích války, hned po napadení Polska v září 1939, a první polští zajatci museli minimálně od roku 1940 pracovat v zemědělství a v lesním hospodářství. Podmínkou bylo, že se nesměli vyskytovat na území protektorátu, aby nedocházelo k nežádoucímu styku s českým obyvatelstvem, které by se jim mohlo snažit pomoci. Přímé doklady o nasazování válečných zajatců na sledovaném území pochází z června 1941, kdy v Dolní Malé Úpě pracovalo komando sovětských zajatců z kmenového tábora VIII A Zhořelec.

Vzrůstající nedostatek pracovních sil spolu se stále se prodlužující válkou způsobil, že od druhé poloviny roku 1941 bylo nařízeno zaměstnávat zajatce i ve zbrojním průmyslu. U sovětských zajatců panovaly pochybnosti o jejich pracovní morálce a obavy z šíření bolševické nákazy. Jelikož ovšem představovali levnou pracovní sílu, vyžadovaly si je průmyslové podniky čím dál častěji. Sovětští zajatci navíc museli

---

⁶⁶³ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 32-33.

⁶⁶⁴ Tamtéž, s. 33.

⁶⁶⁵ Tamtéž, s. 34.

⁶⁶⁶ Zdeněk KONEČNÝ – František MAINUŠ, *Sovětští váleční zajatci na československém území za druhé světové války*, in: *Historie a vojenství* 3, Praha 1965, s. 336.

pracovat odděleně od zajatců ostatních národností a nesměli přicházet do kontaktu s civilními dělníky, což se ovšem ukázalo být značně problematické. Na přelomu léta a podzimu 1941 byli sovětští zajatci nasazováni také na stavbách a opravách silnic a železnic, v lomech a dolech, avšak pouze na povrchu. Od konce roku 1941 se zajatci začali uplatňovat v hojnější míře i ve válečné výrobě a ubývalo jejich práce v zemědělství. Pracovní komanda sovětských zajatců byla přidělována v průběhu roku 1942 na nejtěžší a nejhorší pracovních úseky v hnědouhelných a rudných dolech, lomech, stavbách a opravách silnic, muničních továrnách, ve sklárnách, hutích a ocelárnách.

Reorganizací kmenového tábora VIII B v Lambinowicích v prosinci 1943, jehož velitelství bylo převedeno do Těšína, vznikl nový Stalag 344. Změna byla způsobena důsledkem naléhavých hospodářských potřeb v hornoslezské oblasti, kde značné množství pracovních sil pracovalo v průmyslových podnicích. Těšín navíc disponoval lepší strategickou a geografickou polohou než Lambinowice.

Pro druhou fázi války je již charakteristický odklon od zemědělských prací a využívání zajatců do průmyslových podniků a zbrojní výroby. Na území sledovaných regionů bylo nejvíce zajatců nasazeno v hornictví a u společnosti ZBAS pracovalo přes šest tisíc sovětských zajatců v různých dolech a provozovnách.

5.2. Tábory pro válečné zajatce ve sledovaných regionech

Tábory pro válečné zajatce a k nim přiřčená pracovní komanda představují ve sledovaných regionech nejpočetnější skupinu, kterou se pro nedostatek pramenů a literatury zatím nepodařilo rekonstruovat v celé šíři. Spolu s židovskými vězenkyněmi a civilními dělníky zajatci převážně pracovali u stejných podniků, ale vykonávali fyzicky daleko náročnější práce. Nejvíce byli zastoupeni sovětští zajatci, kteří tvořili levnou pracovní sílu, a u nichž můžeme užívat i pojmu zničení neboli likvidace prací stejně jako u židovských vězenkyň.⁶⁶⁷ Na druhém místě jsou značně zastoupeni Angličané následovaní Francouzi a Belgičany.

---

⁶⁶⁷ V případě práce v kamenouhelném hornictví, kde v důsledku tvrdých podmínek zemřelo až několik desítek tisíc sovětských válečných zajatců. Mark SPOERER, *Nucené práce pod hákovým křížem*, Praha 2005, s. 178.

V následující části se pokusíme o zmapování několika zajateckých táborů ze sledovaných regionů Trutnovska a Náchodska s ohledem na jejich přibližnou lokalizaci, rok nebo i případné datum vzniku, zastoupení jednotlivých národností a druh vykonávané práce. Stejně jako v předchozí kapitole řadíme zajatecké tábory abecedně podle obcí s používanými německými názvy.

- **Adršpach** (*Adersbach*)

Pracovní komando pod číslem E 458 sestávající průměrně z 15 anglických zajatců bylo ubytováno v areálu továrny na sklářský písek, kde také zajatci pracovali.⁶⁶⁸

- **Broumov** (*Braunau*)

Na levé straně silnice z Broumova do Martínkovic byl mezi mlékárnou a pilou firmy Staffa zřízen 7. prosince 1941⁶⁶⁹ zajatecký tábor pod číslem 3029, velitelství č. 7, který se nacházel v blízkosti pracovního tábora Heigesteg.⁶⁷⁰ O 80 balíků ostnatého drátu na zřízení tábora pro asi 100 sovětských zajatců žádal starosta Broumova již 21. října 1941.⁶⁷¹ Zajatci pracovali zpočátku pro město Broumov, později u větších firem, např. pro velkoobchod Gedeka. Kapacita tábora pojmul 70 osob, průměrně v táboře žilo 90-100 zajatců, jejichž počet byl doplňován ze shromaždiště v Silberbergu a Gross Wilkau. Celkem táborem prošlo 197 zajatců.⁶⁷² Vzhledem k otřesným podmínkám a fyzicky namáhavé práci v táboře zahynula přes polovina zajatců, celkem 116 osob na následky podvýživy a nemoci nebo je zastřelili němečtí dozorcí při údajném pokusu o útěk. Zpočátku byli mrtví ukládáni do rakví, ale

---

⁶⁶⁸ Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Broumov, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojencnych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-broumov-landkreis-braunau--wehrkreis-viii-.html>. V závodech na sklářský písek pracovali také internovaní rodinní příslušníci osob, které z politických důvodů emigrovali. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 169.

⁶⁶⁹ Petr CIRKL, *Zajímavé informace z Martínkovic*, in: Broumovské noviny č. 3, Broumov 2013, s. 29. Autorky Bubeníčková, Kubátová a Malá ve své starší práci uvádí jako datum zřízení tábora 27. prosínek. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 346.

⁶⁷⁰ V tomto táboře byli ubytováni civilní dělníci z Polska a Francie. Petr CIRKL, *Ještě něco zajímavého o vojenském hřbitově v Martínkovicích*, in: Broumovské noviny č. 9, Broumov 2014, s. 33.

⁶⁷¹ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 346.

⁶⁷² Petr CIRKL, *Zajímavé informace z Martínkovic*, in: Broumovské noviny č. 3, Broumov 2013, s. 29.

později byli pouze baleni do papíru a pohřbíváni na srbském hřbitově v Martínkovicích, který zde existoval ještě z dob 1. světové války.⁶⁷³ Před postupující Rudou armádou se německé stráže 7. května 1945 rozprchly, protože se obávaly odplaty ze strany zajatců. V posledních dnech války 15-20 zajatců uprchlo a zbývajících 55-60 se po útěku stráží volně rozešlo a přidalo se k Rudé armádě.⁶⁷⁴

Další sovětští a ukrajínští zajatci byli ubytováni v dřevěných barácích za broumovským hřbitovem, který byl obehnan ostnatým drátem.⁶⁷⁵ V doprovodu táborových stráží zajatci odcházeli za prací do okolních vesnic. Tábořem údajně prošlo 200 Ukrajinců a Rusů, z nichž zemřela více než polovina, více než 100 osob pohřbených také v Martínkovicích.⁶⁷⁶

Ve stejnou dobu pobývala v Broumově i skupina francouzských válečných zajatců, kteří nejspíš pracovali na místních statcích a byli mimo jiné pověřeni svozem mléka z Martínkovic do broumovské mlékárny. Francouzi se mohli v místě svého pobytu a pracovního nasazení pohybovat volně bez vojenského dozoru a všichni se dožili konce války. Konkrétní místo jejich pobytu však není známo.⁶⁷⁷

- **Bernartice** (*Bernsdorf*)

V bývalém hostinci vedle obecné školy byl 15. března 1944 zřízen tábor pod číslem R 9810 pro sovětské zajatce. Bydlelo zde v průměru 40 osob a celkem internováno 50 sovětských zajatců nasazovaných buď na zemědělské práce k jednotlivým rolníkům, nebo do místní továrny firmy Etrich, kde pracovaly také židovské vězenkyně. Tábor byl osvobozen 8. května 1945 a jeho někdejší velitel, poddůstojník Friedrich Stierand, s ostatními vojíny určenými pro ostrahu odešel.⁶⁷⁸

---

⁶⁷³ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 346.

⁶⁷⁴ Tamtéž, s. 347.

⁶⁷⁵ Podle výpovědi pamětníka Rudolfa Šilhana byli další zajatci ubytováni v prostorách pod nádražím. Zajatci měli na sobě ruské mundúry a na zádech měli velkými písmeny napsáno SU. Petr CIRKL, *Ještě něco zajímavého o vojenském hřbitově v Martínkovicích*, in: Broumovské noviny č. 9, Broumov 2014, s. 33.

⁶⁷⁶ Petr CIRKL, *I. tajemník velvyslance Ruské federace v Praze navštívil vojenský hřbitov v Martínkovicích*, in: Broumovské noviny č. 11, Broumov 2011, s. 21.

⁶⁷⁷ *Francouzští zajatci v Martínkovicích*, in: Broumovské noviny č. 6, Broumov 2011, s. 23.

⁶⁷⁸ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 344.

- **Bohdašín** (*Bodisch*)

Pracovní komando anglických zajatců s číslem E 388 bylo ubytováno v dřevěném baráku v lese u nádraží, který postavilo československé vojsko v roce 1936 jako ubikace pro vojáky střežící opevňovací práce. První zajatci přišli do tábora v roce 1941 a byli zaměstnání u Říšských drah a lesní správy. V táboře přebývalo v průměru 30-40 osob a nikdo nezemřel.⁶⁷⁹

- **Černá Hora** (*Schwarzenberg*)

V zajateckém táboře nedaleko Hoffmanovy boudy byli ubytováni Angličané pracující v místních lesích jako dřevorubci. Jejich početní stav činil 30 osob, přičemž jeden z nich během internace zemřel a je pohřben na obecním hřbitově. Po skončení války zajatci odešli do sběrného tábora v Trutnově a posléze byli repatriováni.⁶⁸⁰

- **Dolní Malá Úpa** (*Nieder Kleinaupa*)

Pracovní komando kmenového tábora VIII A Zhořelec bylo zřízeno v červnu 1941 ve dvou dřevěných barácích. Tábory sídlily u silnice vedoucí z Dolní Malé Úpy do Horní Malé Úpy a v jednom z nich přebývalo zhruba 40 sovětských zajatců. Vybavení ubikací bylo obstojné, každý zajatec měl své lůžko a dřevěné palandy byly umístěny vždy dvě nad sebou.⁶⁸¹ Ve druhém baráku byli rovněž od června 1941 ubytováni němečtí vojáci, kteří zajatce hlídali při lesních pracích kácení a svozu dřeva. Objekt tábora byl obehnán ostnatým drátem do výše dvou metrů. Tábořem prošlo přibližně 160 sovětských zajatců vybíraných dle civilního povolání a zařazovaných do jiných odvětví. V květnu 1945 byl tábor před postupující Rudou armádou evakuován a zajatci odvedeni do Maršova IV, kde je němečtí vojáci propustili na svobodu.⁶⁸²

---

⁶⁷⁹ Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Broumov, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojneckych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-broumov-landkreis-braunau--wehrkreis-viii-.html>.

⁶⁸⁰ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 365.

⁶⁸¹ Tamtéž, s. 343.

⁶⁸² Tamtéž, s. 344.

- **Herlíkovice** (*Hackelsdorf*)

V blízkosti silnice směrem na Vrchlabí a Špindlerův Mlýn byl vybudován v polovině roku 1944 tábor pro anglické zajatce, nedaleko něhož se nacházela kolonie obytných domů určená německým uprchlíkům. Angličtí zajatci byli určeni na stavbu silnice vedoucí do této kolonie. Průměrný početní stav se pohyboval okolo 40 zajatců, celkově prošlo táborem 50 osob.⁶⁸³

- **Horní Brusnice** (*Ober Prausnitz*)

Tábor pro italské válečné zajatce byl zřízen v továrním objektu firmy Josef Pech. Průměrný počet osazenstva tábora se pohyboval okolo 15-18 osob, celkem táborem prošlo 25 zajatců. Náplň jejich práce není známa a po ní chodili vypomáhat místním českým rolníkům.⁶⁸⁴

- **Horní Lánov** (*Ober Langenau*)

Pracovní komando E 409 sestávalo z 15 anglických válečných zajatců, kteří byli ubytováni v bývalém poštovním skladišti a pracovali v místním vápencovém lomu.⁶⁸⁵ Spolu s nimi zde byli pravděpodobně od listopadu 1941 internováni i francouzští zajatci, kteří také pracovali v lomu. Celkem táborem prošlo asi 35 zajatců.⁶⁸⁶

- **Horní Staré Město** (*Ober Altstadt*)

Ve dvou táborech byli ubytováni francouzští zajatci pracující pro firmu J. A. Kluge. V prvním, zřízeném v tzv. Svobodárně, bydlelo od října 1940 do dubna 1941 120 francouzských zajatců, kteří pracovali v přádelně lnu. Dalších 90 francouzských zajatců pracovalo pro továrnu J. A. Kluge a bylo ubytováno mezi roky 1942-1945 naproti domu čp. 34.⁶⁸⁷ Zhruba 60 sovětských válečných zajatců a 30 anglických

---

⁶⁸³ Tamtéž, s. 364.

⁶⁸⁴ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 382.

⁶⁸⁵ Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Vrchlabí, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojencnych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-vrchlabi-landkreis-hohenelbe---wehrkreis-viii-.html>.

⁶⁸⁶ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 320.

⁶⁸⁷ Tamtéž, s. 305.

zajatců pocházelo z kmenového tábora VIII A Zhořelec. Zatímco Rusové pracovali od roku 1941 u místních zemědělců, Angličané se ocitli v přádelnu lnu firmy J. A. Kluge a bydleli naproti budově firmy J. A. Kubín. V květnu 1945 tábor osvobodila Rudá armáda.⁶⁸⁸

- **Hostinné (Arnau)**

V několika táborech přebývali mezi roky 1942-1945 zajatci ruské, francouzské a belgické národnosti. Nejvíce zajatců tvořili Rusové (200),⁶⁸⁹ kteří byli od roku 1942 do května 1945 ubytováni v dřevěných barácích pod Karlovem a pracovali pro firmu Eichmann. V tvrdých podmínkách a pod přísným dozorem pracovali 12 hodin denně a 11 z nich dobu věznění nepřezilo.⁶⁹⁰ Jejich ostatky byly pohřbeny do společného hrobu v lese při silnici do Čermné.⁶⁹¹ Belgický válečný zajatec Raymond Gofinet vzpomínal, jak z jejich baráku bylo malým kuchyňským oknem vidět do vedlejší budovy, „kam Němci ukládali těla zemřelých ruských zajatců. Jedna z místností tam totiž sloužila jako dočasná márnice. Nikdy jsme ale neviděli, když mrtvé odváželi a ani nikdy jsme se nedozvěděli, kam je pohřbívali.“⁶⁹² Ostatky byly 18. ledna 1946 exhumovány a přemístěny do společného hrobu na starém městském hřbitově.⁶⁹³ Francouzi bydleli v táborech u nádraží, v ulici Boženy Němcové a v prostorách rámečkárně a od března 1943 do května 1945 se jich zde vystříдалo celkem 63.⁶⁹⁴

---

⁶⁸⁸ Tamtéž, s. 344.

⁶⁸⁹ Tamtéž.

⁶⁹⁰ Tomáš ANDĚL, *Z historie města Hostinného od A až do Z – XIX. díl: Zajatecké tábory*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 10, Hostinné 2014, s. 17.

⁶⁹¹ Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Hroby jsou místa úcty a vzpomínání*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 1, Hostinné 2016, s. 14.

⁶⁹² Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Vzpomínky válečného zajatce*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 4, Hostinné 2015, s. 11.

⁶⁹³ O neoznačený válečný hrob s ostatky neznámých ruských zajatců projevil zájem Velvyslanectví Ruské federace v České republice, které v souladu s Ženevskými úmluvami a zákonem č. 122/2004 Sb., o válečných hrobech a pietních místech a změně zákona č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a požádalo radu města anonymní hrob po 70 letech označit. Pátrání a přesná identifikace vedla k objasnění 11 zemřelých: Vasilij Sokolov, Nikolaj Odincov, Petr Zajac, Andrej Kuzněcov, Alexandr Bokalov, Jevstafij Chavkunov, Petr Sidorov, Ivan Kuzkin, Dmitrij Melničuk, Eduard Viktmna a Vasilij Kostěnko. Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Hroby jsou místa úcty a vzpomínání*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 1, Hostinné 2016, s. 14-15.

⁶⁹⁴ Tomáš ANDĚL, *Z historie města Hostinného od A až do Z – XIX. díl: Zajatecké tábory*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 10, Hostinné 2014, s. 17.

Nejvíce Francouzů pracovalo pro papírnu Eichmann a spol. (41) a zbylých zhruba 22 zajatců pro papírnu Bernard Germann v bývalém skladišti.⁶⁹⁵

Od dubna 1943 do května 1945 pracovali pro firmu Eichmann také belgičtí zajatci, kteří byli ubytováni v táborech u nádraží a koupaliště. Pracovali 8 hodin denně, měli povoleny vycházky pod dozorem stejně jako Francouzi a byli označeni čísly na zajateckých oblecích. Kromě papírny pomáhali také v nemocnici.⁶⁹⁶ V daném období se jich mělo v Hostinném vystřídat na 38,⁶⁹⁷ v denících firmy je uvedeno přibližně 20 Belgičanů.⁶⁹⁸

Koncem války bylo do města přesunuto z Liberce velitelství Stalagu VIII A,⁶⁹⁹ které sídlilo v přízemí budovy kláštera Voršilek a oficiálně bylo označeno jako Velitelský štáb plukovníka Teichmanna. Ve zdejším vojenském lazaretu, který se původně nacházel ve slezském Zhořelci, se o raněné a nemocné vojáky starali francouzští a belgičtí lékaři a lékárníci, protože německý personál byl nasazen na frontách.⁷⁰⁰ Dne 9. května 1945 byl velitelský štáb rozpuštěn⁷⁰¹ a město osvobozeno sovětskými vojsky. Raymond Gofinet na osvobození vzpomínal takto: „*Příchod Rusů jsme poznali podle dunění projíždějící vojenské techniky. Mezi posádkami bylo možné spatřit i šikmooké Asiaty. V každé koloně bylo několik vozidel, na kterých seděli muži a ženy, kteří vesele zpívali a hráli na garmošky.*⁷⁰² *Ti do poslední chvíle pronásledovali Němce prchající na západ. Ze všech stran byli rudoarmějci na tovární dvůr eskortováni pochytaní němečtí zajatci. Začal hon na vlasovce. Již tak napjatá situace ve městě se začala ještě přirostřovat...My jsme přirozeně chtěli co*

---

⁶⁹⁵ Autorky Bubeníčková, Kubátová a Chládková tvrdí, že Francouzi byli v Hostinném internováni již od roku 1942, o čemž svědčí zpráva ze 7. 4. 1942 uvádějící, že pro papírnu Eichmann pracovalo 41 zajatců. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 305. Byť se zprávu nepodařilo dohledat, k dispozici jsou deníky se soupisy válečných zajatců pracujících u firmy, jejichž počet přibližně odpovídá. SOA Zámrsrk, f. Eichmann a spol., Hostinné 1842-1952, Deníky se soupisy válečných zajatců, fascikl č. 1.

⁶⁹⁶ Tomáš ANDĚL, *Z historie města Hostinného od A až do Z – XIX. díl: Zajatecké tábory*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 10, Hostinné 2014, s. 17.

⁶⁹⁷ Tamtéž.

⁶⁹⁸ SOA Zámrsrk, f. Eichmann a spol., Hostinné 1842-1952, Deníky se soupisy válečných zajatců, fascikl č. 1.

⁶⁹⁹ Vojenský okruh VIII Breslau (Vratislav), do něhož spadal Stalag VIII A Görlitz (Zhořelec) a také Stalag VIII B Lamsdorf (Lambinowice). Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 30.

⁷⁰⁰ Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Stalag VIII A a konec války v Hostinném I.*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 6, Hostinné 2015, s. 13.

⁷⁰¹ Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Stalag VIII A a konec války v Hostinném II.*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 7, Hostinné 2015, s. 10.

⁷⁰² Ruské tahací harmoniky.

nejdříve z Hostinného pryč a rychle domů. Po domluvě se zmocněncem továrny jsme dostali k dispozici nákladní vůz na dřevoplyn pro naši přepravu do Prahy. Vyzbrojen německou puškou a ručními granáty jsem dne 10. května 1945 společně s mnoha osvobozenými spoluzajatci opustil město.“⁷⁰³

- **Jánské Lázně** (*Johannisbad*)

Pracovní komando pod číslem E 595 sestávalo z 25 anglických zajatců, kteří byli zaměstnání na místní pile a ubytováni v dřevěném baráku na jižním okraji obce.⁷⁰⁴

- **Kalná Voda** (*Trübenwasser*)

Na jaře 1943 byl v místním hostinci zřízen tábor pro 25 sovětských zajatců denně docházejících na práce k místním rolníkům, kteří se po osvobození připojili k Rudé armádě.⁷⁰⁵

- **Královec** (*Königshahn*)

Bývalá celnice československé finanční stráže na severním okraji obce sloužila od roku 1942 až do osvobození 10. května 1945 k internaci přibližně 35 anglických válečných zajatců.⁷⁰⁶ Pracovní komando anglických zajatců s číslem E 14804 pracovalo na údržbě železnice ve směru Královec-Žacléř, druhé komando s číslem E 14503 pracovalo při údržbě železnice ve směru Královec-Trutnov.⁷⁰⁷

- **Libeč** (*Gabersdorf*)

Pracovní komando pod číslem E 327 sestávalo z 26 anglických válečných zajatců pracujících v přádelně lnu K. H. Barthela. Zajatci byli ubytováni ve spodním patře

---

⁷⁰³ Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Vzpomínky válečného zajatce*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 5, Hostinné 2015, s. 12.

⁷⁰⁴ Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Trutnov, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojneckych-valecnich-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnich-zajatcu-zemsky-obvod-trutnov-landkreis-trautenau---wehrkreis-viii-.html>.

⁷⁰⁵ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 344.

⁷⁰⁶ Tamtéž, s. 365.

⁷⁰⁷ Jedním ze zajatců (pod číslem 10848) byl Angličan Bernhard Collins (10. 9. 1918 – 20. 7. 2001), který 10. července 1939 narukoval, 12. ledna 1940 byl přeložen do Francie a 27. května téhož roku byl ve Francii zajat a umístěn do Stalagu VIII B v Lambinowicích. Pracoval v obou komandech při údržbě železnic a v lednu 1945 uprchl ze zajetí. Za informace děkuji Městskému muzeu v Žacléři.

kancelářské budovy a stravovali se v podnikové jídelně. Civilisté měli zpočátku dokonce značně volný přístup k ubikacím zajatců, ale po útěku jednoho z nich byly podmínky v táboře zpřísněny a přístup omezen. Koncem války spáchal jeden ze zajatců sebevraždu.⁷⁰⁸

- **Maršov** (*Marschendorf*)

Papírna firmy Eichmann měla svůj závod i v nedalekém Maršově, kde pracovalo komando s číslem E 485 sestávající ze 79 anglických zajatců. Zajatci pracovali na 3 směny po 8 hodinách a byli ubytováni na pozemku závodu. Ubikace sestávaly z koupelny a splachovacích záchodů, přiléhala k nim dále kuchyně, jídelna, tři malé místnosti, využívané jako sklad balíčků Červeného kříže, kancelář velitele komanda a strážnice. V táboře pracovaly dvě ženy, které zajatcům praly, dále také kuchař a nákupčí surovin. V prostoru závodu bylo pro zajatce zřízeno i fotbalové hřiště. Předákem v táboře byl John Jamesen.⁷⁰⁹

- **Mladé Buky** (*Junguch*)

Pracovní komando pod číslem E 326⁷¹⁰ sestávalo z 30 anglických zajatců, vesměs poddůstojníků, kteří pracovali pro papírnu Weisshun. Zajatci byli ubytováni v budově bývalé továrny na lepenku firmy Fiebiger od 1. ledna 1942 do 21. května 1945, kdy byli repatriováni zpět do vlasti. Jejich podmínky byly dobré, mohli se volně pohybovat a každý z nich měl vlastní lůžko.⁷¹¹ Nepřežil pouze jeden z nich, kterého zabil elektrický proud.⁷¹² Nedaleko továrny Siemens byli ubytováni italští váleční zajatci, kteří ve firmě od podzimu 1944 do května 1945 pracovali.⁷¹³ Trvale v táboře přebývalo až do konce války 40 osob. Existenci tří hrobů belgických

---

⁷⁰⁸ Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Trutnov, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojencnych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-trutnov-landkreis-trautenau---wehrkreis-viii-.html>.

⁷⁰⁹ Tamtéž.

⁷¹⁰ Tamtéž.

⁷¹¹ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 365.

⁷¹² Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Trutnov, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojencnych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-trutnov-landkreis-trautenau---wehrkreis-viii-.html>.

⁷¹³ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 382.

válečných zajatců je doložena i jejich přítomnost v obci, avšak bez bližších informací.⁷¹⁴

- **Mostek** (*Mastig*)

Pracovní komando pod číslem E 493 sestávalo z 15 anglických zajatců, kteří byli ubytováni v táboře za parní pilou firmy Staffa čp. 32.⁷¹⁵ První zajatci přišli do tábora v roce 1943 a pracovali pod dozorem německých vojáků na pile. Prokázána je smrt jednoho z nich, Leslie Hudsona, který zemřel 24. března 1945, ostatní odvezli němečtí vojáci 6. května 1945 nákladními auty neznámo kam. Někteří zajatci se po několika dnech vrátili zpět, vyzvedli auto u firmy Staffa a odjeli.

- **Pec pod Sněžkou** (*Petzer*)

V roce 1941 byla ve čtyřech zděných budovách kasáren zřízena pobočka zajateckého tábora v Laubanu. Internováni zde byli zajatci belgičtí, francouzští a ruští, průměrně 250-300 osob. Zhruba 200 Belgičanů přišlo do Pece již 12. června 1940 a byli ubytováni v bývalých českých kasárnách v nedaleké osadě Bedřichov, dalších 250 belgických válečných zajatců přespávalo v bývalé německé celnici. K 13. červenci 1940 se nacházelo v Peci na 500 zajatců pracujících na stavbě silnic.⁷¹⁶ Sovětští váleční zajatci přebývali až do roku 1944 v dřevěném baráku u Úpy pod pensionem Pod Lanovkou. Zhruba 20 až 30 zajatců pracovalo v lese, čtyři z nich zemřeli, není však známo, zda při pokusu o útěk nebo následkem zranění.⁷¹⁷

---

⁷¹⁴ Centrální evidence válečných hrobů Ministerstva obrany (dále jen CEVH MO ČR) eviduje 3 hroby belgických válečných zajatců: Maria Josse Dooma, Isene de Wiesta a Josefa Walenpinta.

⁷¹⁵ Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Vrchlabí, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojeneckych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmennyy-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-vrchlabi-landkreis-hohenelbe---wehrkreis-viii-.html>.

⁷¹⁶ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 409.

⁷¹⁷ SOKA Trutnov, f. Městský národní výbor Pec pod Sněžkou 1945-1958, inv. č. 255, kn. č. 255, Pamětní kniha města Pec pod Sněžkou 1945-1958, s. 44. Je známa pouze identita jednoho ze zemřelých ruských zajatců, Ivana Jermakova, který zemřel 10. března 1942 při těžbě dřeva v lese. Těla dalších tří údajně zastřelených zajatců nebyla při snaze o exhumaci nalezena. Databáze CEVH MO ČR.

- **Prostřední Lánov** (*Mittel Langenau*)

U místních zemědělců pracovali od roku 1941 sovětsí váleční zajatci, ubytovaní v tanečním sále hostince K. Wintra, jejichž celkový počet se odhaduje na 200 osob.⁷¹⁸ V zemědělství pracovalo i komando E 251 anglických válečných zajatců.⁷¹⁹

- **Radvanice** (*Radowenz*)

Pracovní komando sovětských válečných zajatců s číslem R 131⁷²⁰ zaměstnával radvanický Důl Kateřina, který spadal pod společnost ZBAS.⁷²¹ Spolu s nimi pracovali na dole i francouzští zajatci. Tábor pro sovětské zajatce byl zřízen pravděpodobně v lednu 1942 v prostorách bývalé továrny na jižním okraji obce, jejímž vlastníkem stala Franciska Wünschová.⁷²² Tábor pro plánovaných 50 sovětských zajatců se skládal z přízemí, v němž byla kuchyně a obytné prostory a prvního patra s umývárnu a skladovacími prostory.⁷²³ Táborem prošlo celkem 450 zajatců a průměrně zde žilo 90 osob.⁷²⁴ Podle zprávy z 13. listopadu 1944 pracovalo na dole Kateřina k 31. říjnu téhož roku 209 osob, z toho 179 německých horníků a pouze 30 francouzských zajatců.⁷²⁵ Existence tábora si vyžádala dvě oběti.

---

⁷¹⁸ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 343.

⁷¹⁹ Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Vrchlabí, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojeneckych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-vrchlabi-landkreis-hohenelbe---wehrkreis-viii-.html>.

⁷²⁰ Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Trutnov, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojeneckych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-trutnov-landkreis-trautenau---wehrkreis-viii-.html>.

⁷²¹ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 317.

⁷²² V rámci arizace židovského majetku, předchozím vlastníkem firmy byl Johann Rzehaks. SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 E, kt. č. 27. Zpráva ze 7. 10. 1942. Části bývalých továrních prostor si také pronajímal podnikatel Stefan Dassler z Mladých Buků pro firmu Siemens. Viz tamtéž, zpráva z 21. 8. 1944.

⁷²³ Přesné datum vzniku tábora se nepodařilo zjistit, počátky klademe do ledna 1942, z něhož pochází první zpráva adresovaná landrátu v Trutnově o zřízení tábora v prostorách bývalé továrny, v němž byli předtím ještě před příchodem Rusů ubytováni francouzští zajatci. Zpráva se dále vztahuje ke stanovení výše nájemného za uvedené prostory sloužící zajatcům. SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 E, kt. č. 27. Zprávy z 29. 1. 1942 a 7. 10. 1942. Tvrzení Bubeníčkové, Kubátové a Malé, že se jednalo o barvírnu Šimona Daslera se zdá být chybné. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 317.

⁷²⁴ Tamtéž.

⁷²⁵ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 J, zpráva z 13. 11. 1944.

Ivan Pimjenov zemřel 7. ledna 1944⁷²⁶ na tuberkulózu⁷²⁷ a Michail Poloz zemřel 7. října 1943 poté, co byl zavalen horninou. Pohřben byl o den později na obecním hřbitově v severní části.⁷²⁸ V posledních dnech války 24. dubna a 2. května 1945 pomohla česká odbojová skupina z Jestřebích hor mnoha zajatcům k útěku.⁷²⁹

- **Strážné (Pommerndorf)**

V roce 1941 zde byl zřízen dřevěný barákový tábor pro sovětské zajatce, kteří pracovali jako lesní dělníci. Ubytovací kapacita činila 40 osob, celkem táborem prošlo 300 zajatců. Jeden z nich, Ivan Nejaskin, byl 3. července 1944 zastřelen při pokusu o útěk. Po osvobození se v táboře nacházelo 39 zajatců, z toho 3 nemocní byli posláni na doléčení do vrchlabské nemocnice.⁷³⁰

- **Svoboda nad Úpou (Freiheit)**

V místních papírnách byli na práci nuceně nasazeni angličtí, sovětsí, francouzští, belgičtí váleční zajatci a letci ze západní fronty. Zhruba 100 Angličanů pracovalo konkrétně v závodě Úpských papíren, měli volnost pohybu a 12. května 1945 byli repatriováni.⁷³¹ Zatímco Angličané, přicházející většinou z afrických bojišť, mohli také nosit vlastní uniformy včetně distinkcí, podmínky sovětských zajatců byly nesrovnatelně tvrdší. V době internace zemřel prokazatelně jeden anglický zajatec James Brisk, který údajně spáchal 23. srpna 1942 sebevraždu u Hoffmanovy boudy. Byl pohřben na lesním hřbitově v Maršově I., kam ho vyprovázela čestná jednotka

---

⁷²⁶ Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Trutnov, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojeneckych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-trutnov-landkreis-trautenau---wehrkreis-viii-.html>.

⁷²⁷ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 317.

⁷²⁸ Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Trutnov, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojeneckych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-trutnov-landkreis-trautenau---wehrkreis-viii-.html>.

⁷²⁹ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 317.

⁷³⁰ Tamtéž, s. 343.

⁷³¹ Zdeněk BALCAR, *60. výročí konce války, osvobození*, in: Svoboda fórum č. 642, Svoboda nad Úpou 2009, s. 13.

anglických zajatců nastoupená na náměstí před hospodou U pošty. Po válce byly jeho ostatky exhumovány a převezeny do vlasti.⁷³²

- **Špindlerův Mlýn** (*Spindlermuehle*)

Pracovní komando R 87 sestávalo ze sovětských válečných zajatců, kteří byli ubytováni v pensionu Altheide.⁷³³ Prvních 200 sovětských zajatců od tábora přišlo 8. září 1941, aby pracovali na výstavbě a opravě silnic.⁷³⁴ Další sovětské zajatci byli pravděpodobně ubytováni počátkem roku 1942 ve staré celnici na Špindlerově průsmyku, z něhož 4 zajatci v květnu 1942 uprchli. Ubytovací kapacita činila až 400 osob a stejný počet zaměstnávala v polovině téhož roku správa biskupského komorního ředitelství v Javorníku.⁷³⁵

- **Teplice nad Metují** (*Weckelsdorf*)

Pracovní komando s číslem E 498 bylo ubytováno v osadě Bučnice v dřevěném baráku, odkud zajatci docházeli na práci do okolních lesů. Obytný barák byl postaven již v roce 1936 pro vojsko, které dohlíželo na pevnovací práce. Celkem zde přebývalo 24 anglických zajatců, z nichž nikdo nezemřel a střežila je 5. kompanie Ls.-Batalionu 590.⁷³⁶

---

⁷³² Antonín TICHÝ, *Strípky z dějin: Novoroční pel mel*, in: Svoboda fórum č. 792, Svoboda nad Úpou 2016, s. 12.

⁷³³ Jsou známa jména 10 z nich, kteří zemřeli mezi roky 1942-1944, přičemž 2 zemřeli v nemocnici ve Vrchlabí, 3 v lazaretu ve Zhořelci, 2 v Lambinowicích, 1 v polské vesnici Svatošovka, 1 v rezervním lazaretu v polském městě Kozle (nyní Kedzierzyn-Kozle) a u 1 je místo úmrtí neznámé. Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Vrchlabí, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojeneckych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-vrchlabi-landkreis-hohenelbe---wehrkreis-viii-.html>.

⁷³⁴ Zdeněk KONEČNÝ – František MAINUŠ, *Sovětské válečné zajatci na československém území za druhé světové války*, in: *Historie a vojenství* 3, Praha 1965, s. 335.

⁷³⁵ Jedná se o Javorník v Krkonoších, který je dnes součástí obce Rudník. Viz Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 45.

⁷³⁶ Viz Jmenný seznam válečných zajatců Zemský obvod Broumov, dostupné online: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/virtualni-pamatnik-spojeneckych-valecnych-zajatcu-1939-1945/jmenny-seznam-valecnych-zajatcu-zemsky-obvod-broumov-landkreis-braunau--wehrkreis-viii-.html>.

- **Vrchlabí** (*Hohenelbe*)

Ve městě se nacházelo hned několik táborů pro zajatce různých národností, zejména Francouzů a Poláků,⁷³⁷ zaměstnaných u různých firem. V roce 1941 byl zřízen dřevěný tábor při silnici směrem na Prostřední Lánov pro sovětské válečné zajatce pracující v různých závodech. Nedostatečné hygienické, ubytovací a stravovací podmínky způsobily smrt pravděpodobně deseti z nich.⁷³⁸ Zajatci spali navíc na slámě rozhozené na zemi, která nebyla za celou dobu trvání tábora vyměňována. Ubytovací kapacita pojmul až 500 osob, celkem prošlo táborem zhruba 1000 zajatců.⁷³⁹ Další tábor za vápenkou vybudovaný ve stejném roce byl určen anglickým zajatcům zaměstnaným u firmy Kratzer a ve vápence. Dřevěné baráky disponovaly relativně dobrým vybavením a každý zajatec měl své lůžko. Počet zajatců se pohyboval v rozmezí 40 osob a celkem prošlo táborem 100 zajatců. Dva zajatci v táboře zemřeli, jejich identita však není známa.⁷⁴⁰

- **Žacléř** (*Schatzlar*)

Největší zajatecký tábor s počtem až 550 sovětských válečných zajatců pracujících na šachtách Marie a Julius vznikl 19. dubna 1942 a celkem jím prošlo 1400 osob.⁷⁴¹ Spolu s nimi pracovali v dolech také němečtí dělníci, zajatci ze západní Evropy jako Francouzi a Belgičané i nuceně nasazení civilní dělníci. Podle zprávy z 13. listopadu 1944 bylo na šachtě Marie v nedalekých Lamperticích nasazeno celkem 1 181 osob k 31. říjnu 1944, tedy o 172 méně než k 30. dubnu téhož roku. Skupiny nuceně nasazených tak můžeme rozčlenit podle následující tabulky.⁷⁴² Nejmarkantnější rozdíly jsou patrné u sovětských zajatců, jejichž úbytek převyšuje ostatní skupiny

---

⁷³⁷ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 106.

⁷³⁸ Údaje o počtu zesnulých se rozcházejí. Brožura *Osvobození Trutnovska* udává počet 7 zajatců, databáze CEVH MO ČR 6 zajatců a starší práce kolektivu autorek Bubeníčková, Kubátová a Malá 10 zesnulých. Viz *Osvobození Trutnovska*, Trutnov 1980, s. 6. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ, Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 343.

⁷³⁹ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ, Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 343.

⁷⁴⁰ Tamtéž, s. 365.

⁷⁴¹ Tamtéž, s. 345.

⁷⁴² Viz SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 J, zpráva z 13. 11. 1944.

nuceně nasazených, u ostatních nuceně nasazených jsou rozdíly jen nepatrné. Začátkem května 1945 mělo v Žacléři přebývat ještě 547 sovětských zajatců.⁷⁴³

Tabulka č. 4: Stav nuceně nasazených na šachtě Marie v Lamperticích za období 30. 4. - 31. 10. 1944

Nuceně nasazení	Počet osob za období	
	30. 4.	31. 10.
Francouzští zajatci	77	71
Sovětské zajatci	596	469
Čeští dělníci ⁷⁴⁴	33	32
Francouzští dělníci	31	32
Celkem	737	604

Vzhledem k otřesným podmínkám a krutému zacházení se sovětské zajatci často pokoušeli o útěk. Koncem války došlo v táboře ke vzpouře a německé stráž v panice uprchly. Tábor si vyžádal 9 obětí, které byly pohřbeny v jeho blízkosti, po osvobození byly ostatky převezeny na žacléřský hřbitov.⁷⁴⁵

⁷⁴³ Jiří MAUER – Karel NOVOTNÝ – Franciszek GAWOR, *Hornictví na Žacléřsku*, Žacléř 2015, s. 44.

⁷⁴⁴ Není upřesněno, zda se jedná o Čechy z Protektorátu nebo ze Sudet.

⁷⁴⁵ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ, Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 346.

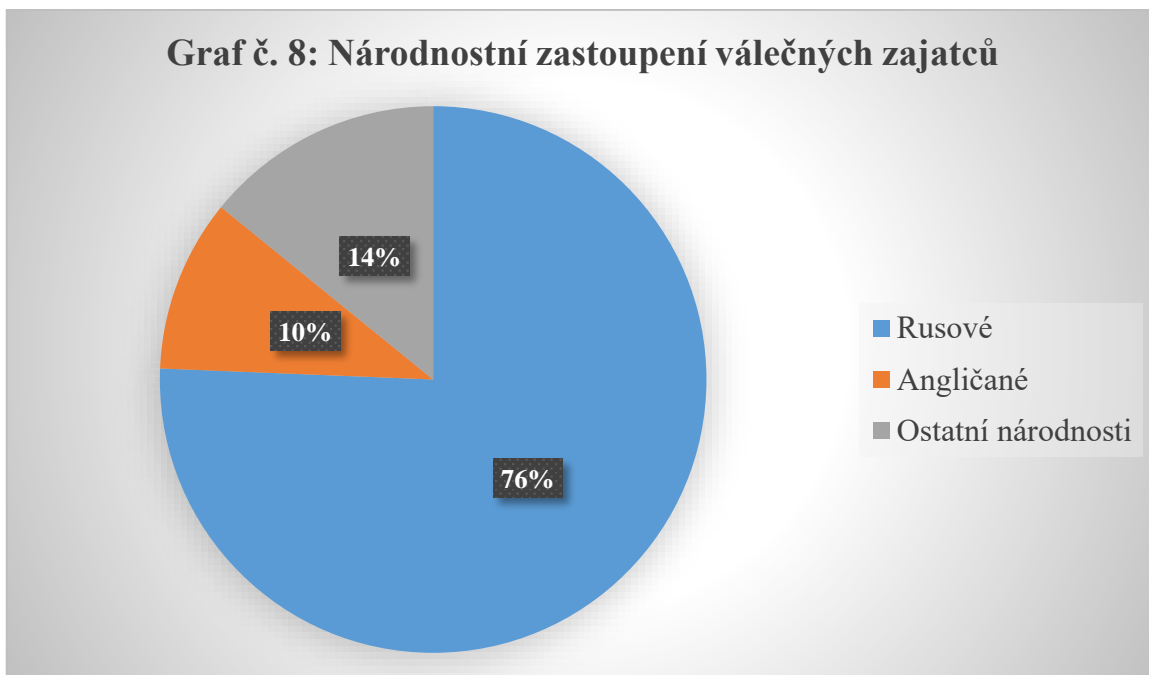
Shrnutí

Přítomnost válečných zajatců ve sledovaných regionech se dá konkrétněji doložit pro 27 lokalit, z nichž pouze 4 náleží do nynějšího okresu Náchod (Adršpach, Broumov, Bohdašín a Teplice nad Metují). Ve většině případů se jednalo o malá pracovní komanda z jednoho, případně dvou zajateckých táborů umístěná v obci, která čítala maximálně 40 osob, ojediněle, jako v případě pracovního komanda v Maršově, i více zajatců. Nejvíce zajatců bylo nasazeno na práci v dolech a tvořili více pracovních skupin, takové doklady máme pro zajatecký tábor v Žacléři a v Radvanicích. Ve větších městech jako Broumov, Hostinné, Trutnov a Vrchlabí bylo na práci nasazeno více komand ubytovaných hned v několika zajateckých táborech. Kromě zajateckého tábora v Žacléři, jímž prošlo až 1400 Rusů, bylo nejvíce zajatců sovětské národnosti ve Vrchlabí (zhruba 1000 osob).

S výjimkou tábora v Bernarticích, který byl zřízen až v březnu 1944, vznikaly zajatecké tábory v průběhu let 1941-1943. První pracovní komando kmenového tábora VIII A Zhořelec existovalo již v červnu 1941 v Dolní Malé Úpě a prošlo jím celkem 160 sovětských zajatců.

Ve většině případů známe počty zajatců v jednotlivých lokalitách, což nám umožňuje procentuálně odhadnout jejich národnostní zastoupení. Graf níže potvrzuje, že nejvíce zajatců pocházelo ze SSSR (76%), konkrétně zhruba 4 472 Rusů, na druhém místě jsou Angličané s 10%, konkrétně zhruba 604 osob a kategorie ostatních národností zastupuje Belgičany, Francouze a Italy, jichž bylo zanedbatelné množství, proto celkově tvoří pouhých 14%, z nichž nejvíce bylo zajatců z Belgie (811) a dále 273 Francouzů a zhruba 25 Italů.

Graf č. 8: Národnostní zastoupení válečných zajatců

5.3. Pracovní a existenční podmínky

Existenční a pracovní podmínky v táborech včetně ubytování, stravování, mzdy a lékařské péče je možné dobře rekonstruovat na příkladu jediného zachovaného fondu ZBAS z období 2. světové války pro sledovanou oblast, který postihuje zejména nucenou práci sovětských válečných zajatců.⁷⁴⁶ Dochovaný fond umožňuje badateli nahlédnout do mzdových poměrů, zřizování a střežení zajateckých táborů, zdravotní péče a zacházení se zajatci. Oproti předchozí kapitole rozšiřujeme následující strukturu na úvod o podkapitolu týkající se organizace uvnitř zajateckých táborů a táborového řádu.

5.3.1. Vnitřní organizace zajateckých táborů

Pro zajatce i německý strážní personál byl nejvyšším nadřízeným velitel tábora, který určoval velitele jednotlivých ubikací pocházejících většinou z řad zajatců s vojenskou hodností. Mezi povinnostmi velitelů bloků a baráků patřila spolupráce s německými strážnými a správním personálem, dále dohlíželi na to, aby zajatci plnili přesně rozkazy a nařízení v ubikacích i okolí, a aby se všude dodržovala

⁷⁴⁶ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, kt. č. 27.

vojenská disciplína, pořádek a čistota, jelikož zajatci byli považováni stále za vojáky. Velitel tábora určoval také členy táborové policie, která měla stejné povinnosti jako velitelé bloků. Členové byli vybíráni podle jednotlivých národností ze zajatců s hodností.⁷⁴⁷

Mezi povinnosti zajatců patřilo vykonávání všech rozkazů s vojenskou přesností včetně pracovního nasazení a pozdravu v pozoru. Apely sloužily ke zjišťování identity a počtu zajatců a hlavně k upevnění vojenské kázně. Jakékoli porušení disciplíny bylo přísně trestáno. Velitel tábora určoval na každý den zajatce, který se staral o úklid ubikací, umýváren a jiných místností.⁷⁴⁸

5.3.2. Ubytování a ostražka

Hustá síť pracovních táborů u průmyslových podniků, dolů a hutí se rozvětvovala od každého kmenového tábora a tábory byly zřizovány na vesnicích, v polesí a u staveb.⁷⁴⁹ K ubytování sloužily dva typy ubikací: dřevěné baráky nebo staré tovární budovy, stáje či zrušené celnice obehnané do dvou metrů ostnatým drátem.⁷⁵⁰ Bývalé celnice nebo části zrušených továrních provozů byly obvykle určeny zajatcům ze západní Evropy, sovětské zajatci se museli často spokojit pouze se stájemi, chlévy nebo dřevěnými boudami s betonovým základem.⁷⁵¹ Hlavní podmínkou bylo, aby vyhovovaly přísným bezpečnostním opatřením a byly izolovány od okolí, obzvláště od civilního obyvatelstva a dalších skupin nuceně nasazených,⁷⁵² aby byl zajištěn

---

⁷⁴⁷ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 284.

⁷⁴⁸ Tamtéž.

⁷⁴⁹ Květoslava KOCOURKOVÁ, *Postavení cizích pracovních sil*, in „Sudety“ pod hákovým křížem, ed. Václav Kural, Ústí nad Labem 2002, s. 274.

⁷⁵⁰ Například budova celnice v Královci, dále také chlévy, stodoly či sály hostinců. Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 36. Například úřad vládního prezidenta v Opavě oznámil landrátům, že pro ubytování zajatců je v zásadě vhodné každé místo, hostince, stodoly i stáje, hlavně když zabrání pokusům o útěk. Toto opatření se vztahovalo i na francouzské a belgické zajatce. Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 15.

⁷⁵¹ Například zpráva z 5. 12. 1944 o ubytování 30 sovětských zajatců pracujících na šachtě Kateřina v Radvanicích. SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 E, kt. č. 27.

⁷⁵² Zdeněk KONEČNÝ – František MAINUŠ, *Sovětské válečné zajatci na československém území za druhé světové války*, in: *Historie a vojenství* 3, Praha 1965, s. 340.

prostor k případné střelbě na zajatce.⁷⁵³ V prostoru tábora byli zajatci rozděleni a ubytováni podle národností a nesměli se mezi sebou stýkat, což ani nebylo možné vzhledem k jazykové bariéře.⁷⁵⁴ Tábory byly vybaveny obvykle několika místnostmi, mezi nimiž kromě ubikací nechyběla kuchyně, umývárna a toalety.⁷⁵⁵

Ostrahu kmenových táborů i komand zajišťovaly pomocné strážní oddíly (Landschützbataillon) složené z příslušníků pěchotní jednotky 5. kompanie Ls.-Batalionu 590, jejichž branci byli starší více než 45 let.⁷⁵⁶ Sovětské zajatce ubytované v táborech spadajících pod ZBAS (Bernartice, Křenov,⁷⁵⁷ Lampertice, Žacléř a Královec) střežilo k prosinci 1944 celkem 6 dozorců, z toho 2 v Bernarticích a v ostatních táborech vždy po jednom dozorcí.⁷⁵⁸ Náklady za ubytování a stravování dozorců nesl zaměstnavatel.⁷⁵⁹ Strážce dohlíželi na zajatce v táborech i při práci, a pokud nějaký zajatec opustil bez dovolení pracovní komando, měl být okamžitě zastřelen.⁷⁶⁰

Každý zajatec měl dle pokynů o pracovním nasazení obdržet slamník, dvě vlněné přikrývky, ručník, židličku, esšálek, lžíci a pohár na pití a ubikace měly být vybaveny stolem, věšákem na šaty, dostatečným osvětlením, dostatkem pitné vody a vody na mytí.⁷⁶¹ V praxi však byly podmínky v táborech velmi tristní, o čemž svědčí i přípis velitele Stalagu informující o nedostacích v ubytování, hygieně a stravování zajatců v obvodu lesní správy Vrchlabí. Tábor nebyl dostatečně oplocen, chyběly desky a stoly, zajatci si nemohli sednout, pryčny na spaní byly příliš úzké (pouze 65-70 cm široké) a nedostatek hygienických zařízení znemožňoval se umýt. Ačkoli byly povoleny přiděly pro těžce pracující, nedostávalo se podle sdělení strážních

---

⁷⁵³ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 17.

⁷⁵⁴ Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Vzpomínky válečného zajatce*, in: Zpravodaj města Hostinného, číslo 4, ročník 2015, s. 11.

⁷⁵⁵ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 E, kt. č. 27.

⁷⁵⁶ Tamtéž, 637 G, kt. č. 27. Zpráva z 13. 12. 1943.

⁷⁵⁷ Křenov (do r. 1946 Krinsdorf) je dnes součástí obce Bernartice.

⁷⁵⁸ Nejstarší dozorce Ferdinand Strukl byl ročník 1881, nejmladší Franz Friese byl ročník 1894.

Tamtéž, zpráva z 19. 12. 1944.

⁷⁵⁹ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 G, kt. č. 27. Zpráva z 10. 2. 1945.

⁷⁶⁰ Tamtéž, 637 K, zpráva z 6. 4. 1945. S velkou tvrdostí se mělo vystupovat obzvláště proti sovětským zajatcům, „u nichž je nutné už z disciplinárních důvodů užívat zbraní velmi ostře. Na přehající sovětské zajatce se musí střílet bez jakékoli výzvy či upozornění.“ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 17.

⁷⁶¹ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 39.

důstojníků ani normálních přiděľů a zajatci si nemohli vařit ani vyprat prádlo.⁷⁶² Otřesné podmínky panovaly zejména v táborech sovětských zajatců, například u pracovního komanda č. 9807 v Lamperticích, v němž bylo 600 sovětských zajatců ubytováno v naprosto nevyhovujících prostorách.⁷⁶³ Jednu zablešenou a zavšivenou matraci sdíleli na spaní tři zajatci a kvůli nedostatečné dezinfekci a odvšivení se nepodařilo vši vyhubit.⁷⁶⁴ Dalších 250 zajatců nemělo k dispozici ani zavšivenou matraci a muselo spát pouze na prknech paland, protože chyběla sláma do lůžkovin, konkrétně do spacích pytlů.⁷⁶⁵

Za účelem zlepšení hygienických a ubytovacích podmínek bylo nařizeno, aby se od roku 1942 zaměstnavatelé starali o kamna v ubytovnách, na své náklady zřídily umývárny a v každém táboře musela být vyhrazena zvláštní místnost pro nemocné. Nechuť zaměstnavatelů obstarat i ty nejzákladnější potřeby vedla k hlášení kontrolních důstojníků, kteří prováděli revize táborů, o vážných hygienických a jiných nedostacích,⁷⁶⁶ neboť v případě epidemií bylo ohroženo také civilní obyvatelstvo.⁷⁶⁷

5.3.3. Strava

Příděly potravin byly ve většině případů zcela nedostatečné a neodpovídaly pracovnímu nasazení zajatců. Například zajatci z pracovního komanda v Lamperticích dostávali pouze 4-6 brambor a k pití výhradně vodu, což vysvětluje vysoká procenta onemocnění, nízkou produktivitu práce a množící se útky. Stravování zajišťoval zaměstnavatel, který vedoucím kuchyní dodával suroviny ke

---

⁷⁶² Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 19.

⁷⁶³ Baráky pro sovětské zajatce neměly okna, jen ventilace na střeách a vrata místo dveří. Květoslava KOCOURKOVÁ, *Postavení cizích pracovních sil*, in: „Sudety“ pod hákovým křížem, ed. V. Kural a Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2002, s. 274.

⁷⁶⁴ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žaclěř (1841) 1896-1945, 637 J, kt. č. 27. Zpráva z 26. 6. 1944. O zajateckém táboře v Lamperticích nemáme žádné bližší údaje, proto není uveden v soupisu táborů.

⁷⁶⁵ Tamtéž, zpráva z 11. 10. 1944. Ve zprávě se hovoří tentokrát o 517 zajatcích, úbytek oproti předcházejícímu stavu 600 zajatců lze vysvětlit vysokou úmrtností, jaká panovala v pracovních komandech zaměstnaných na důlních šachtách. Slámu se podařilo nakonec obstarat od firmy Patzelt v Pilníkově. Tamtéž, zpráva z 12. 10. 1944.

⁷⁶⁶ Zdeněk KONEČNÝ – František MAINUŠ, *Sovětsí váleční zajatci na československém území za druhé světové války*, in: *Historie a vojenství* 3, Praha 1965, s. 340-341.

⁷⁶⁷ František MAINUŠ, *Sovětsí váleční zajatci na našem území v letech druhé světové války*, in: *Vám poděkování a lásku vám. K 15. výročí osvobození CSR sovětskou armádou*, Praha 1960, s. 44.

zpracování.⁷⁶⁸ Stejně otřesné podmínky ve stravování francouzských zajatců panovaly ve Vrchlabí. Kontrolní důstojník zjistil, že k večeři dostávají brambory, které se vaří po celý den ve čtyřech malých hrncích, hodí se do necek, přidá se trocha zeleniny a kroupy a večer se celá směs promíchává v hustou břečku.⁷⁶⁹

Pravidelně kontrolovaná průměrná hmotnost sovětských zajatců v táborech ZBAS se pohybovala v průběhu roku 1944 v rozmezí 59-62 kg při průměrné výšce 165 cm, což představovalo zlepšení oproti stavu, kdy zajatci přicházeli do pracovních táborů slabí a podvyživení.⁷⁷⁰ V případě sovětských zajatců se totiž nedbalo ani kvantitu a kvalitu stravy a její kalorická hodnota byla takřka nulová,⁷⁷¹ ale v důsledku zvyšující se praceneschopnosti byly vydávány nové směrnice stanovující přiděly potravin za účelem zlepšení pracovního výkonu. V říjnu 1942 bylo ministerstvo výživy a zemědělství nuceno vydat výnos týkající se zvýšení přidělů pro těžce pracující sovětské zajatce, který sjednocoval dosavadní ustanovení o dávkách potravin. Přesto docházelo v táborových kuchyních ke korupci a rozkrádání potravin, tudíž ke zlepšení zásobovací situace docházelo většinou pouze na papíře.⁷⁷²

Zatímco sovětští zajatci často trpěli hladem, v jehož důsledku i umírali, zajatci ze západní Evropy jako Angličané, Francouzi a Belgičané, dostávali balíčky od Červeného kříže, jimiž si přilepšovali chudou a nedostatečnou stravu.⁷⁷³ Mimo to si mohli pěstovat na táborových pozemcích i vlastní zeleninu, jak vzpomínal bývalý belgický válečný zajatec Raymond Gofinet, který byl nuceně nasazen v papírně v Hostinném: „*Prostřednictvím Červeného kříže jsme, i když v omezeném množství, dostávali od svých rodin balíčky s jídlem. Tak jsme si vylepšovali naprosto*

---

⁷⁶⁸ U pracovního komanda v Lamperticích tak bylo napočítáno v důsledku výše uvedených faktorů k 7. 5. 1944 celkem 51 nemocných, kteří nebyli schopni práce a 6 případů útěku. SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 J. Zpráva z 26. 6. 1944.

⁷⁶⁹ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 107.

⁷⁷⁰ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 H. Zpráva z 13. 11. 1944. Jelikož nemáme k dispozici konkrétní podklady o skladbě potravin v Žacléři, nemůžeme určit ani denní kalorickou hodnotu. Průměrná denní kalorický příjem u mužů měřících 165 cm a vážících zhruba 63 kg při vysoké intenzitě stresu a při vysoce aktivní pracovní zátěži činí 3034 kcal (12700 kJ). Průměrná váha zajatce se v této době pohybovala v rozmezí 50-55 kg. Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 49.

⁷⁷¹ Květoslava KOCOURKOVÁ, *Postavení cizích pracovních sil*, in „Sudety“ pod hákovým křížem, ed. V. Kural a Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2002, s. 276.

⁷⁷² Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 21.

⁷⁷³ Balíčky obsahovaly potraviny nepodléhající zkáze, např. masové konzervy, čokoládu a cukr, ale i cigarety nebo léky. Tamtéž, s. 120.

*nedostatečnou stravu poskytovanou nám z německé strany. K dispozici jsme měli i malý kousek pozemku v lágru, kde jsme si pro svoji potřebu pěstovali trochu zeleniny. Naopak Rusové neměli žádnou možnost si svoji mnohem chudší stravu nijak vylepšit. Trpěli hladem a byli vystaveni daleko tvrdším podmínkám v zajetí než my. Příležitostně jsme z našich balíčků s jídlem anebo něco z vypěstované zeleniny vyhladovělým Rusům dávali. Oni pak vždy vyjadřovali svůj vděk.*⁷⁷⁴

Týdenní přídělý potravin pro sovětské zajatce pracující v průmyslových odvětvích byly vždy podstatně nižší než u západních zajatců, a to i v případě těžce pracujících. Skladbu potravin a jejich množství podle vykonávané pracovní zátěže v porovnání se zajatci ze západní Evropy ilustrují následující dvě tabulky.⁷⁷⁵ Z obou tabulek vyplývají nejen podstatné disproporce, ale také pevně stanovené dávky cukru u sovětských a západních zajatců a v případě sovětských zajatců pevně stanovené dávky brambor. U ostatních potravin s vyšší kalorickou hodnotou se jejich množství odvíjelo od délky vykonávané práce.

Tabulka č. 5: Týdenní přídělý pro sovětské zajatce pracující v průmyslu

	chléb	maso	tuky	brambory	cukr
Normálně pracující	2 600 g	250 g	130 g	7 000 g	110 g
Pracující v noční směně	2 600 g	300 g	150 g	7 000 g	110 g
Těžce pracující	3 400 g	400 g	200 g	7 000 g	110 g
Mimořádně těžce pracující	4 400 g	500 g	260 g	7 000 g	110 g

⁷⁷⁴ Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Vzpomínky válečného zajatce*, in: Zpravodaj města Hostinného, číslo 4, ročník 2015, s. 11.

⁷⁷⁵ Údaje převzaté z práce Zdeňka Konečného. Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 22.

Tabulka č. 6: Týdenní příděly pro zajatce ze západní Evropy pracující v průmyslu

	chléb	maso	tuky	brambory	cukr
Normálně pracující	2 250 g	350 g	206 g	nestanoveno	175 g
Pracující v noční směně	2 650 g	480 g	220 g	nestanoveno	175 g
Těžce pracující	3 180 g	580 g	270 g	nestanoveno	175 g
Mimořádně těžce pracující	3 450 g	680 g	320 g	nestanoveno	175 g

5.3.4. Lékařská péče

Mizivá lékařská péče v zajateckých táborech způsobovala vysokou úmrtnost nejen v důsledku epidemických onemocnění, která se množila kvůli nedostatečné hygieně a vysilujícím pracovním podmínkám, ale také v důsledku pracovních úrazů. Právě pracovní úrazy tvořily až 70% veškerých zranění a způsobovala je nebezpečná a riziková práce v dolech, převážně z uhlí padajícího ze stropů štoly. K pohmožděninám docházelo při posouvání huntíků⁷⁷⁶ a při sklouznutí a padání uhlí. Zjištění pracovních úrazů prováděl tzv. štajgr, neboli důlní dozorce, s uvedením očitých svědků.⁷⁷⁷ Zajatci dostávali také na rozdíl od německých dělníků nebezpečné sloje prostoupené kamením. Aby se mohli dostat k uhlí, museli nejprve nalákat těžko zpracovatelný kámen, což trvalo déle a bylo i fyzicky daleko náročnější než dobývání uhlí. Jejich výkon proto dosahoval pouze 52% výkonu německého dělníka.⁷⁷⁸ Pracovní úrazy mohly mít nejen fatální následky, ale ve většině případů také končily smrtí. Smrtelným zraněním skončila jízda s plošinovým vozem, který nebyl připevněn k lanu, svážnou v 28. sloji pro sovětského zajatce Višnikina. K úrazu byl přivolán také důlní dozorce Paul Mitlöhner.⁷⁷⁹

⁷⁷⁶ Vozíků ze soupravy hornického vlaku.

⁷⁷⁷ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 38.

⁷⁷⁸ Tamtéž, s. 39.

⁷⁷⁹ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1811) 1896-1945, 637 K, kt. č. 27. Zpráva z 13. 6. 1945.

Kromě typických pracovních úrazů byla z hlediska nemocí nejčastější mezi sovětskými zajatci tuberkulóza,⁷⁸⁰ dále se vyskytují případy kardiovaskulárních onemocnění, záněty tlustého střeva a žaludeční vředy.⁷⁸¹

Směrnice direktivně stanovovaly, jak postupovat v případě nemoci zajatců, pokud nebyla dostatečně odůvodněná, respektive pokud existovalo podezření, že zajatec svou nemoc simuluje. Takové „bezodůvodné“ onemocnění znamenalo, že musel po dobu tří dnů nést náklady za ubytování a stravu v hodnotě potravinového přídelu pro normálně pracující, který denně činil 1 RM. V odůvodněných případech pracovní neschopnosti hradil náklady za stravu a ubytování po dobu nemoci zaměstnavatel.⁷⁸² Lékařskou péčí nad zajatci byl zpravidla pověřen lékař z řad zajatců, v případě Žacléře to byl pouze jeden ruský lékař, který se potýkal s nedostatkem zdravotnického personálu i léků. Lékař měl pečovat pouze o zdravé zajatce, nemocní byli převáženi do příslušného kmenového tábora a ti, u nichž to nebylo zapotřebí, byli dáváni k ošetření do tzv. Krankenbaracken. Pracovní úřad v Trutnově také navrhl, aby se ošetřujícím lékařem stal místní německý lékař, jistý doktor Hillitzer, který do té doby vykonával pouze dozor a kontrolu nad počínáním ruského lékaře.⁷⁸³

5.3.5. Zacházení se zajatci

Přestože v oficiálních ustanoveních a v souladu s nařízením vedení tábora bylo bití zajatců zakázáno,⁷⁸⁴ nesměl se uplatňovat ani příliš benevolentní přístup.⁷⁸⁵ K bití zajatců docházelo velmi často, nejvíce dokladů pochází z průběhu let 1944 a 1945 a týkají se celkově podmínek pracovních komand zaměstnaných ZBAS na důlních šachtách, kde byli zejména sovětští zajatci opakovaně týráni německými horníky. Nesmíme totiž opomenout, že sovětští zajatci byli v očích nacistů méněcenní a stejně

---

⁷⁸⁰ To potvrzuje i Květoslava Kocourková. Květoslava KOCOURKOVÁ, *Postavení cizích pracovních sil*, in „Sudety“ pod hákovým křížem, ed. V. Kural a Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2002, s. 275.

⁷⁸¹ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1811) 1896-1945, 637 H, zpráva z 24. 12. 1944. Zdeněk Konečný ve své práci jako hlavní příčiny úmrtí uvádí hladovou tuberkulózu, zápal plic, všeobecnou tělesnou vyčerpanost a srdeční choroby. Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 36-37.

⁷⁸² SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 106, kt. č. 5. Zpráva z 14. 1. 1943.

⁷⁸³ Tamtéž, 637 H. Zpráva ze 7. 12. 1944.

⁷⁸⁴ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 15.

⁷⁸⁵ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1811) 1896-1945, 637 J, kt. č. 27. Zpráva z 19. 9. 1944.

jako v případě židovských vězenkyň se na nich uplatňovalo heslo Vernichtung durch Arbeit, neboli zničení prací. Byť byl každý případ týrání prošetřován, protože možnost trestat měl pouze vedoucí táborového komanda, k bití ze strany německých horníků docházelo opakovaně. K jejich potrestání buď nedošlo vůbec, nebo byli pouze „napomenuti“, aby zajatce „zbytečně“ netloukli.⁷⁸⁶ Častý důvod, který vedl k nepotrestání viníků, spočíval v tom, že zajatci dělníky údajně nějakým způsobem vyprovokovali.⁷⁸⁷

Například německý horník Bock vypověděl, že na polední směně pracoval se sovětským zajatcem č. 459, který ve své práci často zaostával. Ačkoli ho několikrát pobízel k práci, zajatec tak odmítl učinit s odůvodněním, že v Rusku se v sobotu nepracuje a tady nebude pracovat taky. Došlo k roztržce, při níž měl zajatec havíře udeřit pěstí do obličeje a další dva sovětské zajatci, kteří incident zpozorovali, zaujmout výhružné postavení.⁷⁸⁸

Z opakovaného bití zajatců byl obviňován německý horník Rozweandowitz,⁷⁸⁹ který vypověděl o incidentu se sovětskými zajatci během směny 18. února 1944. Zajatci údajně nebyli označeni známkou, na což je upozornil, přičemž jeden z nich proti němu vykopl svou lampu a řekl mu, „*aby si nepočínal jako pán, ale že to bude trvat jen krátce a bude pánem on,*“ za což mu Rozweandowitz uštědřil pár facek.⁷⁹⁰

Nakolik jsou výpovědi německých dělníků založené na pravdě, nelze objektivně posoudit, neboť většinou nebyl dán prostor samotným zajatcům, aby se k situaci vyjádřili. Výjimkou je výpověď sovětského zajatce č. 68,⁷⁹¹ vypovídajícího ve prospěch německého horníka Wilhelma Tamma, jehož jméno se objevuje mezi

---

⁷⁸⁶ Sovětské zajatci pracující na šachtě Marie v Lamperticích obvinili německé dělníky z bití během pracovní doby v říjnu 1944. V průběhu října a prosince měly takové případy „svévolného zacházení“ narůstat. Je paradoxní, že tato zpráva neopomněla zmínit, že každý odpor a nechuť k práci ze strany zajatců má být přísně potrestán. Tamtéž, zpráva z 24. 11. 1944.

⁷⁸⁷ Například zpráva z prosince 1944, která obsahuje fakta ohledně zbitých zajatců z pracovního komanda č. 9807 v Lamperticích, v jejichž případě ani nemohlo dojít k výsledku svědků, neboť obvinění němečtí dělníci již delší dobu v závodě nepracují. Zpráva zmiňuje i další případy, které sice jmenovitě neuvádí, ale na základě provedeného vyšetřování bylo shledáno, že potrestání německých dělníků je bezdůvodné, protože jejich zásah byl pouze odpovědí na chování Rusů. Tamtéž.

⁷⁸⁸ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 J, kt. č. 27. Zpráva z 13. 11. 1944.

⁷⁸⁹ Tamtéž, zpráva z 15. 10. 1944.

⁷⁹⁰ Tamtéž, zpráva z 14. 11. 1944.

⁷⁹¹ Podle zajatce u něj pracovali dva zajatci jako raziči, kteří uvedli, že Tammem nikdy nebyli udeřeni. Tamtéž, zpráva z 20. 1. 1945.

horníky obviňovanými z bití zajatců.⁷⁹² Tamm se proti takovému nařčení bránil s tím, že se zajatcům snaží domluvit a k případnému potrestání je předává vedoucímu táborového komanda.⁷⁹³

Naopak kladně bylo propagandistou a poručíkem Slishewskim hodnoceno pracovní komando č. 9659 v Hostinném, v němž zajatci disponovali prostředky pro sociální a kulturní vyžití a byl dodržován pracovní klid.⁷⁹⁴ Zajatci v Hostinném pracovali totiž převážně v papírnách a nebyli celkově vystaveni tak špatným podmínkám jako zajatci z pracovních komand v Žacléři a v Lamperticích.

Četné případy týrání zajatců vedly nakonec Stalagem VIII A k vydání oběžníku, který zaměstnavatele upozorňoval, že není nadále možné, aby stále docházely zprávy o bezdůvodném týrání sovětských zajatců, nemají-li utrpět jejich pracovní výkony.⁷⁹⁵

5.3.6. Práce a mzda

Fyzicky náročná práce v dolech, zaměřená na stoupající produktivitu vytěženého uhlí, si vyžadovala kvalifikované a dobře živené síly. Zejména sovětsští zajatci však přicházeli ze sběrných táborů nemocní a podvyživení, tudíž nemohli být hned zařazeni do pracovního procesu.⁷⁹⁶ Pro sovětské zajatce směrnice stanovovaly konkrétní pracovní zařazení v celkem 7 oborech, které konkrétněji přehledně rozvádí následující tabulka.⁷⁹⁷

---

⁷⁹² Tamtéž, zpráva z 16. 10. 1944.

⁷⁹³ Tamtéž, zpráva z 20. 1. 1945.

⁷⁹⁴ Dokument bohužel blíže nerozvádí, o jaké pracovní komando zajatců se jedná, nejspíš půjde o francouzské a belgické zajatce. Tamtéž, zpráva z 26. 6. 1944.

⁷⁹⁵ Přípis oběžníku uváděl, že se bití sovětských zajatců množí natolik, že je třeba proti němu ihned radikálně zakročit. Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 52.

⁷⁹⁶ Městské muzeum Žacléř, přidělování zajatců. Nedatovaná zpráva o pracovním nasazení sovětských zajatců v Říšských závodech Hermana Göringa v Luitpoldhütte.

⁷⁹⁷ Tamtéž.

Tabulka č. 7: Pracovní zařazení sovětských válečných zajatců v Žacléři

Obor	Druh práce
Hutnictví	tahači u vysokých pecí
Slévárenství	odlévání kovů
Výroba cementu a betonu	baliči a míchači
Elektrotechnika	elektrikáři
Servis	řemeslníci a pomocná síla
Stavebnictví	pomocná síla

Dále bylo požadováno, aby zajatci nastupovali na místa povoláných německých vojáků podle vyučení.⁷⁹⁸ Šachta Marie v Lamperticích potřebovala mj. v červenci 1940 ještě 12 dřevařů, 6 kovářů, 6 zámečníků, 2 krejčí, 2 ševce, 2 zedníky a 20 kopáčů.⁷⁹⁹ K 13. květnu 1944 přebývalo v Lamperticích 164 sovětských zajatců, kteří pracovali převážně v hornictví při ražbě důlních děl, budování výztuží chodeb, jako posunovači, tahači a raziči chodeb.

Procentuální pracovní výkon zajatců až na několik málo výjimek dosahoval v průměru 50-70%, v ojedinělých případech až 100%.⁸⁰⁰ Důvodem tak vysokých pracovních výkonů bylo zlepšení stravy. Na tuto strategii přistoupila v průběhu roku 1944 většina německých podniků, které ve snaze zvýšit výkony svých zajatců, je rozdělávali do čtyř skupin. První skupina, jejíž výkon se pohyboval mezi 80-100% dostávala nejkvalitnější a kaloricky nejhodnotnější stravu, čtvrtá skupina, jejíž výkon byl pod 60%, dostávala nejnižší potravinové příděly. Stejně jako u židovských

⁷⁹⁸ Tamtéž.

⁷⁹⁹ Tamtéž. Zpráva z 22. 7. 1940.

⁸⁰⁰ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléf (1841) 1896-1945, 637 J, kt. č. 27. Zpráva z 10. 11. 1944.

vězenkyň tu fungoval systém jistých premiových přídavek zahrnujících i pivo a tabák.⁸⁰¹

Většina zajatců, která přicházela do Žacléře, neměla vhodnou obuv a prádlo pro výkon požadované práce. Náklady za 220 košil, 50 spodních kalhot, 125 trenýrek, 174 jégrovek⁸⁰² a 112 gumových holínek v celkové hodnotě 2 900 RM hradil kmenový tábor VIII C v polské Zagani, odkud nejspíš zajatci pocházeli.⁸⁰³

Naopak práce v papírně představovala pro zajatce mnohem menší riziko než dolování uhlí, ostatně Belgičan Raymond Gofinet vzpomínal, že loupání dřevěných polen mu připomínalo vůni lesa: „*V továrně na výrobu papíru jsme byli zaměstnání u zpracování základních surovin. Třídily jsme staré hadry a papír, používané jako surovina na výrobu nového papíru. Loupali jsme dřevěná polena, která se pak házela otvorem v podlaze do drtiček a jako třísky padala dále do nižšího podlaží. Tuto práci jsem měl nejraději, protože mi připomínala vůni lesa. Kontakty s místními dělníky, zvláště pak s Čechy, byly velmi dobré. Dokonce nám nosili i jídlo. Obsluhovali jsme nejrůznější stroje a zařízení, jako například kalandry a holendry.*⁸⁰⁴ Měli jsme možnost volného pohybu po odděleních, kromě oddělení výroby cenných papírů a papírů na bankovky. Toto oddělení bylo umístěno v jakési drátěné kleci a na každém rohu stál příslušník německého strážního oddílu SA.“⁸⁰⁵ Francouzští a belgičtí zajatci navíc mohli být na práce nasazováni i jednotlivě a měli daleko větší volnost pohybu než sovětsí zajatci.⁸⁰⁶

Za svou práci pobírali zajatci mzdu, která dosahala zhruba 50%,⁸⁰⁷ maximálně 60% toho, co dostával německý dělník. Z této sumy ještě museli odevzdávat správě táborů

---

⁸⁰¹ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 51.

⁸⁰² Mohou to být teplé vlněné spodní kalhoty nebo košile, název je odvozen od německého přírodovědce Jägra.

⁸⁰³ Městské muzeum Žacléř, přidělování zajatců. Zpráva z 26. 9. 1940.

⁸⁰⁴ Kalandr je druh tvářecího, válcovacího a žehlicího stroje, který se používá při výrobě velmi tenkých a rozměrově velice plochých předmětů, nejznámější je jeho použití v případě výroby papíru. Holendr je stroj na mletí a zpracování surovin při výrobě papíru.

⁸⁰⁵ Tomáš ANDĚL, *Z dějin města Hostinného: Vzpomínky válečného zajatce*, in: Zpravodaj města Hostinného, číslo 4, ročník 2015, s. 11.

⁸⁰⁶ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 18.

⁸⁰⁷ Zajatci pracující na šachtě Marie v Žacléři pobírali pouze 50% mzdy německých dělníků a platy se měly ještě dále snižovat. Viz Městské muzeum Žacléř, přidělování zajatců. Zpráva z 22. 7. 1940.

příslušné částky za ubytování a stravu činící 0,20 RM,⁸⁰⁸ zbytek peněz nedostávali přímo na ruku, ale závody je odevzdávaly příslušnému kmenovému táboru. Ten místo nich vyplácel zajatcům jen táborové peníze, tzv. Lagergeld, za něž si mohli koupit drobné zboží v táborové kantýně.⁸⁰⁹ V porovnání se sovětskými zajatci, jejichž denní mzda nepřesáhla 1,50 RM denně, si zajatci ze západní Evropy vydělali zhruba 12-15 RM měsíčně⁸¹⁰ a německý dělník pobíral mzdu 11 RM denně.⁸¹¹ Oběžník z 25. listopadu 1941 konkrétně stanovoval pro odměňování sovětských zajatců 0,20 RM denně v táborových penězích. Náklady za ubytování a stravu sovětských zajatců byly vyčísleny na 0,25 RM denně, pro personál na 0,20 RM a hradil je Wehrmacht. Pokud zajatci nemohli z různých důvodů pracovat, byly jim náklady ještě sníženy.⁸¹² Vydělaný obnos si mohli zajatci ze západní Evropy ukládat na knížku, z níž posílali svým rodinám určitou částku pohybující se od 10-20 RM do maximální výše 150 RM měsíčně nebo 300 RM za každé dva měsíce.⁸¹³ Sovětští zajatci představovali pro německé podnikatele navíc velmi levnou pracovní sílu, za jednoho zajatce odváděl zaměstnavatel denně správu tábora okolo 20 feniků.⁸¹⁴

Shrnutí

Existenční a pracovní podmínky válečných zajatců se v mnohém nelišily od podmínek židovských vězenkyň, přesto jsou patrné určité diskrepance. Tou první je bezesporu vnitřní organizace zajateckých táborů, ve kterých táboroví velitelé určovali velitele jednotlivých ubikací z řad zajatců s vojenskou hodností. V táborech panovala přísná vojenská disciplína, neboť zajatci byli stále považováni za vojáky, byť v zajetí. Důraz se kladl rovněž na čistotu a pořádek a mezi povinnosti patřilo vykonávání všech rozkazů včetně pracovního nasazení a pozdravu v pozoru. Stejně

---

⁸⁰⁸ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 47.

⁸⁰⁹ Tamtéž, s. 37.

⁸¹⁰ Václav KURAL a kol., *Sudety pod hákovým křížem*, Ústí nad Labem 2002, s. 262.

⁸¹¹ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 47.

⁸¹² SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 C, kt. č. 27. Zpráva z 27. 12. 1941.

⁸¹³ SOKA Trutnov, f. Alois Haase, inv. č. 106, kt. č. 5. Zpráva z 15. 10. 1942.

⁸¹⁴ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 50.

jako židovské vězenkyně podstupovali zajatci apely, které však sloužily hlavně k upevnění vojenské kázně.

Pracovní tábory podléhaly kmenovému táboru a byly zřizovány v blízkosti průmyslových závodů izolovaně od okolí jako v případě židovských vězenkyň. Rozdíl spočíval ovšem v tom, že ubikace jako bývalé celnice nebo části zrušených továrních provozů byly poskytnuty převážně zajatcům ze západní Evropy, zatímco chlévy, stáje a dřevěné barákové tábory sloužily k ubytování sovětských zajatců. Zajatci různých národností tak byli ubytováni odděleně a nesměli se mezi sebou stýkat, k čemuž také až na výjimky ani nedocházelo kvůli jazykové bariéře. Lepším vybavením disponovaly tábory pro zajatce ze západní Evropy, naopak sovětským zajatcům se nedostávalo ani základních potřeb. Tábory se skládaly zpravidla z několika místností, které tvořily ubikace na spaní, kuchyň, umývárna a toalety. Ostrahu zajišťovaly pomocné strážní oddíly složené z příslušníků pěchotní jednotky 5. kompanie Ls.-Batalionu 590 a náklady za ubytování a stravování dozorců nesl zaměstnavatel.

Dle pokynů měl každý zajatec obdržet slamník, dvě vlněné přikrývky, ručník, židličku, esšálek, lžíci a pohár na pití a v ubikacích měl být stůl, věšák na šaty, dostatečné osvětlení a dostatek pitné vody a vody na mytí. V praxi však tyto požadavky nebyly naplněny a ve většině táborů chybělo i základní vybavení. S nejhrošími podmínkami se potýkaly převážně tábory pro sovětské zajatce, například v Lamperticích sdíleli jednu zablěšenou a zavšivenou matraci na spaní tři zajatci. Směrnice, které měly zlepšovat hygienické a ubytovací podmínky, se rovněž příliš nedodržovaly. Nechuť zaměstnavatelů obstarat i to nejzákladnější vedla k hlášení kontrolních důstojníků o vážných hygienických a jiných nedostatcích.

Ve stravování zajatců se setkáváme s natolik závažnými nedostatky, které vedly v mnoha případech k hladovým otokům, vysokému procentu onemocnění a nízké produktivitě práce, čímž si v lecčem zadaly se stravováním židovských vězenkyň. Zatímco sovětští zajatci byli odkázáni na nedostatečné přiděly potravin, zajatci ze západní Evropy měli možnost si svou chudou stravu vylepšit balíčky Červeného kříže a na táborových pozemcích mohli pěstovat i zeleninu. Zejména fyzicky vysilující práce v hornictví vyžadovala lepší stravování všech zajatců, a proto když se situace stávala neudržitelnou a zaměstnavatelé si nemohli dovolit plýtvat

pracovními silami, došlo v průběhu roku 1944 ke zlepšení celkové situace a rozdělení zajatců do čtyřech skupin odstupňovaných podle pracovního výkonu. Zajatci v první skupině, jejíž výkon se pohyboval v rozmezí 80-100% dostávali nejkvalitnější a kaloricky nejhodnotnější stravu. Podniky taktéž přistoupili na strategii odměňování zajatců pomocí prémiových přídavků zahrnujících i pivo a tabák, což se v mnohém podobá systému prémiových poukázek u židovských vězenkyň. Obecně však platilo, že sovětští zajatci obdrželi daleko menší příděl potravin na rozdíl od zajatců ze západní Evropy.

Nedostatečná lékařská péče a lékaři z řad válečných zajatců představují další společné pojítko mezi lékařskou péčí židovských vězenkyň. K nejčastějším zdravotním problémům patřily pracovní úrazy. Riziková a fyzicky namáhavá práce v hornictví způsobovala až 70% veškerých zranění a bez dostatečného ošetření a nedostatku medikamentů vedla i k úmrtí. K častým chorobám patřila kardiovaskulární onemocnění, tuberkulóza, záněty tlustého střeva a žaludeční vředy. Pokud existovalo podezření, že zajatec svou nemoc simuluje, musel po dobu tří dnů nést náklady za ubytování a stravu v hodnotě potravinového přídělku pro normálně pracující, který denně činil 1 RM. V odůvodněných případech pracovní neschopnosti hradil náklady za stravu a ubytování po dobu nemoci zaměstnavatel.

Ačkoli bylo bití zajatců zakázáno, docházelo k němu ze strany německých horníků velmi často. Nejvíce dokladů pochází z let 1944-1945 při pracovních komandech u ZBAS a týkají se zaznamenaných výpovědí zejména německých horníků, kteří se opakovaně hájili tím, že byli nějakým způsobem zajatci vyprovokováni. Četné případy týrání zajatců vedly Stalag VIII A k vydání oběžníku, který zaměstnavatele upozorňoval, že bitím zajatcům mohou utrpět jejich pracovní výkony.

Německé podniky si žádaly kvalifikovaných zajatců v určitých pracovních odvětvích, zajatci se uplatňovali v hutnictví, slévárenství, výrobě cementu a betonu, elektrotechnice, servisu či stavebnictví. V hornictví zajatci pracovali převážně při ražbě důlních děl, budování výztuží chodeb a jako posunovači, tahači a raziči chodeb. Za svou práci pobírali v podstatě symbolickou mzdu, která dosahovala maximálně 60% výdělku německého dělníka. Z této částky bylo zajatcům strháváno 0,20 RM za ubytování a stravu, přičemž zbytek peněz závody odevzdávaly příslušnému kmenovému táboru, který místo nich zajatcům vyplácel pouze táborové

peníze, tzv. Lagergeld, za nějž si mohli koupit drobné zboží v táborové kantýně. I v systému vyplacení mezd byli znevýhodňováni sovětsí zajatci, neboť jejich mzda nepřesáhla 1,50 RM denně, zatímco zajatci ze západní Evropy si vydělali zhruba 12-15 RM měsíčně a mohli si svůj obnos ukládat na knížku.

5.4. Protisovětská propaganda a formy odporu

V táborech sovětských válečných zajatců usilovali nacisté již v průběhu let 1943-1944 o jejich nábor do Ruské osvobozené armády (ROA)⁸¹⁵ prostřednictvím vyslaných propagandistů z řad naverbovaných sovětských vojáků, kteří měli na zajatce rovněž působit v protibolševickém duchu. Velitelé komand nasazovali do práce spolu s ostatními zajatci také vybrané důvěrníky, o nichž nesměl vědět ani strážní personál, kteří udávali Abwehru potenciálně nebezpečné sovětské zajatce.⁸¹⁶ Náborové akce do ROA probíhaly od konce dubna a v první polovině května 1943 v pracovních komandech v Radvanicích a Žacléři⁸¹⁷ a pokračovaly roku 1944. Nábor zajatců se nezastavil ani po upozornění, že tvoří nezbytnou pracovní sílu.⁸¹⁸ Podle výnosu OKW č. 152 z června 1943 měl nábor pokračovat, neboť pracovní normy byly překračovány. Propagandisté měli podle výnosu vystupovat pro zajatce taktéž v roli prostředníků a důvěrníků.⁸¹⁹ K nasazování propagandistů se však stavěli negativně zaměstnavatelé, neboť narušovalo pracovní výkon i morálku zajatců.⁸²⁰ Výsledky protibolševické propagandy a náboru shrnoval oběžník z 20. září 1944, podle něhož zajatci představovali z hlediska sabotáží stále nebezpečí a museli tudíž podléhat nejpřísnější ostraze. Za cíl bylo stanoveno získat zajatce prostřednictvím nasazených dobrovolníků (propagandistů), kteří měli usilovat mj. o zvýšení jejich

---

⁸¹⁵ Ruská osvobozená armáda neboli Russkaja osvoboditel'naja armija (ROA) vznikla 14. 11. 1944 z několika vojenských jednotek sovětských zajatců, kteří na straně Německa dobrovolně či z donucení bojovali proti stalinistickému režimu v Sovětském svazu. Jednotky se také označovali jako vlasovci podle jejich velitele generála Vlasova.

⁸¹⁶ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 54.

⁸¹⁷ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 J, kt. č. 27. Zpráva ze 7. 6. 1943.

⁸¹⁸ Tamtéž.

⁸¹⁹ Tamtéž, výnos z 18. 6. 1943.

⁸²⁰ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 36.

pracovního nasazení.⁸²¹ Podle oběžníku takto protisovětsky doktrinovaní zajatci vykonávali lépe svou práci a byli zdánlivě klidnější.⁸²²

Že se tyto snahy často míjely účinkem, naopak často snižovaly pracovní morálku a vedly ke vzpourám, potvrzuje nasazení šikovatele Simonova v zajateckém táboře v Radvanicích 30. října 1944. Na jeho výzvy reagovalo jen velmi málo zajatců, které nabádal k vytvoření oddílu dobrovolníků proti postupující Rudé armádě.⁸²³ Simonov zajatce přesvědčoval od 15 do 20,30 hodin, ale bez valného úspěchu. Následující den navíc mezi zajatci na ranní směně panovala taková nechuť k práci, že byl propagandista vedením tábora odvolán.⁸²⁴

Propagandista Simizov se taktéž nesetkal s velkou odezvou pro nábor do ROA. V nejmenovaném táboře sice vyslechl stížnosti a přání zajatců a slíbil je předložit generálu Vlasovovi, avšak bez tlumočnicka (hovořil pouze rusky a německy neuměl) netušil, jakým způsobem je propaganda mezi Rusy vedená. I jeho návštěva způsobila nízký pracovní výkon, což se projevilo na vztahu jak mezi zajatci, tak mezi ostatními zaměstnanci.⁸²⁵ V důsledku pokleslé pracovní morálky zajatců a množících se útěků bylo nuceno ředitelství ZBAS nakonec požádat své ústředí v Dolním Slezsku, aby zakázalo činnost propagandistů v táborech, neboť má na zajatce špatný vliv.⁸²⁶

Důvody k obavám z nepřátelské agitace, útěků a sabotáží byly více než na místě. Špatné pracovní i existenční podmínky a bití ze strany německých horníků vedly k četným útěkům. První případy se objevují na jaře 1944 a v únoru 1945 dosáhly celkového počtu 52 útěků.⁸²⁷ V březnu 1945 se o útěk pokusilo dalších 13 sovětských zajatců.⁸²⁸ Dvě konkrétní zprávy o útěcích z 5. a 6. dubna 1945 udávají za dva dny počet 16 zajatců uprchlých z pracoviště, 12 zajatců z pracovního komanda, 12 zajatců z tábora a 1 z tábora v Žacléři.⁸²⁹ Uprchlí zajatci se koncem

---

⁸²¹ Oběžník z 2. 8. 1943, označený jako Osvědčování propagandy mezi sovětskými zajatci, doporučoval táborům nasazování propagandistů, kteří se osvědčili při zlepšování pracovního nasazení. Tamtéž.

⁸²² Tamtéž, zpráva z listopadu 1944.

⁸²³ Tamtéž, zpráva z 30. 10. 1944.

⁸²⁴ Tamtéž.

⁸²⁵ Tamtéž, zpráva z 19. 12. 1944.

⁸²⁶ Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR*, Brno 1967, s. 55.

⁸²⁷ Jaroslav METELKA, *Roztržený revír*, Hradec Králové 1974, s. 265.

⁸²⁸ Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ, Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 345.

⁸²⁹ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 K, kt. č. 27. Zprávy z 5. 4. a 6. 4. 1945.

války připojovali často k partyzánským jednotkám, na Trutnovsku operovala partyzánská skupina Jestřebí hory, která 2. května 1945 osvobodila zajatecký tábor v Radvanicích.⁸³⁰ Uprchlíci se často skrývali v chalupách místního obyvatelstva, třem uprchlíkům poskytl například od listopadu 1944 až do konce války horník Antonín Prouza ve Rtyni v Podkrkonoší,⁸³¹ chalupa Josefa Brejta z Batňovic zase sloužila většímu počtu sovětských zajatců.⁸³² Na partyzánském hnutí se zajatci podíleli odhadem 28%.⁸³³

Pro případ povstání zajatců byly vydány příslušné směrnice, podle kterých mělo být potlačeno „bezohledným použitím zbraní.“ Velitel komanda měl nařídít všem zajatcům, aby ulehli na zem, a pokud by se někdo z nich pohnul, měl být okamžitě zastřelen. Povinností velitele bylo také okamžitě hlásit nadřízeným orgánům situaci a nařídít poplach všech strážných. S příchodem posil měli být vůdci povstání odděleni od ostatních zajatců a zbylí zajatci po odvedení do ubikací a zlikvidování odporu co nejpřísněji potrestáni.⁸³⁴ Ve vzpouře například propukla návštěva již zmiňovaného propagandisty Simizova a dva sovětské zajatci, kteří aktivně vystupovali proti německým horníkům, byli posláni k odsouzení do kmenového tábora. Situaci se podařilo následně eliminovat s příchodem posil z Trutnova.⁸³⁵

Četné dokumenty vážící se k protisovětské propagandě tedy ukazují, že nacisté měli zájem co nejvíce zajatců zlákat ke vstupu do ROA prostřednictvím vyslaných propagandistů. K náborům docházelo od poloviny roku 1943 opakovaně, ale měly na zajatce spíše opačný účinek. Snižovaly produktivitu práce, vybízely ke vzpourám a útekům, a proto firmy usilovaly o to, aby k dalším náborovým akcím již nedocházelo. Zejména s blížícím se koncem války se útky zajatců množily, až v únoru 1945 dosáhly počtu 52 úteků. Uprchlí zajatci se ve většině případů připojovali k místním partyzánským jednotkám, na Trutnovsku se jednalo například o skupinu Jestřebí hory.

---

⁸³⁰ *Osvobození Trutnovska*, Trutnov 1980, s. 6.

⁸³¹ Adolf GRÉC, *Rtyně v Podkrkonoší a okolní obce za světových válek*, Rtyně v Podkrkonoší 2011, s. 34.

⁸³² *Osvobození Trutnovska*, Trutnov 1980, s. 6.

⁸³³ Květoslava KOCOURKOVÁ, *Postavení cizích pracovních sil*, in „Sudety“ pod hákovým křížem, ed. V. Kural a Z. Radvanovský, Ústí nad Labem 2002, s. 278.

⁸³⁴ SOA Zámorsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, 637 J. Nouzový plán pro pracovní komando RU 9807.

⁸³⁵ Tamtéž, zpráva z 19. 12. 1944.

Exkurz: Pochody smrti 15. – 21. února 1945

*„Zbédovaný, s košilí rozedranou,
v cárech, jež nezakryjí jeho rány,
vychrtlý, zkřehlý, s hlavou ovázanou,
bez pláště, provázkem jen přepásaný
a boty neměl, dřeváky strašné jen,
on šel, byl mezi tisíci samoten,
však oči měl,
ty do dáli se kamsi podívaly,
vzdáleným nepřítomným pohledem.“*
(Josef Čapek: Zbédovaný)⁸³⁶

*„Květ byl jsem, hlíza je ze mne,
nahore jen těžká země,
osud dokonán se tmí,
pila kvůli nad zemí.“*
(Miklós Radnóti)⁸³⁷

Pochod hladu a smrti z KT Gross-Rosen představuje krvavé memento konce 2. světové války a symbolicky uzavírá téma nucené práce, neboť vězni z několika transportů dorazili i do poříčského tábora v Trutnově, kde se setkali také se zdejšími nuceně nasazenými židovskými vězenkyněmi. Jeden z posledních transportů vězňů opustil Gross-Rosen ve čtvrtek 15. února 1945⁸³⁸ a vydal se směrem na město Mieroszów (něm. Friedland), vzdálené zhruba 15 km,⁸³⁹ odkud v ranních hodinách

---

⁸³⁶ SOKA Trutnov, f. Český svaz protifašistických bojovníků Dvůr Králové nad Labem 1945-1987, Jan PÁN, *Koncentrační tábor Gross-Rosen a vraždy hradištské podle dokladů úředních a svědeckví bývalých vězňů*, 1952, s. 7 (nepublikováno).

⁸³⁷ Timothy SNYDER, *Černá zem: Holocaust historie a varování*, Praha 2015, s. 36.

⁸³⁸ Autorky Irena Malá a Ludmila Kubátová se ve své práci *Pochody smrti* dopustily chybné datace a počátek pochodu kladou až do 22. února 1945, což je ovšem datum, kdy pochod vězňů došel do Trutnova. Irena MALÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, Praha 1965, s. 31.

⁸³⁹ František Ťopek ve své starší práci předpokládal, že pochod se vydal směrem na Striegau a Hirschberg. To se podařilo vyvrátit Jaroslavu Štraitovi ve své práci, v níž vylíčil pochod smrti na základě nových zjištění, neboť mj. celou cestu podle Ťopkova výkladu absolvoval. František ŤOPEK, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíčkův Brod 1961, s. 21.

16. února opustily transport dvě kolony vězňů směřující do českého pohraničí.⁸⁴⁰ Zatímco první kolona kopírovala víceméně státní hranici a prošla přes část Petřkovic do Chvalče, druhá kolona vyšla z Mieroszowa jižním směrem a přešla hranici do české vesnice Zdoňov a dále na západ kopírovala hranici směrem na Dolní Adršpach, Horní Adršpach a došla rovněž do Chvalče, kde vězni přespali ve stodolách.⁸⁴¹

Třetí den pochodu 17. února vězni dorazili do Trutnova, kde část vězňů přenocovala v objektu továrny AEG, druhá ve skladišti textilní továrny Alois Haase.⁸⁴² V noci ze 17. na 18. února 1945 zemřelo ve skladišti, v němž byli vězni namačkáni bez jídla a pití, 14 osob, zbylí přeživší se měli vydat na další pochod.⁸⁴³ Bývalé vězenkyně vzpomínaly na přicházející transporty a pokoušely se vězňům házet kousky chleba.⁸⁴⁴ Část vězňů, kteří přenocovali v továrním objektu firmy AEG, byla naložena na nádraží v Hořejším Starém Městě do nákladních vagónů a odjela na západ do KT Flossenbürg.⁸⁴⁵ Druhá část transportu se v ranních hodinách vydala pěšky z Poříčí ke Dvoru Králové nad Labem, tehdejší protektorátní hranici. Část transportu odbočila za Novým Rokytínkem ke Kyjím a Hajnici a na Výšince se kolona vězňů opět spojila. Jan Dvořák, jeden z pozdějších svědků, vzpomínal na pochod následovně: „*Vězňové táhli dvojkolový vozík. Seděl na něm důstojník SS. V Jedné ruce mával klackem, tloukl vězně a řval. V druhé ruce měl láhev s kořalkou. Když jeden z vězňů padl, udeřil ho lahví do hlavy. Vězeň se nemohl zvednout. Jiný důstojník SS vězně pistolí zastřelil a mrtvolu odtáhl do příkopu.*“ V nedalekém Choustníkově Hradišti se zhruba tisícovka vězňů tísnila v pivovare na prostoru asi 200 m² bez jídla celých 60 hodin.⁸⁴⁶

Za další směr pochodu byla určena Jaroměř, avšak velitel kolony SS-Untersturmführer Hartmann⁸⁴⁷ vyčkával dalších pokynů, na základě kterých se měly všechny části transportu vězňů z KT Gross-Rosen vrátit do Trutnova a odtud měly

---

⁸⁴⁰ Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 63-64.

⁸⁴¹ Tamtéž, s. 64.

⁸⁴² František ŤOPEK, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíčkův Brod 1961, s. 25.

⁸⁴³ Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 65.

⁸⁴⁴ Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walzbrych, 7756-DP. Vzpomínka Marie Vaněčkové na dobu věznění v KT Poříčí u Trutnova, sepsáno dne 9. 10. 1978.

⁸⁴⁵ Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 65.

⁸⁴⁶ František ŤOPEK, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíčkův Brod 1961, s. 26.

⁸⁴⁷ Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 69.

být poslány po železnici do Flossenbürgu.⁸⁴⁸ Vězni se vraceli zpět do pivovaru v Choustníkově Hradišti, kde SS-Untersturmführer Hartmann rozhodl vyselektovat slabé vězně, kteří by nezvládli cestu zpět do Trutnova. Nedaleko Choustníkově Hradiště, v katastru obce Zboží bylo mezi 15. a 16. hodinou masově popraveno několik desítek vězňů střelnou ranou do týla, případně ubito pažbou pušky.⁸⁴⁹

Další den 20. února 1945 se vězni připravovali na zpáteční pochod do Trutnova. Následovala selekce, během které bylo zhruba 30 zesláblých vězňů⁸⁵⁰ odvezeno k lesu do předem vykopaných hrobů a popraveno.⁸⁵¹ Popravy pokračovaly i u Nové Kocbeře, Ženské bídy, Stříteže a Nového Rokytníku, kde byly po válce objeveny hromadné hroby. Transport došel 21. února 1945 v ranních hodinách na nádraží v Hořejším Starém Městě a vězni byli nahnáni do připravených krytých nákladních železničních vagonů, které pokračovaly do cílové stanice KT Flossenbürg.⁸⁵²

Po válce bylo českými četníky objeveno několik masových hrobů zhruba 169 obětí v pěti obcích poblíž Choustníkově Hradiště.⁸⁵³ Následná exhumace a pitva potvrdila v takřka všech případech za příčinu smrti střelnou ránu či ránu tupým předmětem do hlavy a týlu, dále také úmrtí v důsledku fyzického vyčerpání a umrznutí. Identita všech obětí zůstala neznámá, podle některých znaků se dalo pouze usuzovat, že se jednalo o osoby české, maďarské, polské a ruské národnosti.⁸⁵⁴

V katastru obce Zboží bylo nalezeno celkem asi 91 ostatků ve dvou hromadných hrobech mezi 20-60 lety.⁸⁵⁵ První hromadný hrob se nacházel v lese poblíž silnice

---

⁸⁴⁸ František ŤOPEK, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíčkův Brod 1961, s. 27.

⁸⁴⁹ Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 71.

⁸⁵⁰ Podle Ťopka se jednalo o 38 vězňů. František ŤOPEK, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíčkův Brod 1961, s. 28.

⁸⁵¹ Jaroslav ŠTRAIT, *Takový osud připravili lidé lidem*, Praha 2015, s. 71.

⁸⁵² František ŤOPEK, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíčkův Brod 1961, s. 30.

⁸⁵³ Ťopek uvádí 179 obětí, přičemž do tohoto počtu jsou započítány ještě dva hromadné hroby na hřbitově v Hajnicích. František ŤOPEK, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíčkův Brod 1961, s. 34. Podle komise Okresního národního výboru se jednalo o ostatky celkem 145 obětí. SOKA Trutnov, f. Místní národní výbor Hajnice 1945-1978, inv. č. x1, Pamětní kniha obce Hajnice 1945-1978, s. 29.

⁸⁵⁴ SOKA Trutnov, f. Místní národní výbor Hajnice 1945-1978, inv. č. x1, kn. č. 1, Pamětní kniha obce Hajnice 1945-1978, s. 29.

⁸⁵⁵ František ŤOPEK, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíčkův Brod 1961, s. 31.

vedoucí z Choustníkova Hradiště přes Kocbeře do Trutnova, druhý hromadný hrob byl nalezen v nedaleké blízkosti.⁸⁵⁶

Nejvíce hromadných hrobů (7) bylo nalezeno u obce Kocbeře. V prvním hrobu, umístěném půl kilometru od obce směrem na západ, bylo nalezeno 19 ostatků, převážně mužského pohlaví mezi 25-40 lety. Druhý hrob byl nalezen patnáct metrů od silnice vedoucí na Trutnov a obsahoval ostatky dvou osob ve věku 30-40 let, usmrčených střelnou ranou do obličeje. Deset metrů od něj se nacházel samostatný hrob s ostatky muže usmrčeného střelnou ranou do hlavy. U osady Výšinka, patřící do katastru obce Kocbeře, byly nalezeny další čtyři hromadné hroby vzdálené od sebe 500 metrů s ostatky 24 osob, usmrčených střelnou či bodnou zbraní.⁸⁵⁷

V dalších třech obcích bylo nalezeno vždy po jednom hrobu. V Choustníkově Hradišti se jednalo o samostatný hrob s ostatky muže nezjistitelného věku, v Hajnici poblíž obce Střítež při silnici do Trutnova byl nalezen hromadný hrob s ostatky 15 osob a ve Studenci, při silnici vedoucí do Nového Rokytínku byl nalezen hromadný hrob s ostatky celkem 19 osob.⁸⁵⁸

Oběti pochodu smrti připomíná nejen zdejší pomník, který prošel v dubnu 2015 celkovou rekonstrukcí,⁸⁵⁹ ale také od roku 2002 každoročně pořádaný vzpomínkový akt spojený s cyklistickou jízdou historické paměti z KT Gross-Rosen do Choustníkova Hradiště, který se koná pod záštitou Českého svazu bojovníků za svobodu Náchod.

---

⁸⁵⁶ Jan PÁN, Koncentrační tábor Gross-Rosen a vraždy hradištské: Podle dokladů úředních a svědectví bývalých vězňů, 1952, s. 75-76. Nepublikovaný rukopis uložený v SOkA Trutnov, f. Český svaz bojovníků za svobodu Dvůr Králové nad Labem 1945-1987.

⁸⁵⁷ František ŤOPEK, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíkův Brod 1961, s. 31-32.

⁸⁵⁸ Tamtéž, s. 33.

⁸⁵⁹ CEVH MO ČR.

Závěr

Diplomová práce si stanovila tři hlavní cíle: za prvé rozvržení nuceného nasazení do tří skupin na základě typologie vzhledem k rozdílům mezi jeho jednotlivými formami, které se od sebe zásadně odlišovaly, za druhé úlohu německých firem ve sledovaných regionech ve válečném hospodářství a jejich podíl na zaměstnávání skupin nuceně nasazených a za třetí rekonstrukci událostí vedoucích ke vzniku poboček koncentračního tábora Gross-Rosen pro židovské vězenkyně, zajateckých táborů pro válečné zajatce a pracovních táborů pro civilní dělníky z okupovaných zemí Evropy spolu s okolnostmi, které vedly k nucené práci všech tří skupin.

První kapitola objasnila typologii nucené práce, a zároveň poukázala na problémy vymezené terminologie, která doposud není zcela jednotná ve vymezení práce nucené a práce otrocké. Oba termíny byly zavedeny až v souvislosti s výzkumem nuceného nasazení a obzvláště u práce otrocké nepanuje doposud mezi zejména anglosaskými historiky shoda, neboť jako tzv. slave worker se dostává do ostrého protikladu s otroctvím černochoů ve Spojených státech. Zatímco američtí otrokáři se snažili zachovat sílu svých otroků, dozorcům SS šlo především o likvidaci nežádoucích skupin obyvatelstva prostřednictvím tzv. Vernichtung durch Arbeit neboli zničení prací. V evropském kontextu se otrockou prací za 2. světové války označuje práce vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců, převážně sovětských a polských.

V souvislosti se zkoumanými regiony vyvstala také otázka, jak zde konkrétně vnímat koncept nucené práce. Původní nacistická nařízení totiž zakazovala posilovat český živel v pohraničí a nepřipouštět další české dělníky z Protektorátu. Nedostatek pracovních sil a prodlužující se válka přiměly změnit názor, a tak se v pohraničí setkáváme s českými dělníky, kteří sem přišli z vnitrozemí. Zcela odlišná situace panovala mezi českými dělníky, kteří v pohraničí zůstali i po záboru a za prací často docházeli. Také patřili mezi nuceně nasazené, ale jejich podmínky byly nesrovnatelně lepší. Dalším výzkumným problémem se stala definice pojmu „civilní dělník“. Při pokusu o vymezení tohoto pojmu jsme vycházeli z formálněprávních kategorií zahraničních pracovních sil, které byly zaměstnávány částečně z donucení, ale částečně také dobrovolně. Tudíž jsme v typologii civilních dělníků rozlišili čtyři

kategorie odstupňované nejen podle přístupu zacházení, ale také podle národnosti. Poukázali jsme rovněž na fakt, že všechny uvedené skupiny nuceně nasazených pracovaly pro stejné podniky, pouze se lišily okolnosti, za jakých byly na práci nasazeny.

Ve druhé kapitole jsme zkoumali úlohu německých podniků a jejich podíl na zaměstnávání nuceně nasazených. Podle typu výroby jsme podniky roztřídily do 4 skupin na textilní průmysl, zbrojní výrobu, hornictví a papírenský průmysl.

V počátečním období války se výroba orientovala zejména na textil jako dominantní, avšak zastaralé průmyslové odvětví již před válkou, v němž si své postavení uchovaly firmy s mnohasetletou tradicí jako Ignác Etrich, Alois Haase a J. A. Kluge na Trutnovsku a firma Benedikt Schroll a syn na Broumovsku. Další dvě textilní firmy, Johann Etrich a Bratři Walzelové, se v průběhu války přeorientovaly na zbrojní výrobu.

Ve druhém období války, přibližně od roku 1943, začala převažovat zbrojní výroba, neboť v důsledku ohrožení Německa nálety spojeneckých letadel byla do pohraničí přesunuta výroba větších zbrojních podniků. Jednalo se zejména o firmy Messap, C. Lorenz, a. s., AEG, Siemens a o berlínskou firmu Fridrich Stolzenberg, která vyráběla letadla a součásti k řízeným střelám V-2. Nedostatek dostupných pramenů ovšem neumožňoval konkrétněji prozkoumat právě průmyslovou výrobu ve zbrojních podnicích. Co se týče druhého dominantního odvětví, hornictví v žacléřsko-svatoňovické uhelné pánvi, díky zachovanému fondu ZBAS a několika studiím jsme mohli objasnit nucenou práci válečných zajatců.

V následujících třech kapitolách jsme se věnovali již nucené práci konkrétních skupin. Skladbu průmyslových podniků s ohledem na nucenou práci civilních dělníků jsme uspořádali do tabulky spolu s počtem zřízených táborů a jednotlivými národnostmi. Výzkum prokázal, že při kritériích pro zaměstnávání jednotlivých pracovníků se zohledňovala nejen jejich odbornost v daném odvětví či případná zručnost, ale nespornou roli sehrála též finanční stránka. Dělníci z východní Evropy byli levnou a velmi žádanou pracovní silou a zaměstnavatelé se nemuseli příliš starat o jejich existenční a pracovní podmínky. Naopak dělníci ze západní Evropy požívali do určité míry zaměstnaneckých výhod, jejich práce nebyla tolik fyzicky náročná a uplatnili se v širším spektru výroby. Nedostatek písemných pramenů neumožnil

dostatečně prozkoumat zřizování pracovních táborů pro civilní dělníky s výjimkou firmy C. Lorenz, a. s. ve Vrchlabí. Kapitola rovněž poukázala na úskalí, jaká s sebou nese tvrzení autorů Antonína Justa a Karla Hybnera v knize Trutnov známý neznámý, podle kterého mělo být ve 14 ti pracovních táborech od Trutnova po Meziměstí internováno celkem 22 tisíc lidí, z toho 6 tisíc dělníků různých národností. Doložit se nám podařilo na základě torzovitých písemných pramenů a literatury pouze 7 pracovních táborů. Naopak potvrdil předpoklad, že nejvíce byli zaměstnáváni dělníci z východní Evropy, tzv. Ostarbeiteři.

Nucená práce židovských vězenkyň patří k nejprobádanější problematice, proto jsme se zaměřili nejen na shrnutí předchozích výsledků bádání, ale podařilo se nám v určitých případech vyvrátit i některá mylná zjištění. Koncipování kapitoly nejprve vycházelo z počátků a vývoje nucené práce s ohledem na organizaci Brigadeführera SS Albrechta Schmelta, která zaměstnávala židovské vězenkyně z Horního Slezska a jejíž tábory byly později začleněny pod KT Gross-Rosen v březnu 1944. Některé pracovní tábory touto reorganizací zcela zanikly, a proto nebyly do dalšího výzkumu zahrnuty. Konkrétní pobočky jsme se pokusili rekonstruovat s ohledem na správní a administrativní agendu, topografickou lokalizaci, počty, národnost a věkovou strukturu vězenkyň i dozorkyně v jednotlivých pobočkách. K upřesnění údajů posloužily grafy zohledňující věk, národnost a pracovní zařazení. V případě existenčních podmínek jsme se zaměřili na ubytování, stravu, hygienu a lékařskou péči. Z mnoha reflektovaných poznatků vyplynulo i několik zajímavých a doposud málo známých skutečností týkajících se lékařské péče vězenkyň. Do pracovních táborů přicházely často i ženy v raném stádiu gravidity, které otěhotněly ještě před deportací do Osvětimi v létě 1944. Jelikož neexistovala žádná obecná pravidla SS, která by stanovovala, jak v takovém případě postupovat, řešila se situace buď donošením dítěte a jeho následným usmrcením, případně usmrcením matky, nebo odesláním ženy zpět do Osvětimi. Proběhlo však i několik porodů, jimž měl být údajně přítomen i trutnovský okresní lékař MUDr. Josef Milner. Další méně reflektovanou oblastí jsou lékařské pokusy, na které jsme v kapitole poukázali. Řada poválečných výpovědí bývalých vězenkyň zmiňovala, že praceneschopné a těhotné ženy byly posílány na lékařské pokusy, pravděpodobně do Osvětimi. Jedna z bývalých vězenkyň uvedla, že ženy dostávaly injekce za účelem sterilizace, nebo aby

neporodily. To svědčí o pokusech s metodami sterilizace, které na bloku 10 v Osvětimi na ženách prováděl nechvalně známý německý lékař Carl Clauberg. Další z bývalých vězenkyň se dokonce do Poříčí dostala z Osvětimi, kde podstoupila několik lékařských procedur na bloku 10. Podle další výpovědi udržovali dozorcí intimní styk s internovanými Polkami, které následně otěhotněly.

V případě chování dozorkyň vůči vězněným ženám nás zajímalo, zda neslo i známky sadismu či zda se jejich charakterové vlastnosti plně projeví až v závislosti na prostředí. Kromě dozorkyně Eugenie Scholzové, lesbičky, která na vězenkyně často zírala, fackovala a týrala je, jsme žádné neobvyklé projevy trestů neobjevili.

Zvláštní pozornost byla věnována kulturní činnosti vězněných žen, neboť máme doklady o vydávání časopisu v Bernarticích a divadelní hře Sen umělkyně ze Žacléře. Kultura sehrávala v životě vězenkyň důležitou roli, plnila terapeutickou funkci a umožnila jim, aby se cítily svobodněji. Zatímco v divadelní hře Sen umělkyně jsme zřetelně vyzorovali prvky stockholmského syndromu, kulturní činnost vězenkyň v nedalekých Bernarticích plnila především osvětovou funkci.

V čele vydání dvou čísel časopisu ostatně stála mladá židovská odbojářka Štefanie Lorándová, která před svým zatčením působila v sionistické organizaci Hašomer Hacair v Maďarsku.

Na základě podobného schématu jsme zkoumali i nucenou práci válečných zajatců v poslední kapitole. Existenční a pracovní podmínky zajatců vykazovaly podobné znaky s židovskými vězenkyněmi, přesto se lišily především v organizaci zajateckých táborů a v táborovém řádu, neboť zajatci byli považováni stále za vojáky, dále ve vyplácené mzdě, neboť zajatci dostávali na rozdíl od židovských vězenkyň za svou práci mzdu v táborových penězích, tzv. Lagergeld, za nějž si mohli něco málo koupit v táborové kantýně, a jelikož převážná většina z nich pracovala v hornictví, pak také v četnosti pracovních úrazů. Věnovali jsme se též fenoménu protisovětské propagandy a náboru zajatců do Ruské osvobozené armády, která měla zcela opačný účinek, než jak bylo zamýšleno. Naopak po vysílání důvěrníků do jednotlivých závodů docházelo u zajatců k nechuti pracovat a odporu, který vyústil do četných útěků koncem války, kdy se zajatci připojovali k partyzánským jednotkám.

Díky zachovaným pramenům ZBAS se nám podařilo rekonstruovat podmínky zajatců včetně ubytování, stravování i lékařské péče. Válečným zajatcům ve sledovaných regionech byla dosud věnována jen malá pozornost a převážně ve starší literatuře pouze v několika zmínkách. Můžeme však již říci, že výzkum válečných zajatců v oblasti Trutnovska a Náchodska není zcela ukončen a zbývá ještě mnoho vykonat, aby bylo zřizování zajateckých táborů dostatečně objasněno. Přesto může kapitola posloužit už i jako odrazový můstek a východisko pro další badatele. Stejně tak může celá práce posloužit alespoň k částečnému objasnění pracovních, zajateckých a koncentračních táborů ve sledovaných regionech, což se doposud nepodařilo skloubit v žádné novější studii ani práci. Výzkum nucené práce v regionech Trutnovska a Náchodska patří zatím k nedostatečně probádaným oblastem, na čemž se nic nezměnilo ani s nově vydanou monografií německého historika Alfonse Adama, která se věnuje pouze židovským vězenkyním, a proto je potřeba další bádání cílit zejména na válečné zajatce, civilní dělníky a věnovat se soustavněji výzkumu firem, které zaměstnávaly všechny skupiny nuceně nasazených. Předkládanou diplomovou práci formovalo i několik individuálních dílčích příběhů v rámci velkého soukolí nuceného pracovního nasazení nacistické mašinerie. Díky pramenům oral history se jedná o osudy mladé židovské dívky Saly Garncarz, která byla internována v pracovním táboře v Žacléři, mladé statečné odbojářky Štefanie Lorándové, jež pozvedávala morálku ostatním ženám v bernartickém pracovním táboře skrze tvůrčí činnost, anglického válečného zajatce Bernarda Collinse, který uprchl z nuceného nasazení a po válce obdržel nejvyšší ocenění od britské královny Alžběty II. a belgického válečného zajatce Raymonda Gofineta, který dobu válečného zajetí strávil v pracovním táboře v Hostinném. Jim a mnoha dalším, jejichž jména neznáme, je také tato práce věnována.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Státní oblastní archiv Zámrsk (dále jen SOA Zámrsk), fond (dále jen f.) C. Lorenz, a. s., Vrchlabí 1940-1945, karton č. 2 (dále jen kart.).

SOA Zámrsk, f. Eichmann a spol., Hostinné 1842-1952.

SOA Zámrsk, f. Západočeský báňský akciový spolek Žacléř (1841) 1896-1945, kart. č. 27.

Státní okresní archiv Trutnov (dále jen SOkA Trutnov), fond (dále jen f.) Jan Etrich 1901-1946, karton č. 1 (dále jen kart.).

SOkA Trutnov, f. Český svaz bojovníků za svobodu Dvůr Králové nad Labem 1945-1987.⁸⁶⁰

SOkA Trutnov, f. Jan Etrich 1901-1946, kart. č. 4.

SOkA Trutnov, f. Alois Haase, kart. č. 5.

SOkA Trutnov, f. Místní národní výbor Hajnice 1945-1978, inv. č. x1, kn. č. 1, Pamětní kniha obce Hajnice 1945-1978, s. 24, 29.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inventární číslo (dále jen inv. č.) 4346-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 6732-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 7088-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 7090-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 7091-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 7102-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 7103-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 7715-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 7754-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 7756-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 7930-DP.

Archiv-Muzeum Gross-Rosen Walbrzych, inv. č. 8637-DP.

Městské muzeum Žacléř, f. Váleční zajatci (bez dalšího řazení).

---

⁸⁶⁰ Nepřístupný fond, pouze na žádost zpřístupněna jeho část.

Editované prameny

KIRSCHNER, Ann, *Salin dar, Matčin příběh*, Praha 2012.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka (ed.), *Pracovali pro Třetí říši: Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava pro válečné hospodářství Třetí říše (1939-1945)*, Praha 2011.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica, *Bojovali na všech frontách: Vzpomínky židovských vojáků a odbojářů z druhé světové války*, Praha 2011.

Literatura

ADAM, Alfons, *Otroci třetí říše: Pobočné koncentrační tábory na území České republiky*, Praha 2016.

AMESBERGEROVÁ, Helga – AUEROVÁ, Katrin – HALMBAYROVÁ, Brigitte, *Sexualizované násilí: Ženské zkušenosti z nacistických koncentračních táborů*, Praha 2005.

ANDĚL, Tomáš, *Pohledy do historie města Hostinné – VII.: Historie továrny na výrobu papírového zboží firmy Karel Miška v Hostinném – II.*, in: Zpravodaj města Hostinné č. 10, Hostinné 2009, s. 6-7.

ANDĚL, Tomáš, *Z historie města Hostinného od A až do Z – XVII. díl: Podnikatel s papírem Karel Miška*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 8, Hostinné 2014, s.

ANDĚL, Tomáš, *Z historie města Hostinného od A až do Z – XIX. díl*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 10, Hostinné 2014, s. 16-19.

ANDĚL, Tomáš, *Z dějin města Hostinného: Vzpomínky válečného zajatce*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 4, Hostinné 2015, s. 11.

ANDĚL, Tomáš, *Z dějin města Hostinného: Vzpomínky válečného zajatce*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 5, Hostinné 2015, s. 11-12.

ANDĚL, Tomáš, *Z dějin města Hostinného: Stalag VIII A a konec války v Hostinném I.*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 6, Hostinné 2015, s. 13.

ANDĚL, Tomáš, *Z dějin města Hostinného: Stalag VIII A a konec války v Hostinném II.*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 7, Hostinné 2015, s. 10.

ANDĚL, Tomáš, *Z dějin města Hostinného: Hroby jsou místa úcty a vzpomínání*, in: Zpravodaj města Hostinného č. 1, Hostinné 2016, s. 14-15.

ARENDETT, Hannah, *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*, Praha 1995.

- BALCAR, Zdeněk, *60. výročí konce války, osvobození*, in: Svoboda fórum č. 642, Svoboda nad Úpou 2009, s. 13.
- BALCAROVÁ, Jitka, „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“: *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření sudetoněmecké identity*, Praha 2013.
- BEDÜRFTIG, Friedemann, *Třetí říše a druhá světová válka: Lexikon německého nacionálního socialismu 1933-1945*, Praha 2004.
- BINNER, Jens a kol., *Nucená práce: Němci, nuceně nasazení a válka*, Praha 2014.
- BRENNER, Hans, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, ed. Miroslav Kárný a Eva Lorencová, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1999, zvláště s. 288-313.
- BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969.
- CIRKL, Petr, *Reakce na článek „Francouzští zajatci v Martínkovicích“*, in: Broumovské noviny č. 7, Broumov 2011, s. 24.
- CIRKL, Petr, *1. tajemník velvyslance Ruské federace v Praze navštívil vojenský hřbitov v Martínkovicích*, in: Broumovské noviny č. 11, Broumov 2011, s. 21.
- CIRKL, Petr, *Zajímavé informace z Martínkovic*, in: Broumovské noviny č. 3, Broumov 2013, s. 29.
- CIRKL, Petr, *Ještě něco zajímavého o vojenském hřbitově v Martínkovicích*, in: Broumovské noviny č. 9, Broumov 2014, s. 33.
- EMINGER, Stefan, *Nucené práce na „národnostní hranici“: Civilní zahraniční pracovní síly, váleční zajatci a „maďarští Židé“ na jižní Moravě*, in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945 č. 11, ed. Zdeněk Radvanovský, Ústí nad Labem 2006, zvláště s. 53-78.
- GRÉC, Adolf, *Rtyně v Podkrkonoší a okolní obce za světových válek*, Rtyně v Podkrkonoší 2011.
- GROBELNÝ, Andělín, *Koncentrační tábor Gross-Rosen a občané ČSR v letech 1941-1945, 1. část*, in: Terezínské listy 18, Ústí nad Labem 1990, zvláště s. 32-49.
- GROBELNÝ, Andělín, *Koncentrační tábor Gross-Rosen a občané ČSR v letech 1941-1945, 2. část*, in: Terezínské listy 19, Ústí nad Labem 1991, zvláště s. 34-63.
- GRÜNBERG, Karol, *SS Hitlerova černá garda*, Praha 1981.

- HAVLÍKOVÁ, Jana – VONDRYSKOVÁ, Lucie, *Místo určení: Sársko: Čeští nuceně nasazení vzpomínají*, Praha 2004.
- HAVLÍKOVÁ, Jana, *Museli pracovat pro Říši: Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*, Praha 2004.
- HAVLÍKOVÁ, Jana, *Totálně nasazení: Nucená práce českého obyvatelstva pro Třetí říši*, Praha 2008.
- HOFFMAN, Jaroslav, „Mnichov“ a sudetoněmecký textilní průmysl, Ústí nad Labem 1996.
- HOLANEC, Josef, *Dolování uhlí na Žacléřsku*, in: Sborník k dějinám Východočeských uhelných dolů, ed. Josef Holanec, Malé Svatoňovice 1970, zvláště s. 7-25.
- HOŘÁK, Martin – JELÍNEK, Tomáš, *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí: Studijní materiál pro učitele dějepisu*, Praha 2006.
- CHLÁDKOVÁ, Ludmila, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech 2. světové války*, in: Tereziňské listy 16, Ústí nad Labem 1988, zvláště s. 26-38.
- JAKUBEC, Ivan, *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848-1992*, Praha 2008.
- JARKOVSKÁ, Lucie, *Odplata či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy 1945-1948 na Královéhradecku*, Praha 2008.
- JELÍNEK, Tomáš a kol., *Nepřichází-li práce k Tobě: Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech*, Praha 2003.
- JIRÁSEK, Václav, *O dolování černého uhlí v oblasti Malých Svatoňovicích na Jestřebích horách*, Trutnov 2008.
- JUST, Antonín – HYBNER, Karel, *Trutnov známý neznámý: Historický místopis města slovem i obrazem*, Rychnov nad Kněžnou 1991.
- KONEČNÝ, Zdeněk – MAINUŠ, František, *Sovětské váleční zajatci na československém území za druhé světové války*, in: Historie a vojenství: sborník Vojenského historického ústavu č. 3, Praha 1965, zvláště s. 333-358.
- KONEČNÝ, Zdeněk, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR (1939-1945)*, Brno 1967.
- KOŠTÁL, Zdeněk, *Dějiny Broumova a Broumovska*, Broumov 1989.
- KRÁLÍK, Jan, *Karoserie Petera*, Brno 2008.

- KRYL, Miroslav – CHLÁDKOVÁ, Ludmila, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve Lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Trutnov 1981.
- KRYL, Miroslav, *Pracovní nasazení židovských vězenkyň v továrnách firmy Jan Etrich v Hostinném a Bernarticích v době nacistické okupace*, in: Lnářský průmysl: příspěvky k dějinám 5, Trutnov 1984, zvláště s. 171-182.
- KURAL, Václav – RADVANOVSKÝ, Zdeněk, „*Sudety*“ *pod hákovým křížem*, Ústí nad Labem 2002.
- LANG, Hans-Joachim, *Ženy z bloku 10: Lékařské pokusy v Osvětimi*, Praha 2014.
- LANGOVÁ, Alžběta, C. Lorenz, a. s., *Vrchlabí 1940-1946 (1952)*, Chrudim 2012.
- LEŠIKAR, Miloš, *180 let tradice výroby papíru v Hostinném*, Hostinné 2015.
- LUSEK, Joanna, *Zajatecké tábory Teschnen v letech 2. světové války*, Český Těšín 2015.
- MAINUŠ, František, *Sovětsí zajatci na našem území v letech druhé světové války*, in: *Vám poděkování a lásku vám*, ed. Artur Závodský, Praha 1960, zvláště s. 41-55.
- MAINUŠ, František, *Totální nasazení: Češi na pracích v Německu 1939-1945*, Brno 1970.
- MAINUŠ, František, *Totálně nasazení (1939-1945)*, Praha 1974.
- MAJER, Jiří a kol., *Uhelné hornictví v ČSSSR*, Ostrava 1985.
- MALÁ, Irena – KUBÁTOVÁ, Ludmila, *Pochody smrti*, Praha 1965.
- MARTÍNEK, Zdeněk, *Dějiny československého hodinářského průmyslu I a II*, Brno 2009.
- MAUER, Jiří – NOVOTNÝ, Karel – GAWOR, Franciszek, *Hornictví na Žacléřsku*, Žaclěř 2015.
- MÁLEK, Vlastimil, *Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti*, in: *Ozvěny Vraních hor* č. 74, květen 2005, s. 5-7.
- METELKA, Jaroslav, *Havíři svatoňovické báňské společnosti 1896-1938: Období 1935-1938*, in: *Sborník k dějinám Východočeských uhelných dolů*, ed. Josef Holanec, Malé Svatoňovice 1970, zvláště s. 221-257.
- METELKA, Jaroslav, *Roztržený revír: Boj svatoňovických havířů proti nacistickým okupantům*, Hradec Králové 1974.

- NOVÁKOVÁ, Tamara, *Koncentrační tábory v oblasti Jizerských hor a Krkonoš*, in: *Krkonoše-Jizerské hory* č. 6, Vrchlabí 2015, s. 37-39.
- Osvobození Trutnovska*, Trutnov 1980.
- REIL, Roman, *Dějiny firmy Ignác Theodor Petera a synové*, in: *Krkonoše-Jizerské hory* č. 6, Vrchlabí 1998, s. 24-25.
- SMUTNÝ, Bohumír, *Klement Walzel: Podnikatelské rody*, in: *Krkonoše-Jizerské hory*, č. 3, Vrchlabí 1996, s. 18-19.
- SMUTNÝ, Bohumír, *Josef Etrich: Podnikatelské rody*, in: *Krkonoše-Jizerské hory*, č. 6, Vrchlabí 1996, s. 18-19.
- SNYDER, Timothy, *Černá zem: Holocaust historie a varování*, Praha 2015.
- SOUČEK, Jan, *Z historie Meziměstska: Schrollova přádelna bavlny II. část*, in: *Meziměstský zpravodaj* č. 1, Meziměstí 2000, s. 4-5.
- SPOERER, Mark, *Nucené práce pod hákovým křížem*, Praha 2005.
- ŠEDIVÝ, Stanislav, *Pracovní tábor anglických válečných zajatců v Janských Lázních*, in: *Krkonoše-Jizerské hory* č. 10, Vrchlabí 1999, dostupné z: <http://www.mzp.cz/ris/ais-ris-info-copy.nsf/aa943fb38bfdd406c12568e70070205e/10230d0f65a4ed77c1256c3700731bbc?OpenDocument>.
- ŠIMKOVÁ, Jana, *Messap, Meziměstí 1942-1945 (1946)*, Zámrsk 2014.
- ŠTRAIT, Jaroslav, *Takový osud připravili lidé lidem: Choustníkovo Hradiště 1945-2015*, Praha 2015.
- ŠVEC, Jiří, *Eichmannové: Podnikatelské rody*, in: *Krkonoše-Jizerské hory* č. 11, Vrchlabí 1996, s. 18-19.
- TICHÝ, Antonín, *Strípky z dějin: Novoroční pel mel*, in: *Svoboda fórum* č. 792, Svoboda nad Úpou 2016, s. 12-13.
- ŽOPEK, František, *Pochod hladu a smrti ve východních Čechách v roce 1945*, Havlíčkův Brod 1961.
- TRHLÍNOVÁ, Marie, *Tábor smrti pod Radobýlem*, Praha 1975.
- VÁCLAVEK, Ludvík, *Stati o německé literatuře vzniklé v českých zemích*, Olomouc 1991.

VYKOUK, Vojtěch, *Štefanie Lorándová: Život ve víru dvacátého století*. Diplomová práce obhájená na Katedře dějin a didaktiky dějepisu Univerzity Karlovy v roce 2009.

WAJSAR, Stanislav, *Firma J. A. Kluge III: Období okupace a 2. světové války*, in: Rudnické noviny č. 4, Rudník 2000, s. 3-4.

150 let textilní průmyslové tradice na Broumovsku 1857-2007 7. část. Nástup moderní doby, in: Polický měsíčník č. 4, Police nad Metují 2008, s. 25.

Francouzští zajatci v Martínkovicích, in: Broumovské noviny č. 6, Broumov 2011, s. 23.

Elektronické zdroje

DRDA, Adam, *Židovská odbojářka Štefánia Lorándová*, dostupné online (http://www.rozhlas.cz/plus/pribehy/_zprava/zidovska-odbojarka-stefania-lorandova-1231290), [citováno k 23. 5. 2017].

KONVIČKA, Vladislav, *Dějiny dolování uhlí a rud v oblasti východočeské uhelné pánve*, dostupné online (<http://www.hornictvi.info/histhor/lokality/vud/VUD.htm>), [citováno k 22. 5. 2017].

GOETHE, Johann Wolfgang, *Goetheho vybrané básně*, Praha 1889, dostupné online (https://cs.wikisource.org/wiki/Goetheho_vybran%C3%A9_b%C3%A1sn%C4%9B), [citováno k 23. 5. 2017].

GRUNTOVÁ, Jitka, *Svitavsko a Moravskotřebovsko v Německé říši*, dostupné online (<http://www.gruntova.cz/druha-svetova-valka/v-nemecke-risi>), [citováno k 23. 5. 2017].

Centrální evidence válečných hrobů Ministerstva obrany České republiky, dostupné online (<http://www.evidencevh.army.cz/Evidence/hledani-osoby-v-cr>), [citováno k 23. 5. 2017].

Encyklopedie válečného zajetí a internace, dostupné online (<http://www.evzi.estranky.cz/>), [citováno k 23. 5. 2017].

Historie Labit a. s., dostupné online (<http://labit.cz/cs/historie>), [citováno k 23. 5. 2017].

Salin dar: dopisy z „černé skříňky“ holocaustu, dostupné online
(<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/1186770-salin-dar-dopisy-z-cerne-skrinky-holocaustu>), [citováno k 23. 5. 2017].

The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, dostupné online
(http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/American_Jewish_Joint_Distribution_Committee), [citováno k 23. 5. 2017].

URBIŠOVÁ, Julie, *Životy mnoha Židů byly zachráněny v Turecku*, dostupné online
(http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/zivoty-mnoha-zidu-byly-zachraneny-v-turecku--923236), [citováno k 23. 5. 2017].

Vrchlabí – průzkum a znepřístupnění podzemního objektu, dostupné online
(http://www.bzs.cz/2014_04_Vrchlabi.html), [citováno k 23. 5. 2017].

Zdař Bůh. cz – stránky o českém hornictví, jeho zašlé slávě a současnosti, dostupné online (<http://www.zdarbuh.cz/>), [citováno k 23. 5. 2017].

Seznam zkratek

AEG – Allgemeine Elektrizitäts Gessellschaft

CEVH MO ČR – Centrální evidence válečných hrobů Ministerstva obrany České republiky

DAF – Deutsche Arbeitsfront

DeTeWe – Deutsche Telefonwerke und Kabelindustrie AG Berlin

DULAG – Durchgangslager

FAL – Frauenarbeitslager

HEILAG – Heilungslager

INLAG – Interniertelager

JOINT – American Jewish Joint Distribution Committee

Kgf – Kriegsfangener

KT – koncentrační tábor

MESSAP – Deutsche Messaparate, spol. s r. o.

NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

OFLAG – Offizierlager

OKW – Oberkommando der Wehrmacht

ROA – Ruská osvobozená armáda

RWHG – Reichswerke Hermann Göring

SA – Sturmabteilung

SBS – Svatoňovická báňská společnost

SOA Zámorsk – Státní oblastní archiv Zámorsk

SOkA Trutnov – Státní okresní archiv Trutnov

STALAG – Stammlager

SUBAG – Sudetenländische Bergbau Aktiengesellschaft Brüx Göring

ZBAS – Západočeský báňský akciový spolek

ZHHS – Západočeský horní a hutní spolek

WVHA – SS-Wirtschafts und Verwaltungshauptamt

Seznam tabulek a grafů

Tabulky

Tabulka č. 1: Skladba průmyslových podniků s ohledem na nucenou práci civilních dělníků (s. 55).

Tabulka č. 2: Pracovní tábory na území Trutnovska a Náchodska a počet vězňů k 1. 1. 1945 (s. 103-104).

Tabulka č. 3: Úmrtnost v táborech, řízených velitelstvím SS v Trutnově-Poříčí (s. 113).

Tabulka č. 4: Stav nuceně nasazených na šachtě Marie v Lamperticích za období 30. 4. až 31. 10. 1944 (s. 146).

Tabulka č. 5: Týdenní přiděly pro sovětské zajatce pracující v průmyslu (s. 153).

Tabulka č. 6: Týdenní přiděly pro zajatce ze západní Evropy pracující v průmyslu (s. 154).

Tabulka č. 7: Pracovní zařazení sovětských válečných zajatců v Žacléři (s. 158).

Grafy

Graf č. 1: Stoupající počet zahraničních dělníků u firmy C. Lorenz, a. s., Vrchlabí za období 1943-1944 (s. 62).

Graf č. 2: Pracovní zařazení dělnic z Ukrajiny u firmy J. Etrich v Mladých Bukách (s. 64).

Graf č. 3: Věková struktura vězněných žen v Bernarticích (s. 80).

Graf č. 4: Národnostní skladba vězenkyň v Horním Starém Městě (s. 84).

Graf č. 5: Pracovní zařazení židovských vězenkyň u firmy Alois Haase (s. 90).

Graf č. 6: Nákup prémiových poukázek za období duben až prosinec 1944 (s. 107).

Graf č. 7: Věková struktura dozorkyň (s. 119).

Graf č. 8: Národnostní zastoupení válečných zajatců (s. 148).

Seznam služebních hodností v SS

Tučným písmem hodnosti, které se vyskytují v textu.

Hodnost v SS	Odpovídající hodnost ve Wehrmachtu	Odpovídající hodnost v čs. armádě
SS-Mann	Schütze	vojín
SS-Sturmmann	Gefreiter	svobodník
SS-Rottenführer	Obergefreiter	desátník
SS-Unterscharführer	Unteroffizier	četař
SS-Scharführer	Unterfeldwebel	rotný
SS-Oberscharführer	Feldwebel	praporčík
SS-Hauptscharführer	Oberfeldwebel	podporučík
SS-Sturmbannführer	Major	major
SS-Obersturmbannführer	Oberstleutnant	podplukovník
SS-Obersturmführer	Oberleutnant	nadporučík
SS-Standartenführer	Oberst	plukovník
SS-Oberführer	Oberst	plukovník/generál
SS-Brigadeführer	Generalmajor	generálmajor
SS-Gruppenführer	Generalleutnant	generálporučík
SS-Obergruppenführer	General	generálplukovník
SS-Oberstgruppenführer	Generalfeldmarschall	armádní generál
Reichsführer SS	-	-

Pramen: Karol GRÜNBERG, *SS Hitlerova černá garda*, Praha 1981, s. 437.

Terminologický slovníček

Abwehr – vojenská rozvědka a kontrarozvědka, založená roku 1920

Adjutant - pobočník

Apretovna – závod, v němž se provádí tzv. apretace, pracovní postup, při kterém se vykonává konečná úprava tkanin pro dosažení lepšího vzhledu

Arbeitsbuch – pracovní knížka určená k evidenci práceschopného obyvatelstva

Arbeitskommandos – pracovní komanda válečných zajatců podléhajících kmenovým táborům (Stalagům), označovaná podle jednotlivých armád

Arbeitslager – pracovní tábor pro civilní dělníky

Aufseherin – dozorkyně v pobočných táborech pro židovské vězenkyně

Aussenkomanda – venkovní pobočky koncentračních táborů napojené na průmyslovou výrobu

Drhlen – hustý železný hřeben k ručnímu odsemeňování lnu; malé svazky lněných stonků se rozvětvenou částí zasadí do hřebenů drhlu a tahem se z nich uvolní tobolky

Eintopf – za války velmi rozšířený pokrm z jednoho hrnce, který dostávaly všechny skupiny nuceně nasazených, se skládal v období nízkých přídělů obvykle z vody, mrkve, tuřínu a kousků salámu nebo vody, nudlí a mléka

Garmošky – ruské tahací harmoniky

Gefolgschaftmitglieder – ženské členky společenství SS; označení pro dozorkyně v pobočných koncentračních táborech

Grádl – hustá bavlnářská tkanina ze středně jemné příze, která se používá zejména na pánské spodky

Hašomer Hacair (Mladý strážce) – sionistická odbojová organizace působící ilegálně v Maďarsku, která obstarávala uprchlíkům ze Slovenska doklady, peníze a zajišťovala ubytování

Hlubotisk – tisková technika na principu tisku z hloubky

Holendr – stroj na mletí a zpracování surovin při výrobě papíru

Huntíky – vozíky ze soupravy hornického vlaku

Inländer besonderer Art – tuzemci zvláštního druhu, termín používaný pro nuceně nasazené dělníky z Protektorátu Čechy a Morava

Jégrovky – teplé vlněné spodní kalhoty nebo košile, název je odvozen od jména německého přírodovědce Jägra

Judenälteste – židovská starší, pověřená židovskými vězenkyněmi z dob Schmeltoových pracovních táborů

Judenrat – židovská rada starších; organizace zřizovaná za 2. světové války nacisty převážně v ghettech napříč okupovanými územími k ovládnutí větších židovských obcí

Kalandr – druh tvářecího, válcovacího a žehlicího stroje, který se používá při výrobě velmi tenkých a rozměrově velice plochých předmětů, nejznámější je jeho použití v případě výroby papíru

Kolonenführerin – ženská vedoucí pracovních kolon židovských vězenkyň

Kommandoführerin – ženské vedoucí jednotlivých pobočných táborů pro židovské vězenkyně

Koudel – odpadová vlákna oddělená při přípravě lnu, konopí, juty a jiných rostlin k předání

Lagergeld – táborové peníze vyplácené válečným zajatcům, za něž si mohli koupit drobné zboží v táborové kantýně

Landschützbatallion – pomocné strážní oddíly v zajateckých táborech, složené z příslušníků pěchotní jednotky 5. kompanie Ls. – Batalionu 590, jejichž branci byli starší více než 45 let

Měditisk – tisk z hloubky z měděné destičky, do které je lineární technikou či tónovou technikou zpracován příslušný motiv obvykle podle akvarelové skici

Mykárna - Mykací soustrojí, na nichž se vstupní materiál (stříž) myká na přízi

Nationalsozialistische Fremdwolkpolitik – rasová a národnostní politika, která se používala pro případ nepříznivé hospodářské situace; její tvůrci počítali s tím, že jim příslušníci slovanských národů budou otrocky sloužit

Oberkommando des Heeres (OKH) – Vrchní velení pozemních sil

Ofsetový tisk – tisk z plochy, založený na principu postupného nanášení tekutých barev

Ostarbeiteři – nuceně nasazení dělníci z východní Evropy, většinou z Ukrajiny a Sovětského svazu, též označováni zkratkou „Ost“

Prämianscheinen – prémiové peněžní poukázky pro židovské vězenkyně za mimořádné pracovní výkony, za něž jim náležel obvykle přídavek ke stravě

Sammelpunkte – transportní stanice pro válečné zajatce

Schmeltova organizace (též Schmeltovi Židé) – označení pro tábory nucených prací zřízených v letech 1940-1942, jejichž název je odvozen od jména bývalého vřatislavského policejního prezidenta a Brigadeführera SS Albrechta Schmelta, který sídlil v polském městě Sosnowiec a v systému pracovních táborů zaměstnával zejména židovské dívky a ženy pocházející z Horního Slezska, nejvíc pak ze samotného Sosnowce

Sklavenarbeit – otrocká práce; během norimberského procesu termín použit v souvislosti s nucenou prací cizinců

Stereotypie – polygrafie zhotovování druhotných tiskových forem pro tisk z výšky mechanickým přenášením reliéfu sazby nebo prvotních tiskových forem

Světlotisk – tisková technika, která pracuje na principu tisku z plochy

Šlichtování – nanášení lepivých a ochranných prostředků na osnovní niti určené ke zpracování na tkacích strojích

Štajgr – důlní dozorce

Treuhänder – důvěrník, který podnik buď dovedl k likvidaci, což byl způsob, jak se místní nežidovští podnikatelé zbavovali konkurence v oboru, nebo zařídil jeho odprodej do vlastnictví „Árijce“; podniky, ve kterých měli Židé jistý kapitálový podíl, byly tak převáděny do německé správy a posléze do vlastnictví

Totaleinsatz – totální nasazení, používá se pro nucenou práci Čechů

V-2 – raketa použitá Německem proti Velké Británii a Belgii k ostřelování vojenských a civilních cílů, která byla jednou z Hitlerových tajných zbraní, jimiž chtěl zvrátit průběh války

Vernichtung durch Arbeit – zničení neboli likvidace prací; termín se objevuje poprvé v září 1942 a dá se interpretovat buď jako dosažení nejvyšší míry pracovního výkonu zničením určitých skupin nucených pracovníků, nebo rasově-ideologicky motivovanou likvidací určitých skupin nucených pracovníků

Volksdeutsche – Němci podle národnosti; označení pro osoby, jejichž mateřským jazykem byla němčina, a kteří žili v Evropě mimo státy s německou majoritou (např. Alsasani, němečtí Pozňanci nebo Východní Prusové)

Vulkanizace štočeků – štoček je tisková deska s vystupujícími, vyvýšenými tiskovými prvky, která může být zhotovena z různých materiálů a tiskový obraz je do ní vyleptán, vyryt nebo vyfrézován

Westarbeiteři – nuceně nasazení dělníci ze západní Evropy

Zwangsarbeitslager – tábory nucených prací, v nichž byli soustředěni nejčastěji nuceně nasazení dělníci z východní Evropy a Židé

Rejstřík

5

5. kompanie Ls.-Batalion 590, 144,
150, 161

A

Abwehr, 38, 60, 163
Aufseherin. viz dozorkyně, 75
Aussenkommanda, 10

B

Barthel K. H. a spol., spojené textilní
závody, 27, 36, 50
blok 10, 112, 117
Bratři Walzelové, 17, 42, 50, 55, 91,
93, 95, 108
Buhl Gustav Adolf a syn, 17, 30, 53,
55, 96, 104

C

C. Lorenz, a. s., 27, 38, 50, 55, 56, 60,
65, 66, 86
Carl Clauberg, 112, 117

D

dělníci z východní Evropy, 13, 16, 23,
24, 33, 35, 38, 41, 43, 52, 55, 56,
58, 62, 63, 65, 67
dělníci ze západní Evropy, 13, 15, 23,
24, 35, 38, 41, 52, 55, 56, 58, 65

E

Eichmann Adolf, 72
Eichmann a spol., 26, 29, 47, 48, 53,
55, 59, 65, 67, 137, 138
Eintopf, 108
Etrich Ignác, 17, 30, 50, 53, 55, 66,
74, 82, 83, 91, 95, 102, 108
Etrich Johann, 17, 36, 37, 50, 53, 55,
57, 58, 60, 63, 65, 73, 77, 78, 93,
102, 103

Etrich Josef, 27, 30, 31

G

Garncarz Sala, 99, 114
Gefolgschaftsmitglieder. viz členky
společnosti SS, 120
Germann Bernard, 26, 29, 48, 50, 53,
55, 59, 65, 67, 138
Glücks Richard, 70, 115
Gofinet Raymond, 127, 137, 138, 152,
153, 159

H

Haase Alois, 17, 27, 31, 34, 50, 53, 55,
57, 65, 73, 89, 91, 93, 94, 102, 103,
105, 108, 109, 114, 128, 167
Hassenbrock Johannes, 75, 105, 107,
116
Hašomer Hacair, 125, 127
Hawliková Elsa, 88, 102, 110, 120
Heinrich Himmler, 17, 70, 75
Hlavní hospodářský a správní úřad
Wirtschafts- und
Verwaltungshauptamt, 9, 69

J

jégrovky, 159
Judenälteste. viz židovská starší, 88

K

Kluge J. A., 17, 27, 32, 34, 50, 53, 55,
56, 66, 82, 83, 87, 102, 103, 136
Kolonenführerin. viz vedoucí kolon,
91, 121
Kommandoführerin. viz vedoucí
jednotlivých táborů, 75
Krankenbaracken. viz nemocniční
baráky, 155
Kriegsfangener, 19
KT Gross-Rosen, 11, 17, 24, 30, 34,
40, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,

82, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 94, 97,
98, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
107, 112, 117, 118, 119, 166, 167

L

Lagergeld, 160, 163
Lorándová Štefánie, 125, 126, 127

M

Ema Machová, 98, 103
Mengele Josef, 78, 112, 113, 117
Merin Moses, 71, 72, 75
MESSAP, 26, 28, 39, 55, 100, 101,
104

N

Německá pracovní fronta. *viz* DAF, 89

O

Oberkommando der Wehrmacht. *viz*
OKW, 18, 38, 129, 130, 163
Ostarbeiteři. *viz* dělníci z východní
Evropy

P

partyzánské jednotky, 21, 165
Petera Ignác Theodor a synové, 40, 53,
55, 66
Pohl Oswald, 9, 10, 70
pracovní komando. *viz*
Arbeitskommando, 19, 129, 130, 131,
132, 133, 135, 136, 139, 140, 141,
142, 144, 147
prémiové poukázky, 10, 106, 116, 162
propagandista, 163, 164, 165
protektorátní příslušníci, 11, 12, 13,
14, 23, 24, 52, 53, 55, 60, 65

R

Ritterbusch Fritz, 75, 76, 105, 110
Reichswerke Hermann Göring. *viz*
RWHG, 44

Ruská osvobozenecská armáda. *viz*
ROA, 163, 164, 165

S

Sen umělkyně, 98, 123, 125
Schmelt Albrecht, 17, 70, 71, 72, 75
Schmeltova organizace. *viz*
Schmeltovy Židovky, 11, 16, 24, 30,
33, 34, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76,
77, 82, 84, 85, 87, 88, 91, 96, 97,
98, 99, 101, 104, 105, 116, 118
Schroll Benedikt a syn, 34, 35, 50, 53,
55, 66, 100
Speer Albert, 17, 72
Stolzenberg Fridrich, 42
Sudetenländische Bergbau
Aktiengesellschaft Brüx. *viz*
SUBAG, 44
Svatoňovická báňská společnost. *viz*
SBS, 46, 47, 50
Svaz sudetoněmeckých prádelníků, 27

Š

štajgr. *viz* důlní dozorce, 154

T

totální mobilizace. *viz* Totaleinsatz, 14
treuhänder. *viz* důvěrník, 43
tuzemci zvláštního druhu. *viz* Inländer
besonderer Art, 14

U

Ústředna židovských rad starších. *viz*
Judenrat, 71

V

Vernichtung durch Arbeit. *viz*
likvidace prací, 10, 24, 156
Volksdeutsche. *viz* Němci podle
národnosti, 45

W

Waffen-SS, 70, 110

Walzel Klement, 27, 31

WVHA

Wirtschafts- und

Verwaltungshauptamt, 9, 10, 69,

70, 71, 72, 76

Z

Západočeský báňský akciový spolek.

viz ZBAS, 43, 132, 148, 150, 155,

162, 164

Ž

žacléřsko-svatoňovická uhelná pánev,

26

Přílohy

Seznam uvedených příloh

Příloha A: Soubor 14 ti fotografií válečných zajatců a nuceně nasazených u různých firem ve Vrchlabí a blízkém okolí včetně snímku tábora v Herlíkovicích (Krkonošské muzeum Vrchlabí).

Příloha B: Pracovní tábor v Bernarticích a továrna Johanna Etricha (www.lovecpokladu.cz).

Příloha C: Fotografie závodu MESSAP včetně zařízení a vyráběných zapalovačů (Libor Hovorka, dostupné z: <https://www.antik-hovorka.cz/primland-clanky/antik-blog-1/chronotoulky-cast-v-chronotechna-mezimesti-22.html>).

Příloha D: Fotografie válečných zajatců nasazených na práci v Hostinném (Městské muzeum Hostinné).

Příloha E: Fotografie přádelny v Žacléři a města, pláněk ubytovny pro židovské vězenkyně, budova celnice v Královci a fotografie britského válečného zajatce Bernarda Collinse (Městské muzeum Žacléř).

Příloha F: Fotografie polské židovky Saly Garncarz, vězněné v Žacléři a její přítelkyně Aly Gertner a jedna z pohlednic, která Sale přišla poštou do Žacléře (The New York Public Library's Online Exhibition Archive, dostupné z: <http://web-static.nypl.org/exhibitions/sala/index.html>).

Příloha G: Mapa pochodu smrti 16. – 22. 2. 1945 východní částí okresu Trutnov (Osvobození Trutnovska, Trutnov 1980).

Příloha H: Fotografie pochodu smrti z koncentračního tábora Gross-Rosen (Městské muzeum Úpice, f. F 238/10 Zvěrstva hitlerovské armády, pochod smrti).

Vlastní fotografie

Obrázky 43-44: Prostory, kde byli původně ubytováni váleční zajatci a židovské vězenkyně v Hostinném.

Obrázek 45: Pomník připomínající osvobození pracovního tábora židovských vězenkyň v Poříčí u Trutnova.

Obrázek 46: Pomník na památku 41 obětí židovských vězenkyň z pracovního tábora v Poříčí u Trutnova, umístěný na trutnovském hřbitově.

Příloha A: Fotografie válečných zajatců a nuceně nasazených u různých firem ve Vrchlabí a blízkém okolí (Krkonošské muzeum Vrchlabí).

Obrázek 1 Skupina francouzských válečných zajatců na dvoře lágru u firmy Petera (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 312-1).

Obrázek 2 Snímek dvou uniformovaných francouzských zajatců, kteří tajně navštívili z Peterova lágru sousední Mrklův, kde v domě č. 54 u St. Jerie poslouchali francouzský rozhlas a získávali informace o situaci na frontě (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 318-1).

Obrázek 3 Francouzští zajatci vybaveni lyžemi českých dělníků od firmy Petera se učí jezdit za Vrchlabím na lyžích (Krkonošské muzeum Vrchlábí, F 319-1).

Obrázek 4 Fotbalové mužstvo francouzských zajatců od firmy Petera na mrklovských návrších v létě 1943 (Krkonošské muzeum Vrchlábí, F 324-1).

Obrázek 5 Francouzský válečný zajatec Martineau od firmy Petera, povoláním učitel, který pocházel z Les Sables-d'Olonne, v departementu Vendée, mluvil i psal česky (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 326-1).

Obrázek 6 Belgický zajatec Henri Delborge pracující u firmy Petera (Krkonošské muzeum, Vrchlabí F 328-1).

Obrázek 7 Sovětský zajatec Vasil, za války nasazen u firmy Eichmann v Hostinném, po válce sloužil jako strážný ve sběrném táboře pro nacisty ve Vrchlabí (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 352-1).

Obrázek 8 Ruská mládež na nucených pracích u firmy Petera v letech 1942-1945 (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 353-1).

Obrázek 9 Pracovníci truhlářského podniku Brath a spol. v Hostinném. Mezi nasazenými českými dělníky je řada sovětských zajatců a Turkmenistánců (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 354-2).

Obrázek 10 Osazenstvo tábora firmy Petera, vpravo v uniformě Schmidt z Podhůří, vedoucí lágru zvaný King-Kong (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 355-1).

Obrázek 11 Sovětští zajatci u firmy Eichmann v Hostinném (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 356-1).

Obrázek 12 Ruská dělnice Nina Chackevič, nasazená u firmy C. Lorenz v Hořejším Vrchlabí, původně učitelka mateřské školy v Minské oblasti, Borisovský rajon. Uprchla z nucených prací a skrývala se u Brádrů v Horní Kalné (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 367).

Obrázek 13 Zajatecký tábor v Herlíkovicích u Vrchlabí, celkový pohled (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 368).

Obrázek 14 Dva holandsští dělníci nasazení u firmy Stolzenberg na koupališti, vpravo Buysman (Krkonošské muzeum Vrchlabí, F 389-1).

Příloha B: Pracovní tábor v Bernarticích a továrna Johanna Etricha (www.lovecpokladu.cz).

Obrázek 15 Pohled na dřevěný barákový tábor v roce 1941

Obrázek 16 Barákový tábor pro židovské vězenkyně v Bernarticích

Obrázek 17 Dřevěný tábor v Bernarticích, pravděpodobně v roce 1943

Obrázek 18 Po válce měly být dřevěné ubikace přebudovány na byty

Obrázek 19 Továrna Johanna Etricha v roce 1929

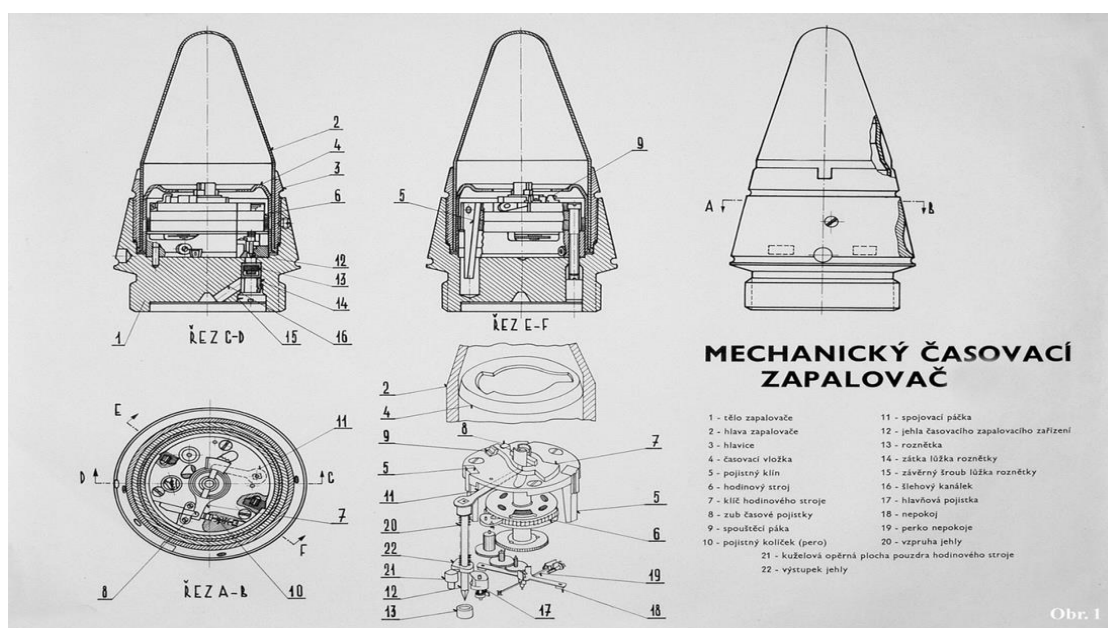

r. 1929

továrna Johanna Etricha (tehdy přádelna a tkalcovna lnu, dnes závod Juta)

Příloha C: Fotografie závodu MESSAP včetně zařízení a vyráběných zapalovačů
(Libor Hovorka, dostupné z: <https://www.antik-hovorka.cz/primland-clanky/antik-blog-1/chronotoulky-cast-v-chronotechna-mezimesti-22.html>).

Obrázek 20 Rozbor mechanického časovacího zapalovače, který vyráběla za války firma Messap v Meziměstí

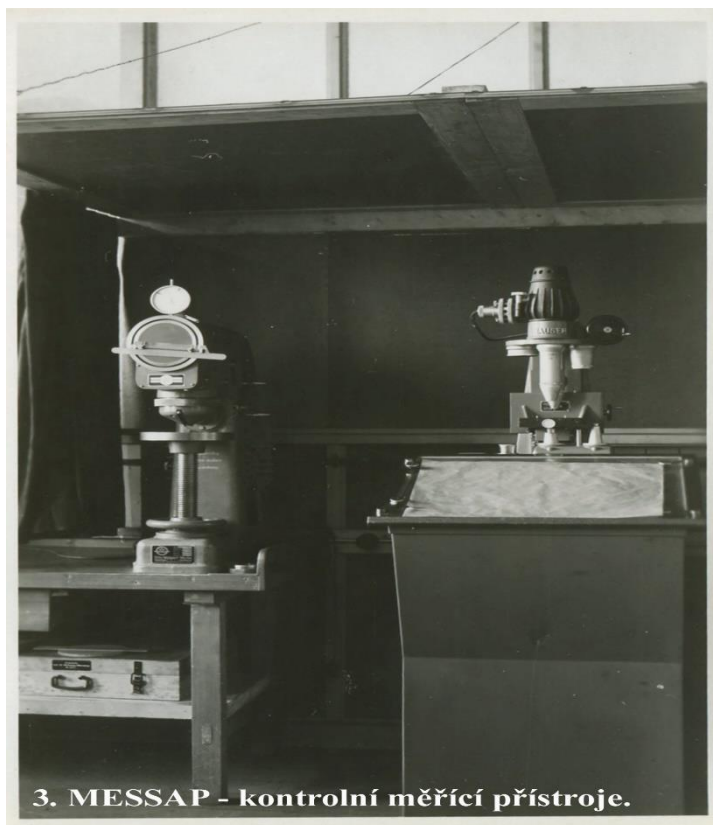

Obr. 1

Obrázek 21 Snímek časovacího zapalovače do granátů a bomb

Obrázek 22 Kontrolní měřicí přístroje

Obrázek 23 Soustružnické automaty Tornos v Messapu Meziměstí

4. Soustružnické automaty Tornos v MESSAPU Meziměstí.

Obrázek 24 Výrobní linka zapalovačů bomb v roce 1945

5. Výrobní linka zapalovačů bomb v MESSAPU Meziměstí v roce 1945.

Obrázek 25 Levé křídlo přádelny Schroll

6. Levé křídlo přádelny Schroll

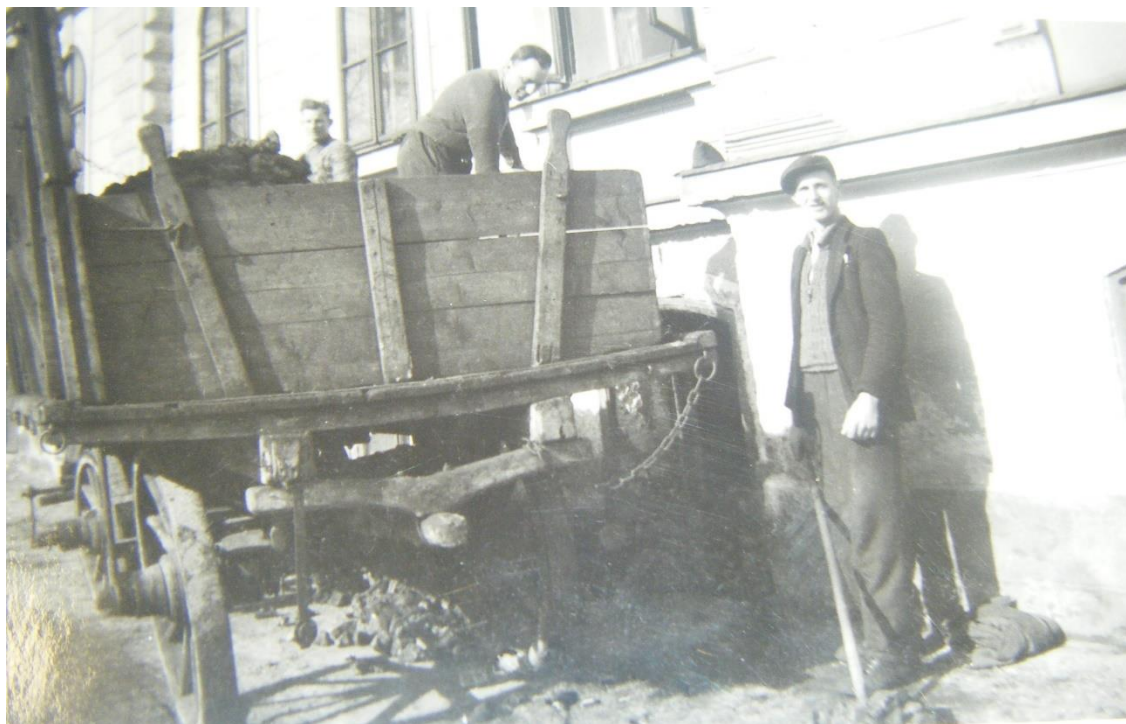
Obrázek 26 Současný vzhled budovy bývalého závodu Messap v Meziměstí

7. Současný vzhled budovy bývalého závodu MESSAP v Meziměstí.

Příloha D: Fotografie válečných zajatců nasazených na práci v Hostinném (Městské muzeum Hostinné).

Obrázek 27 Nasazení zajatci při práci

Obrázek 28 Belgický zajatec Kamiel Jenssens na polních pracích v Arnultovicích

Obrázek 29 Zajatec neznámého jména a národnosti v Hostinném

Obrázek 30 Neznámý zajatec na práci v Hostinném

Obrázek 31 Polští dělníci nasazení v papírně Labský mlýn v roce 1942. V horní řadě druhý zleva Petr Cydylo.

Obrázek 32 Dobová fotografie vlakového nádraží v Hostinném z 50. let, dřevěné baráky, kde byli ubytováni belgičtí zajatci, už neexistovaly.

Příloha E: Fotografie přádelny v Žacléři a města, plánek ubytovny pro židovské vězenkyně, budova celnice v Královci a fotografie britského válečného zajatce Bernarda Collinse (Městské muzeum Žaclěř).

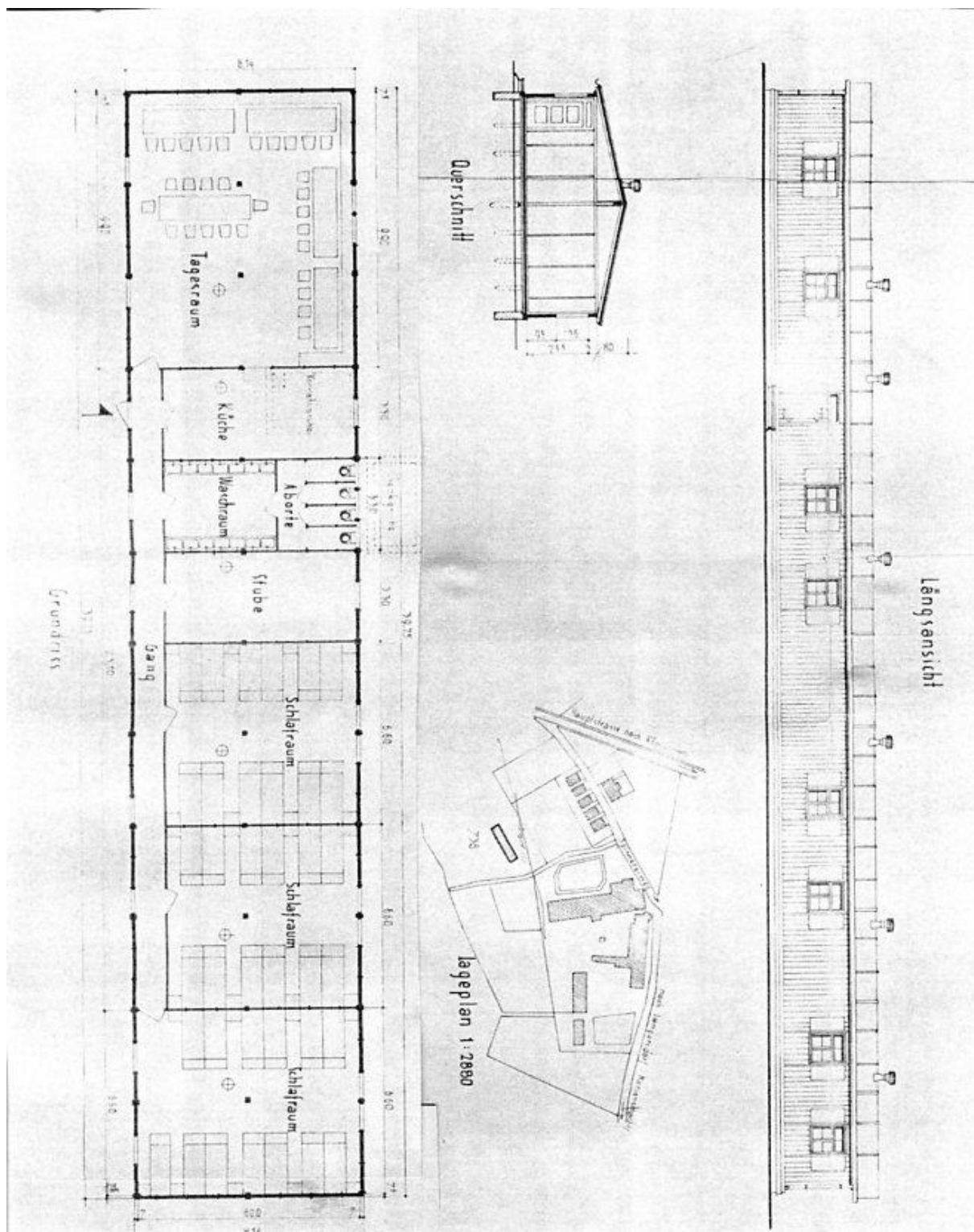
Obrázek 33 Příkladna v Žacléři v roce 1928

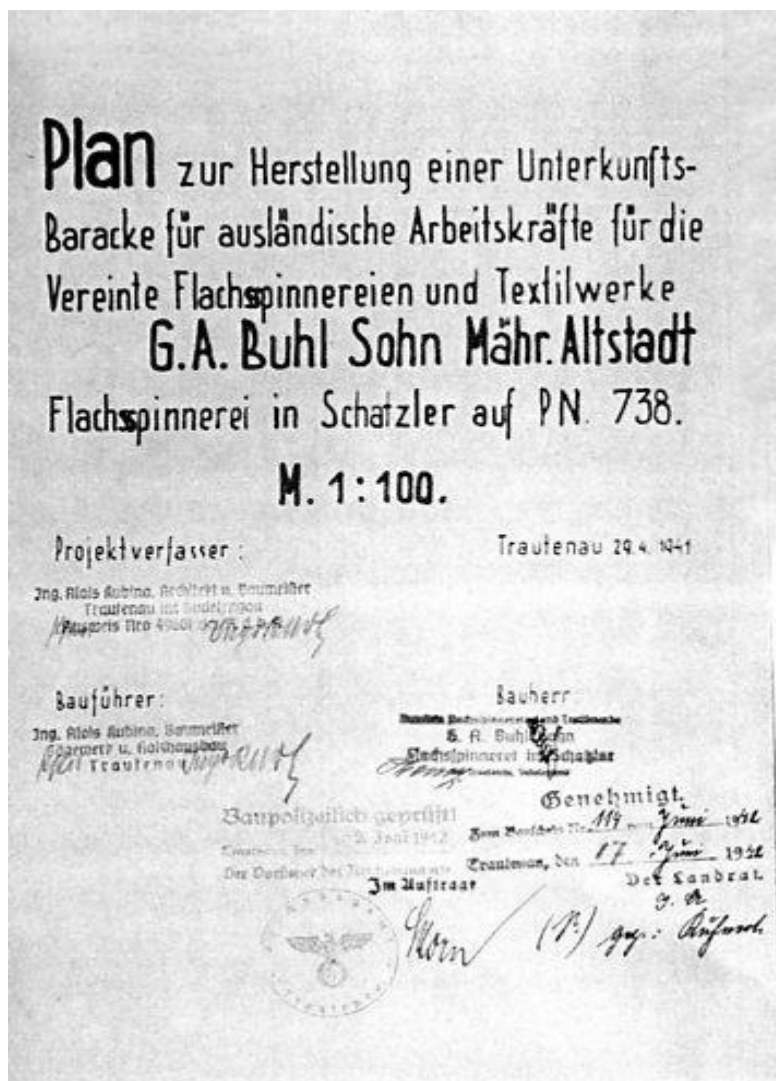
Obrázek 34 Pohled na město v roce 1932

Obrázek 35 Plánek ubytovny židovského tábora nucených prací

Obrázek 36 Plánek ubytovny židovského tábora nucených prací

Obrázek 37 Budova celnice v Královci, kde byli ubytováni angličtí váleční zajatci

Obrázek 38 Angličtí zajatci, kteří byli ubytováni v budově bývalé celnice v Královci. Fotografie z léta 1943. Třetí řada odspodu, čtvrtý zprava je Bernard Collins.

Obrázek 39 Zajatci hlídání německými strážemi v Královci

Obrázek 40 Bernard Collins (1918-2001) byl v květnu 1940 zajat ve Francii a umístěn do Stalagu VIII B v Lambinowicích. Spolu s ostatními Angličany byl internován v budově celnice v Královci a pracoval na údržbě železnice. Získal nejvyšší ocenění od anglické královny Alžběty II., princezny Diany a prince Charlese. Na snímku krátce před svou smrtí.

Příloha F: Fotografie polské židovky Saly Garncarz, vězněné v Žacléři a její přítelkyně Aly Gertner a jedna z pohlednic, která Sala přišla poštou do Žacléře (The New York Public Library's Online Exhibition Archive, dostupné z: <http://web-static.nypl.org/exhibitions/sala/index.html>).

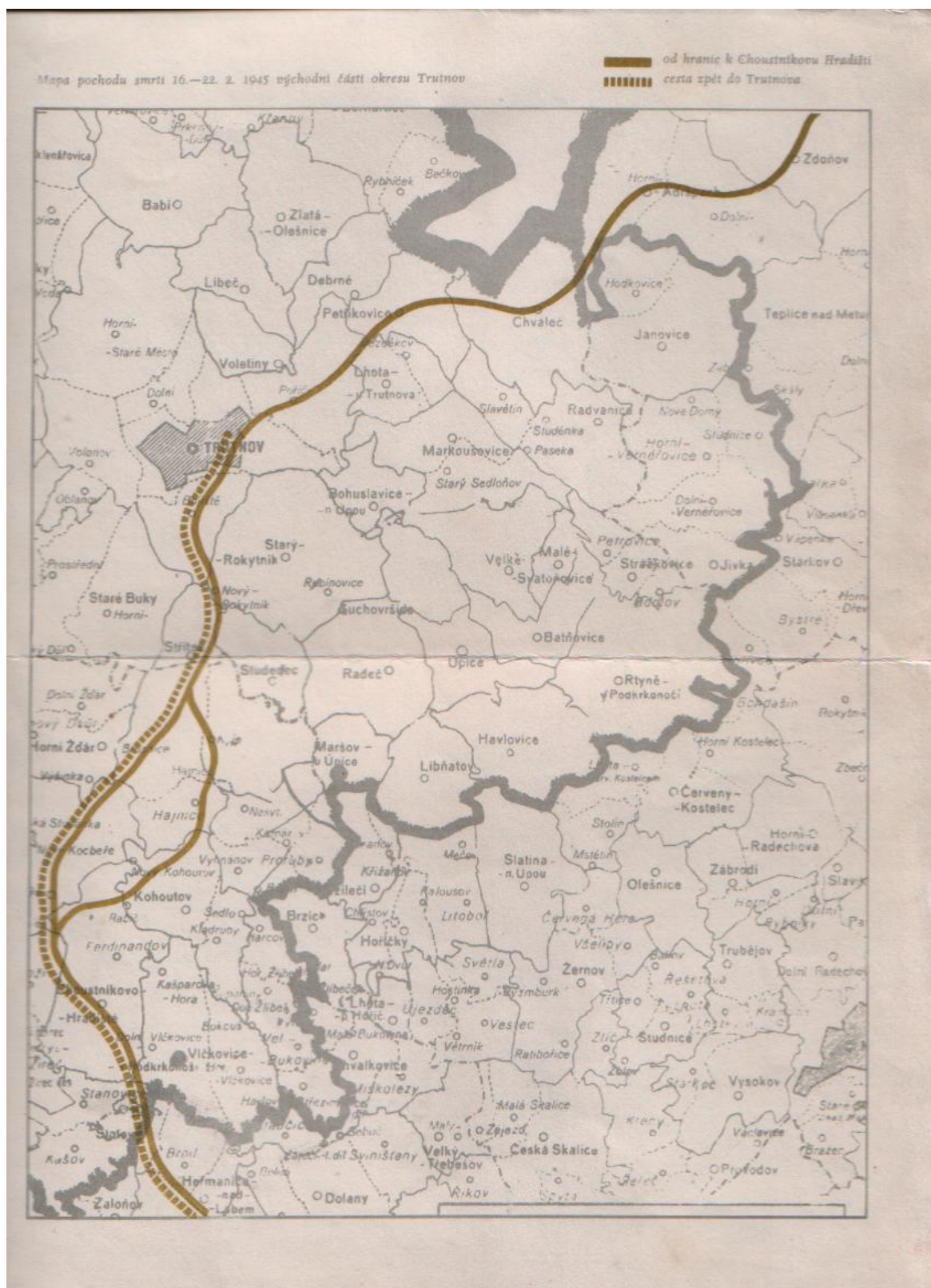
Obrázek 41 Sala Garncarz, druhá na snímku, pořízeného v září 1941 v polském Sosnowci, se svou přítelkyní Alou Gertner. Ala byla poslána do Osvětimi, kde pracovala v muniční továrně. Připojila se k podzemní odbojové skupině, která pašovala střelný prach od Sonderkommanda, jež spalovalo ostatky z plynových komor. Dne 7. října 1944 členové Sonderkommanda vyhodili do povětří krematorium IV a zastřelili několik strážců SS. Jejich vzpoura byla jediným ozbrojeným povstáním v Osvětimi. Čtyři ženy, které se na povstání podílely, mezi nimi i Ala, byly zatčeny, mučeny a obviněny ze sabotáže a odporu. Následně byly 5. ledna 1945 oběšeny jen několik týdnů před osvobozením tábora spojeneckými vojsky.

Obrázek 42 Kopie listku, který Sala obdržela od svých příbuzných

Príloha G: Mapa pochodu smrti 16. – 22. 2. 1945 východní části okresu Trutnov (Osvobození Trutnovska, Trutnov 1980). Nepřerušovaná čára značí, jak šel pochod od hranic k Choustníkovu Hradišti, přerušovaná cestu zpět do Trutnova.

Příloha H: Fotografie pochodu smrti z koncentračního tábora Gross-Rosen (Městské muzeum Úpice, f. F 238/10 Zvěřstva hitlerovské armády, pochod smrti).

Vlastní fotografie

Obrázek 43 Prostory bývalé rámečkárny, kde byli ubytováni váleční zajatci v Hostinném

Obrázek 44 Prostory, kde stály ve 40. letech dřevěné barákové tábory pro nuceně nasazené židovské vězenkyně, Hostinné

Obrázek 45 Pomník připomínající osvobození pracovního tábora židovských vězenkyň v Poříčí u Trutnova

Obrázek 46 Pomník na památku 41 obětí židovských vězenkyň z pracovního tábora v Poříčí u Trutnova, umístěný na trutnovském hřbitově

